

МУҲАММАДЖОН СОИПОВ

**ИЛОН
ЎРГАТУВЧИНИНГ
ҲАЛОКАТИ**

Саргузашт-қисса

**Тошкент
“Ёзувчи” нашриёти**

Магзава тўкиш учун ўра кавлаётган Исмоил темирчи, белкуракнинг нимагадир қадалганидан жаҳли чиқиб, шу ишга уннаган хотинини ичида сўкди. Белкуракни юқорига иргитиб, пешонасидан қуюлиб келаётган терни нам тупроқ илинган билагига билан артди. Тиз чўкиб, белкурак изи қолган жойни бармоқлари билан кавлади. Чарчаганиданми ёки тор чуқурликда ҳаво етишмаётганиданми нафаси бўғилди. Ҳатто, юрагининг гурсиллаб уришини эшитгандай бўлди. Дарҳол белкуракка қадалган нарсани олди-ю, тепага улоқтирди.

Чой дамлаб келаётган хотини беҳосдан оёғи остида думалаган жисмдан кўрқиб, қўлидаги човгумни тушириб юборди. Кўйлагининг ёқасини кўтариб, ичига туфлаб қўйди. Ҳаддан чиқиб, устига тўкилган тупроқни қоқаётган эрига қараб, жеркиди:

– Нима бало, менда қасдингиз бормиди? Сал бўлмаса оёғимдан айрилай дедим. Энди қумгонни қайнашини кутасиз.

Бошини кўтариб, тоза ҳаводан ўзига келган темирчи хотинининг гапларига эътибор бермай, тупроқ уюмига ўтирди. Белидаги қийқни ечиб, юзини артди.

– Айб ўзингда. Аммамнинг бузоғига ўхшаб намуноча имилламасанг? Бир чойнак чойни пешингача қайнатдингми?

Шундай дея можарога сабаб бўлган жисмга тикилди. Дастлаб тупроққа қоришиб ётган жисмнинг нима эканлигини илғаб ололмади. Тош деса, юмалоқ эмас. Пишган гишт бўлагига деса, унга ҳам ўхшамайди. Назарида қуёш нуридан ўша жисмнинг аллақасери ярақлаб кетгандай бўлди.

Темирчи ўрнидан турди. Хотинининг оёғи остида ётган нарсани олиб, ёпишган нам тупроқларни бармоқлари билан ишқалаб туширди. Қўлидаги нарсаси тош ҳам эмас, гишт ҳам эмас – от минган суворийнинг олтидан ишланган ҳайкалчаси эди.

Темирчининг қўллари титраб, хотинига тикилди.

– Умри. Худо берди бизга!

Эрининг гапига тушунмаган хотин пинагини буздади.

– Нима берди? Вой бў, бу сабилни тош десам, темир экан-ку?

– Э... мен боғдан келсам сен тоғдан келасан-а? Бу темир эмас, олтин. Тушундингми! ОЛТИН!

Олтин сўзини эшитган аёлнинг дами ичига тушиб кетди.

– Йўғ-е, алдамаяпсизми? Ё тавба, от минган солдатга ўхшайди-я.

Ҳайкалчани биров кўриб қолишидан кўрқиб, эр-хотин уйга киришди. Шу кеча ухлашмади. Болалар овқатни еб, жой-жойига ётишгач, маслаҳат қилишди. Бу сафар гапга темирчининг ўзи яқун ясади.

– Ҳозир замон ёмон, хотин. Бу сабилни бозорда сотиб бўлмайди. Биронта дўконга ўтказолмайсан. Мелиса билиб қолади. Яхшиси, марказга тушиб, қайнингга маслаҳат солай. Тижорат билан шугулланиб юрган йигит. Зақунни яхши билади. У ҳам эбини тополмаса, кейин давлатга топширамиз. Эсимда бор. Ҳикмат почтачи бир айтганди. Ким олтин топиб, давлатга топширса тенг ярмини берармиш. Бизга ярми ҳам етади. Тўрвақокдини тўйини кўтарса бас.

Эрининг таклифи аёлга ёқмади шекилли, норози оҳангда гап бошлади.

– Укангиз латта-путта сотиб юрган. Олтин нималигини қаердан билсин?! Икки орада қўлимизни бурнимизга тикиб қолмайлик. Қаранг, меҳмон келса тагига солгулик шолчамиз ҳам йўқ.

Темирчи хотинининг юрагида ўт олган очкўзлик алангасининг тафтини сезиб, гапини бўлди.

– Шунча олтинни пулга айлантириш қўлингдан келади-ми? Аммо мелиса билиб қолса, сени бола-чақалик деб ўтирмайди. Турмага тикади. Гап тамом. Эрталаб йўлга тулман.

Эрининг чўрткесарлигини билган аёли яхши гап айтгиси келди.

– Ҳоҳишингиз. Ишқилиб, укангизга Худонинг ўзи инсоф берсин. Минг қилса ҳам, жигарингиз. Алдамас. Марказга нимада кетмоқчисиз?

– Дизилда кетаман. У ёғига мошин чикиб қолар.

Аёл юрагини очди.

– Мен қаршиман, хўжайин.

– Нега?

– Эрталаб дизилда одам кўп бўлади. Ўзингиз билган

қишлоқ. Биронтаси сезиб қолса-чи? Хабар сиздан олдин мелисага етиб бормайдими? Яна ўзингиз биласиз. Жўхори олиб кетаётганингиз йўқ.

Темирчига хотинининг гапи маъқул тушди. Ўрнига чўзилиб, ўйга толди. Бироқ, хаёлига биронта жўяли фикр келмади. Яна жонига хотини оро кирди.

– Эрталаб асаларичи келади. Кеча бизга етмай қолди. Ўшани мошинида кетинг. Бежавотир-да. Маъқулми?

Хотинининг удабуронлигидан темирчининг кўнгли тўлиб, ёнбошига ағдарилди.

– Яхши. Козимжоннинг мошинида марказгача бораман. У ёғига ҳам улоқ топилиб қолар. Олтинни эски увадага ўраб, хуржунга сол. Кўрганларга бозорга тушмоқчиман, дейман.

Аёл эрининг буйругини бажаргач, чироқни ўчирди.

... Козим рози бўлди. Темирчи мошинанинг орқа ўриндигига бориб ўтирди. Ҳар галгидек асал учун ҳисобкитобни хотини бажарди. Шу сабабли асаларичи узатган қайтимни ҳам олмади. Аксинча, яна беш-олти сўмни қўлига тутиб, тайинлади.

– Ука, худо хайрингизни берсин. Акангизни Шўрсувнинг катта кўпригигача элтиб қўйсангиз. Уч кундан бери мазалари йўқ. Яна йўлда қийналиб юрмасин. Юклари бор.

– Мошин катта. Менга қолса ётиб кетсин.

Ярим йўлда темирчи ҳайдовчининг елкасини туртди.

– Ука, анча кундан бери ичим огрийди. кўп безовта бўламан. Бироз кутадиган бўлдинг-да. Майлими?

Ҳайдовчи ҳамроҳини ҳижолатликдан қутқармоқчи бўлди.

– Радиатордаги сув қайнаб кетди. Баҳонада совитиб оладиган бўлдим. Сиз бемалол, ака.

... Марказ ортда қолди. Эгри-бугри йўллар бошланди. Ҳар қадамда чуқурча. Машина Шўрсувнинг катта кўпригидан ўтиб, тўхтади. Ҳайдовчи эрмак учун, йўл четида савдо қилиб ўтирган кампирдан қурут олди. Шу пайт машинадан тушган темирчи ҳайдовчига қараб гапирди.

– Сизга раҳмат, ука. Бу ёғига ўзим кетаман. Укамни уйига оз қолди. Анҳорни ёқалаб кетсам беш дақиқалик йўл. Машинани тупроққа ҳайдаб, қийнаб юрманг.

Козим кўлидаги қоғозга ишора қилди.

– Жуда мазали экан. Қурутдан олиб кетмайсизми?

Темирчи эшитмади. Тупроқ йўлни чангитиб, анҳор ёқалаб тепалик томон юрди. Унинг ортидан қараб қолган ҳайдовчининг хаёлини кампирнинг бўғиқ товуши бузди.

– Яна эллик берасан, болам. Бу қурут эчкиники...

* * *

... Орадан икки кун ўтгач, Шўрсув ёқасидан Исмоил Отаевнинг жасади топилди. Мархумнинг танасида тиг излари йўқ. Фақат ўнг қўлининг кафти кўкариб қолган. Суд тиббий текширувнинг аниқ хулосасига қараганда темирчини Етимчўкки тоғ этакларида учрайдиган қора илон чақиб ўлдирган.

* * *

... Асаларичи Козим Йўлдошев дастлаб лейтенант Муродовнинг саволларига жавоб бермади. Уч кундирки, у милиция идорасида гумондор сифатида сўроқ қилинапти. Берилаётган саволлар ҳам бир хил. Одамнинг гашига тегади. “Тегирмончини қачондан бери танийсиз?”, “Шу куни қандай мақсадда қишлоққа борган эдингиз?”, “Хуржундаги олтиндан хабарингиз бормиди?”

Козим азалдан милиция ходимлари билан келишмайди. Унинг озодликка чиққанига кўп бўлгани йўқ. Бирок, ўғирлиги учун қўлига кишан солиб, энг жўшқин йилларини темир панжара орқасида ўташга мажбур этган кишиларни кўрса юрагининг тубида оғриқ туради. Аччиқ қисматига уларни айбдор деб билади.

– Мархумнинг хотини Умри Отаеванинг аризасида кўрсатилишича, машинангизда эрини сиз олиб кетгансиз. Шундай-ми?

– Ҳа.

– Яхши. Сиз темирчининг уйига нима мақсадда боргансиз? Уй эгалари билан қачондан бери борди-келди қиласиз?

– Қамоқхонадан чиққач, иш топишим оғир бўлди. Бормаган жойим қолмади. Охири икки яшиқ асалари сотиб олдим. Қишлоққа асал сотгани боргандим. Шанба куни темирчининг хотинига асал етмади. Душанба куни асал олиб келишга ваъда бергандим. Сизларни билмадим-ку, бизда одат шунақа. Ўрганган харидорни алдаб бўлмайди. Барака кетади.

– Исмоил Отаевни машинангизда қаерга элтиб ташладингиз?

– Шўрсувнинг катта кўпригига.

– У ёғига-чи?

– Ўзи унамади. Мен тут остида ўтирган кампирдан қурт сотиб олдим.

– Демак, сиз кампирни олдида қолгансиз?
– Шундай. У киши анҳор ёқалаб кетди. Чақирсам, тўхтамади. Гапимга ишонмасангиз, қурут сотган кампирдан сўранг. Ҳарқалай, ёши бир жойга бориб қолган одам алдамаса керак?

Лейтенант суҳбат давомида асаларичида ҳеч қандай ўзгариш сезмади. Шундай бўлса-да, изкувар ундан кўзини ўзмай савол беришда давом этди.

– Марҳумнинг кўлида нима бор эди?

– Адашмасам, ҳеч нарса. Фақат елкасига хуржун ташлаб олганди. Яхши эътибор бермадим.

– Хуржунда нима борлигини билармидингиз?

– Ғалати савол бердингиз. Бировнинг нарчасига қизиқмай қўйганимга анча бўлган. Сабаби ўзингизга аён. У томонларда шу одат учун таъзимимни еганман. Кўр хассасини бир марта йўқотади. Худога шукур. Хозирча у ернинг овқатини соғинганим йўқ. Гўштсиз бўлса-да, қора қозоним қайнаб турибди.

Лейтенант асаларичига кетиш учун рухсат берди. Бироқ, кейинги ишларни ўйлаб, уни бир дақиқа тўхташини сўради.

– Керак бўлиб қолсангиз сизни қаердан топаман? Чунки, марҳум билан охирги марта сиз гаплашгансиз. Боз устига машинангизда кетган. Балки айрим масалалар бўйича яна савол-жавоб қилишимизга тўғри келар?

Козим совуққонлик билан жавоб қайтарди.

– Етимчўққидаман. Тоғни асали бошқача бўлади. Айни исириқ гуллаган пайт.

Козим ташқарига чиқиб, енгил нафас олди. Машинасига ўтирар экан, қамоқхонадаги “чапақай” лақабли ошнасининг бир гапи эсига тушди. “Оғайни, бу дунёда шердан кўра тулки бўлиб яшаган маъқул. Кам бўлмайсан. Кучинг бўлмаса-да, думинг бор. Орқангда из қолмайди. Бу дум шундай садоқатлики, елкангда ардоқлаб кўтариб юрган калланг йўл қўйган хатони супириб кетади”.

Чапақай ҳақ экан, айёр тулкининг айрим хислатларини ўрганиб кам бўлмади. Акс ҳолда, биринчи кунидасёқ анаву тирмизакни олдида чув тушарди. Қизиқ, бу олифта дум супурги бўлган жойда из топармикан?

* * *

... Етимчўққи этагида қўйхона қураётган чўпон мардикор бозордан қайтди. Газик машинасини шағал уюми

олдида тўхтатди. Ўзи билан келган уч мардикорга қилинадиган ишлар хусусида тушунча берди.

– Биринчи қор тушмасдан пода тоғдан қайтади. Шунгача қўйхонанинг усти ёпилиши керак. Шунинг учун айтган пулларингни бераяпман. Ишни бетон қуйишдан бошлайсизлар. Кўзбўямачилик бўлмасин. Мен ҳар уч кунда келиб, сизлардан хабар олиб тураман. Мабодо ишларинг ёқмаса, бошқатдан қиласизлар. Яшашларинг учун вагон-уйча бор. Овқатни ўзларинг пиширасизлар. Масаллиқ етарли. Ҳар куни ош есаларинг ҳам розиман. Келишдик-ми?

Барваста гавдали, қорачадан келган, боядан бери итининг бошини силаб ўтирган йигит – Шоди чўпоннинг гапини бўлди.

– Биз рози. Лекин, бетон қориш учун сувни қаердан оламиз? Бу атрофда ариқ кўринмайди-ку?! Ундан ташқари ичишга ҳам сув керак?

Чўпон масаланинг бу томонига олдинроқ эътибор бермаганини тушунди. Бошидаги шляпасини ечиб, туксиз калласини дастрўмолчаси билан артди. Оёқ остида қовжирай бошлаган ўт-ўланни босиб, тоғ томонга йигирма қадамча юриб, тўхтади. Калта қўлларини биқинига тираб, усталарни чақирди.

– Хавотир олманглар. Сувни иложини қиламиз. Фақат шу қудуқни тозалаб қўйинглар. Машинада сув келтириб тўлдирамиз. Ўзларингга ҳам бўлади. Бу жуда эски қудуқ. Чўпон зоти борки, шу қудуқни сувидан ичиб, катта бўлган. Икки-уч йилдан бери қаровсиз ётибди.

Шоди қудуқ остига тикилди. Бироқ қудуқ туби қоронгу бўлганидан ҳеч нарса кўринмади. У бепарво турган чўпонга ўгирилди.

– Майли, сувни тезлатинг. Унгача бошқа ишларни қилиб турамиз.

Машинасига минаётган чўпон вагон-уйчага ишора қилди.

– Бочкада сув бор. Ўзларингга ишлатиб туринглар.

Хасан билан Борис вагон-уйча томон юришди. Бу икки норгул йигит уч танга топиш мақсадида Шодига шерик бўлган усталар эди.

Чўпон кетгач, раҳбарликни Шоди ўз зиммасига олди. Шерикларига қудуққа тушиш учун нарвон яшашни тайинлаб, ўчоққа ўт қалади. Эски чопонини салқин ерга ташлаб, оёқларини узатиб ётди. Иссиқдан лохас бўлиб кўзини юмди. Бийдай далада ёлғиз қолганидан қувониб, кўнгли кўтарилди. Бир зумгина мизғиб олмоқчи бўлиб, кўзини юмди.

Бирок, худди қасдлашгандек уйқуси қочиб, хаёли ўтмиш хотираларига чўмиб борарди.

У на отасини ва на онасини танийди. Боқча опасининг айтишича, уни қаҳратон қиш кечаларининг бирида иссиқ матога ўраб, болалар уйининг ҳовлисига ташлаб кетишган экан.

У улгайган сари катталардан ўзини олиб қочадиган бўлди. Ҳатто, дўстлари даврасига ҳам кам кўшилади. Баъзан ҳафталаб биров билан гаплашмас, совуқ бўлса-да, кўчаларда ёлғиз айланиб юришни яхши кўрарди. Гоҳо, ширин энтикиш билан хаёлан онасининг қиёфасини кўз олдига келтирмоқчи бўларди. Қанчалик уринмасин, уддасидан чиқолмасди. Кўз олдига келтирган аёлнинг қиёфаси ниҳоясига етмай минг бўлакка бўлиниб кетарди.

Шундай аламли кезларда нима қиларини билмай қоларди. На ётарди, на кўчага чиқиб айланарди. Бор аламини бебош дўстларига қўшилиб, наша чекишдан оларди. Оддий қоғозга ўралган нашани бир-икки тортгач, ўзини қушдек енгил ҳис қиларди. Нашанинг таъсирида дард ва ҳасратларини унутадиган бўлди. Ҳатто, уни тергаб юрадиган қаттиқ-кўл синф раҳбари ҳам кўзига яхши кўриниб кетарди. Борабора хилватхонада чекиб ўтирадиган оғайнилари ундан қизганадиган бўлишди. Кўзларини чақчайтириб, “керак бўлса далага чиқ”, деб дўқ урадиган бўлишди. Тил учиде билиб-билмай айтилган гап унинг юрагига оғир ботди. Вужудида қайнаган қандайдир номаълум куч уни ёввойи нашалар ўсиб ётган зовурлар томон етаклади. Аввалига қўлбола папироси ўзига ёқмай юрди. Лекин, вақт ўтиши билан уни четлатган шериклари ҳам фақат унинг қўлидан чекадиган бўлишди. Шу-шу қора афюн бағрига бутун вужуди билан сингиб кетганини сезмай қолди.

Ҳаммаси мактабни битириш кечаси содир бўлди. Ўша тун ҳамма шод эди, бир-бирига яхши гап айтгиси келарди. У ўйин-кулги авжига чиққан даврага анча кечикиб келди. Кираверишдаги дераза раҳига суяниб, ўйинга тушаётган синфдошларини кузата бошлади. Лекин, ҳамиша кулиб юрадиган, гоҳо қийин масалаларини пинҳона ечиб берадиган синфдоши Шамсияни тополмади. Кўзларини бир зумга юмиб, юзини дераза тирқишидан кираётган муздек шамолга тутиб, ҳаммасини унутмоқчи бўлди. Бирок Шамсияни кўриш, унга бир оғиз гап айтиш истаги ҳаммасидан устун келди. У чекиб олганди. Ҳеч нарсадан тап тортмай, ўйин бўлаётган даврани кесиб ўтди-да, ташқарига чиқди.

Ўчоқ бошида сўниб бораётган чўгга оёқларини узатиб,

суҳбатлашиб ўтирган Шамсия билан синф раҳбари – Норкул домлани кўриб юраги алланечук бўлиб кетди. Назарида Шамсия домланинг ёнбошида эмас, нақ пинжида тургандек, юраги илк марта рашк ўтида тўлганди. Бармоқларига-ча қалтираб, қандайдир титроқ овозда чақирди.

– Шамсия! Сенда гапим бор.

Қиз эшитмади. Домласининг ичакузди ҳангомасидан завқланиб, ўтираверди. Унинг бепарволиги йигитнинг газабини кўзгади. Бир қадам олдинга ташлаб, товушини бандлатди.

– Шамсия! Нега индамайсан? Сенда гапим бор.

Қиз бошини кўтариб, товуш келган томонга қаради. Қандайдир ҳадик билан терак учидек тебраниб турган синфдошига юзланди:

– Тинчликми? Мени чақиряпсанми?

Ҳали жаҳлидан тушмаган Шоди қалқиб кетди.

– Ҳа сени. Юр, чеккага чиқайлик, гапим бор.

Ўқувчисининг ҳолатини сезган домла тартибга чақирмоқчи бўлди.

– Беков, нега қоронғида бир ўзинг тентираб юрибсан? Уят эмасми? Тез ичкарига кир. Ҳозир ош сузамиз. Қанча гапинг бўлса эртага гаплашаверасан.

Шоди чекинмади. Елкасида ўтирган шайтон қамчи урди.

– Йўқ. У билан ҳозир гаплашишим керак. Шамсия, орқамдан юр деяпман!

Домла орадаги вазиятни юмшатиш мақсадида қозонга ёпилган матони олиб, ёрдамчисига буюрди.

– Шамсия, энди сен лаганларни узат. Ош пишди. Вақтида сузмасак, тагига олиб кетади.

Доим Шодини тергаб юрадиган, бошқаларга нисбатан фақат унгагина паст баҳо қўядиган синф раҳбари кўзига ёмон кўриниб кетди. Айниқса, Шамсиянинг домлани гапидан чиқмай жойида туриши унинг ўтли юрагини алангалатди. Елкасидаги шайтон ҳа-ҳалаб иккинчи бор қамчи урганда газаб билан шубҳа қоришиб, қозон бошига қай тезликда бориб қолганини сезмай қолди. Унинг лаблари шивирлади.

“Буларни ўртасида нимадир бор. Домла қизганаяпти”.

Хаёлидан яшин тезлигида ўтган фикрдан ҳаяжонланиб, сўри устунига илинган капкирни қўлига олганини билмай қолди.

Кейинги воқсаларни эслолмайди. Фақатгина Шамсия-

нинг йиги аралаш даҳшатдан дир-дир титраб, айтган гапи мясига ўрнашиб қолган.

“Вой, Шоди, домламизни ўлдириб қўйдинг-ку?”

Қамоқхонада ҳам Шамсияни эсидан чиқаролмади. Кун бўйи ширин хотиралар тинчлик бермасди. Афсуски, Шамсиянинг қаерда эканлигини билмасди. Шу сабаб тонггача ухламай ёзган хатларини бир-икки кун ўтгач, йиртиб ташларди.

Бир кун Шамсиянинг турар жойини билиш мақсадида болалар уйига хат ёзди. Лекин, хатжилд устига қайси домланинг номини ёзишни билмай ўйланиб қолди.

Ҳамкасбининг қотилига қайси фаросатли домла жавоб қайтаради? Бир-биридан содда, муштдек болаларни сизлаб гапирадиган бу инсонларнинг айби нима? Билим берганими? Кўр кўзингни очганими? Ёки ҳар байрамларда кўнгли чўкмасин деб маошларидан йигиб, ош дамлаб беришганими? Уларнинг бу ҳимматларига сен қандай жавоб қайтардинг? Неча йиллаб туз тотган жойингга ҳеч бўлмаса бир лаҳза қуллуқ қилдингми? Йўқ, албатта. Аксинча, сув келтирган одамни оёғидан чалиб, қўлини синдирдинг. Сенга зиё берган, умрини бағишлаган инсонни қонини тўқдинг. Шундай экан, қон хиди анқиб турган хатингга қим жавоб беради? Жавоб-ку ўз йўлига. Сени номинг қайд этилган хатжилдни қайси домла қўлига олади? Ёнидагиларнинг “хат қимдан” деган сўровларига нима деб жавоб қайтаради? Шодидан дейдими? Қотилдан дейдими? Балки саволни жавобсиз қолдириб, хатни жойига қайтариб ташлар. Унда нима бўлади? Шунда ҳам уларнинг ҳақи кетмайдими?

Шу хаёлларга бориб хат ёзмади. Оқибат уни хаёлини ўғирлаган Шамсиядан, кундан-кун қадрни ўтаётган синфдошларидан бутунлай ажралиб қолди. Бу узилишни тиклаш учун жуда кўп йиллар керак бўлишнини Шоди яхши биларди.

Жазо муддатини қамоқхонада ўташ оғир кечди. Лекин, ҳаммасига чидади. Вақти етиб, озодликка чиқди. Аммо, эркин юриш осон бўлмади. Ишсизликдан зерикди. Газетадан ҳиндистонликлар Бухорода меҳмонхона қуришгаётгани ҳақидаги хабарни ўқиб, ўша томонга жўнади. Аммо, у ердаги иш тартиби унга ёқмади. Ҳаммаси худди қамоқхонадагидек белгилаб қўйилган. Режимга риоя қилишинг шарт. Тўланадиган ҳақ эса битта ресторанда мириқиб ўтиришга етмайди. Бекорчиликдан арқни кириб тамоша қилди. Саид

Олимхоннинг чопонлари илинган ерда узоқ турди. Тўндаги зарлар уни ўзига тортди.

Вокзалга вақтли этиб келса-да, чипта олишга шошилмади. Унинг қорни оч эди. Қўлини чўнтагига солиб кўрди. Ҳеч вақо илинмади. Рўпарасида пишаётган кабобнинг ёқимли ҳиди кўнглини оздирди. Беихтиёр ўша томонга юрди. Тўйиб кабоб еди. Ёнидагиларни чалғитиш мақсадида ён чўнтагидан паспортини олиб varaқлади. Кабобпаз кўрадаги кўмирни алмаштираётганидан фойдаланиб қочмоқчи бўлди. Улгурмади. Қўлига оташкурак ушлаб олган кабобпаз йўлини тўсди.

– Ақош, иш мундоқ бўлмапти-да. Одам боласи еган овқатини пулини беради-да. Мусулмон одамга уят-а!

Атрофда одам кам эди. Шоди бундан фойдаланмоқчи бўлди. Атай йигитни чалғитиш мақсадида ҳали чўнтагига солмаган паспортини қайта varaқлади. Сўнг, кабобнинг сихи билан кабобпазнинг иягини туртди.

– Нега валдирайсан, ҳароми? Пулини тўлаганман.

Адолатсизликдан йигитнинг жаҳли чиқди. Шодини биллагидан тутиб, ўзига қаратди.

– Ақош, нега алдайсиз? Пулни ким тўлади? Ҳозир мелиса чақираман.

У шундай дея қатор дўконларни текшириб юрган милиционер томон қараб бор овози билан бақирди.

– Оқо мелиса! Як минутга бизга қаранг. Бу нодон...

Кабобпаз йигитнинг гапи оғзида қолди. Қўққисдан юзига тушган кучли зарбадан кўра устига ағанаб тушди. Навбатга турган икки қиз қий-чув кўтариб, одамлар кўп томонга югуришди. Шоди шошилганидан ёрдамга келаётган милиционер тарафга югурганини сезмай қолди. Милиционер чаққонлик билан Шодининг қайишидан ушлаб қолди. Сўнг яқин атрофда юрган дўстларини ёрдамга чақиритиш мақсадида устма-уст хуштак чалди.

Иш чаппасига кетганини сезган Шоди, оёғи куйган товукдек типирчилаб қолди. Қанчалик куч ишлатмасин рақибининг қўлидан чиқиб кетолмади. Шунда у бор кучини ўнг қўлига йиғиб, кабоб сихи билан милиционернинг кўкрагига урди. Оғриқнинг зўридан рақибни уни қўйиб юборди. Бир-икки қадам гандираклаб юрди-да, “шилқ” этиб йиқилди. Лекин кўкрагига санчилган сихни қўйиб юбормади.

Шоди ўзини қоронгуликка урди. Оғир наъра тортиб ўтаётган йўловчи поезднинг охириги вагонига чиқишга арабг улгурди.

Шу-шу қочиб юрибди. Кабобпаз йигит уни эслаб қолган бўлиши керак. Милиция билан сира ҳазиллашиб бўлмайди. Эрта-индин унинг суратларини кўпайтириб тарқатишади. Рўзномаларга хабар беришади. Ундан кейин яшаш мушкуллашади. Ҳозирги одамларга ишонч йўқ. Сени таниб қолишса бас. Истаган пайтларида милициядан суюнчи олишади.

У дастлаб қорин тўйгазиш мақсадида мардикорлик қилди. Эски шаҳарда, бир қари кампирнинг ҳаммомини суваб, ҳақиға уй бекасининг қари итини олди.

Ит вафо деб бекорга айтишмаган. Ўша кундан бошлаб ит унга паноҳ бўлди. Милиционерлар қизиқ. Кўча-кўйда ит етаклаб юрган одамларга бошқаларга нисбатан кам эътибор беришади. “Шўтга яшаса керак”, деган ўйга боришади. Қарабсизки, ошигинг олчи. Яна қўлингга биронга сумка ушлаб олсанг борми, дуч келган милиционернинг олдиға сомон солиб кетасан. Жавоб ўқланган милтиқдек тайёр.

– Йўлбарсга егулик олишға кетаяпман...

Ўзи содир этган жиноятни қанчалик таҳлил этмасин, ўзини оқлашға оз бўлса-да, исбот тополмади. Ҳа, у домласининг ўлиmidан сўнг хулоса чиқариб олиши керак эди. Мехмонхона қурилишида ҳам ҳаётини бошқатдан бошласа бўларди. Тўланадиган ҳақнинг камлигини баҳона қилди. Доим уни тўғри йўлдан чалғитиб юрадиган шайтоннинг навбатдаги васвасасига чув тушди.

Айб ўзида. Огир жиноятга қўл урди. Милиция ходимининг ҳаётига тажовуз қилгани учун енгил жазо беришмайди.

Шоди хаёлиға келган совуқ фикрдан титраб кетди. Наҳотки, оддий кабоб сихи инсон умриға нуқта қўйса? У рақибининг қайси томонига урди ўзи? Қанчалик ҳаракат қилмасин эслай олмади. Кабобпазни ураётганида эҳтиётсизлик қилиб паспортини тушириб қолдиргани ёмон бўлди. Энди унга бутунлай бегона, танимайдиган одамлар керак. Топган бир бурда нонини фақат шулар билан тинч баҳам кўриши мумкин. Уни биладиган, уни танийдиган одам ўқланган милтиқ. Истаган пайтида отилиши мумкин.

Мардикор бозорида Шоди икки йигитни шерикликка олди. Борис ўрис. Худди ўзидек на турар жойининг, на паспортининг тайини йўқ. Куни ўтганиға хурсанд. Ҳар замонда ичиб маст бўлишини ҳисобға олмаганда беэиён. Энг муҳими қўли гул йигит. Билмаган иши йўқ.

Хасан бўлса Бешариқдан. Кузда хизматдан қайтган. Бу

ерларга пул топиш мақсадида келган. Камгап. Айтишига қараганда қиз тайёр. Тўйга пул топса ҳисоб.

Бориснинг ўзга юртданлиги-ю, Хасаннинг камгаплиги Шодиға ёқиб қолди. Бир-икки сафар ишлаб топилган пулдан кам олиб, уларнинг ишончини қозонди. Эндиги ҳаёти ёмон бўлмайди. Бу ерда кузгача ишлашади. Энг муҳими марказдан ҳам, қишлоқдан ҳам йироқ. Милициянинг қадами етмайди. Ҳеч бўлмаса бир бурда нонини бемалол ейди.

Шоди тирсагига суяниб, шерикларининг ишини кузатди. Борис қудуқ тубидан юқорига нималарнидир отаяпти. Хасан бўлса пастдан чиққан янтоқ шохларини, тошбақанинг ўлигини четроққа элтиб ташляпти.

Кўп ўтмай қудуқ ичидан Борис чиқди. Елкасига нимадир ташлаб олган. “Энағар, омадли йигит. Қаерга борса нимадир топиб юради. Ҳозир ҳам қуруқ чикмади шекилди”, ўйлади у.

Борис Хасаннинг олдида тўхтади. Елкасидаги нарсага ишора қилиб нимадир деди. Сўнг иккиси ёнма-ён Шоди томонга юришди.

Шерикларининг бесабаб келмаётганини сезган Шоди ўрnidан турди. Анчадан бери шақиллаб қайнаётган қумгонга бир сиқим қуруқ чой ташлади. Ортига ўгирилиб сўради.

– Тинчликми? Нима топдиларинг?

Борис индамади. Елкасидаги нарсани Шодининг оёғи остига ташлади. Кейин ҳазил аралаш кўшиб кўйди.

– Қишгача шуни тўлғазмоқчимиз. Сен ҳам эл қатори топганингни ташла. Қани, бўл тез. Киссангни кавла.

Бориснинг ҳазилига Хасан аниқлик киритмоқчи бўлди.

– Ҳойнаҳой, чўпонники бўлса керак. Бепарволик қилиб тушириб юборган кўринади. Кейин тушишга юраги бетламагандир.

Муҳим янгиликни Хасан олдинроқ айтиб кўйишидан чўчиб, Борис кўшимча қилди:

– Энг муҳими, ичи қуруқ эмас. Нимадир бор.

Шоди ерга ўтириб, оёқ остида ётган хуржунга кўл солди. Увадалар ичидаги қаттиқ жисмга кўли тегиб, хафсаласи пир бўлди. Шундай бўлса-да, шерикларига ҳазил қилиш ниятида хуржундаги топилмани баланд кўтарди.

– Ким айтади бу тошми ё гишт? Нима топганларингни биласизларми?

Шодининг кўлидаги от минган суворий ҳайкалчаси қуёш нурида ялтиллаб кетди...

Ўртада бир муддат хукмронлик қилган сукунатни Бориснинг гўриллаган товуши бузди.

– Топилмани учга бўламиз.

Хасан босиқлик билан Шодининг қўлидан ҳайкалчани олиб, узоқ тикилди. Номаълум заргар томонидан ишланган бу ноёб санъат асарига ҳаваси келди.

Шундай нодир асарни бўлиш аҳмоқлик эмасми?! Номаълум заргар бу ҳайкалчани ўроқда йўқ, машоқда йўқ кимсалар бўлиб олиши учун ясаганмиди? Ҳайкалча бизгача не-не одамларнинг қўлига тушган бўлиши мумкин? Не-ча асрлардан бери қўлма-қўл бўлиб келаётган бу санъат асарини ҳеч ким бўлмаган-ку?

Хасан юрагида уйғонган ифтихор туйғусига берилиб, ҳайкалчани ерда ётган хуржунга ташлади. Олтинга узатган қўли ҳавода муаллақ қолган Шодига қараб тушунтирмоқчи бўлди.

– Бориснинг гапига қўшилмайман. Ҳайкалчани бўлиш жиноят ҳисобланади. Жиноят учун милиция ҳеч кимни аяб ўтирмайди. Шуни биласизларми?

Таклифи тасдиқсиз қолаётган Бориснинг қизарган кўзлари бежо айланди. Бепарво турган Хасанни биқинига туртиб гапирди.

– Жинни бўлдингми? Нима деяётганингни биласанми? Топган бойлигимизни бўлиш жиноят ҳисобланадими? Бу ҳалол-ку, огайни. Ҳалол.

Хасан гапидан қайтмади.

– Адашяпсан. Бу жиноятдан бошқа нарса эмас. Милиция билса ҳаммамизни олиб кетади. Яхшиси топилмани керакли идорага элтиб бериш керак. Шунда ҳаммамиз қуруқ қолмаймиз. Қарасаларинг-чи, бу ҳайкалча қайси музейга ярашмайди? Ҳатто, суворий тутган ёйнинг учигача дид билан ишлов берилган. Худди тирик одамга ўхшайди.

Хасаннинг баландпарвоз гапидан Бориснинг жаҳли чиқди. Маст одамдек тебраниб, оёқ остига тупурди.

– Значит, сен бойликни бўлишга қаршисан. Милицияга хабар берасан. Шундайми? Ўлай агар, сен жинни бўлгансан. Ҳақиқий жинни. Музейда одамлар томоша қиладиган бошқа нарсалар камми? Суюнчига берган беш-олти сўми қайсимизнинг нафсимизни босади? Биласанми, ҳозир бир шиша вино қанча туради? Билмайсан. Билганингда бунақа гапларни айтмасдинг. Гап битга. Бойликни учга бўламиз. Рози бўлмасанг, катта кўча. Янаям хуржунни қудуқдан сен

эмас, мен олиб чикдим. Ниятим бошқа бўлганда куруқ чиқишим ҳам мумкин эди. Билмай қолардиларинг. Энди тушундингми?

Хасан хуржуннинг четини оёғи билан босиб, Борисга қаради.

– Олтинни сен топганинг рост. Инкор қилмайман. Бироқ бу бойлик сенга тегишли эмас. Шундай бўлгач, даъвогарлик қилишга ҳаққинг йўқ.

Бориснинг нафаси бўғзига тикилди.

– Мен қудуққа тушмаганимда бу олтин яна қанча ётишини билармидинг? Унгача мен билан сенинг мазорингдан янтоқ ўсиб чиққан бўларди.

Хасан мийигида қулиб қўйди.

– Оширвординг, огайни. Олтинни бугун топардик. Бунга ўзинг ҳам тушуниб турибсан-ку? Қудуқни тозалаш учун биттамитиз албатта, тушган бўлардик.

Борис шеригининг ҳақлигига ишонса-да, ён бергиси келмади.

– Қудуқда илон борлигини баҳона қилиб, ўзинг тушмадинг. Менга ялиндинг. Энди бўлса мен кўтарган улоқни тақимингга босмоқчи бўлаяпсан. Гап тамом. Бойлик бўлиши керак.

Хасан Шодининг рўпарасига ўтирар экан, кескин жавоб қайтарди.

– Ўйлаб гапир. Олтинни бу ерда ётганидан яна кимдир хабардор бўлиши керак. Наҳотки, шу оддий ҳақиқатга тушунмасанг?

Тортишувга қўшилмай, турли режалар тузиб ўтирган Шоди бу гапдан сергакланди. Қандайдир шубҳа билан Хасанга қаради.

– Гапингга тушунмадим. Кимни назарда тутаяпсан? Ёки ҳақиқатдан ҳам милицияга хабар бермоқчимисан? Менимча, уйдаги гапни кўчага чиқмагани маъқул. Сир сирлигича қолсин.

Шодининг ён босганидан Бориснинг кўнгли тўлди.

– Тўғри айтдинг. Сир-сирлигича қолиши керак. Кемага тушганнинг жони бир деб бекорга айтишмаган. Яна бир яхши гап бор. Озчилик кўпчиликка бўйсинади. Ҳойнаҳой, шу гапдан хабаринг бўлса керак? Кеча кўчага чиққан бола эмассан-ку?

Хасан иккиланиб қолди. Аниқроғи, Шодидан бундай гап чиқишини кутмаган эди. Топилган пулни тенг бўлади-

ган, фирромлик кўчасини билмайдиган ишбошининг бу сафар тутган йўлига тушунмай қолди.

Наҳотки, Шоди ҳам Бориснинг гапига юрса? Боболардан мерос қолган олтинни уялмай-нетмай, қайси қўллари билан бўлмоқчи? Виждони қийналмасмикан? Бир коса овқатини қари ити билан баҳам кўрадиган бу одамдан шуни кутганмиди???

Хасан фикрини исботлаш мақсадида хуржунни бир четини ушлаб, Шодидан сўради.

– Бу нима?

Берилган саволнинг соддалиги ишбошининг жаҳлийи чиқарди.

– Сен бола мени ким деб ўйлаяпсан? Ёки қўлингдаги хуржун эканига шубҳанг борми?

Борис одатдагидек Шодининг гапини маъқуллади.

– У бизни лақиллатаяпти. Ё иккимизни ҳам кўр деб ўйлаяпти.

Хасан шерикларининг гапларига эътибор бермай, мақсадга ўтди.

– Адашмадинг. Хуржунлиги рост. Бироқ, нимадан тўқилганини биласанми?

Борис елка қисди. Шоди бепарво жавоб қайтарди.

– Мен тикув фабрикасининг директори эмасман. Топилган бойликка хуржуннинг нима алоқаси бор?

Хасан бу жавобни олдиндан кутган эди шекилли, гапидавом этди.

– Мен ёшлигимда бувим билан гилам тўқирдим. Ҳатто, сават, қошиқ ва чўмичларни бозорга ўзим элтиб сотардим. Айтмоқчиманки, хуржун туя жунидан тўқилган.

Борис туюқиб кетди.

– Очиқроқ гапирсанг бўлмайдими? Нима демоқчисан?

Хасан муддаога ўтди.

– Гап шундаки, хуржуннинг тўқилганига кўп бўлмаган. Ҳали бўёқ ҳиди уфуриб турибди. Ҳатто, хуржунга ишлатилган иплар чўзилмаган, кам ишлатилган.

Шоди чап кўли билан чаккасини қашиди.

– Бу нима деганинг оғайни? Олтин қадимдан қолган бўлса. Хуржунни тўқилганига кўп бўлмаган деяпсан. Унақада қадимги олтин кеча тўқилган хуржунга қаердан тушиб қолади?

Хасан тушунтирди:

– Чўпоннинг айтишига қараганда яқин-яқингача кудукда сув бўлган. Демак, кудук одамлар тоқонидан тозалана турилган. Хуржун эса яқинда тўқилган. Уни кудукка тапдан-

ганига кўп бўлмаган. Аниқроғи, кимдир беркитиб қўйган. Чунки, буни ҳайкалча ўралган увададан билса бўлади.

Шоди ўрнидан турди. Ўзи билмаган ҳолда қудуқ томонга юрди. Беш-олти қадам ташламасдан фикридан қайтиб, орқасига ўгирилди. Қудуқ бошидан бегона из топиш гумон. Эрта баҳорда бодрокдек ўсиб чиққан майсалар сувсизликдан қуриб қолган. У ҳам камлик қилгандек иссиқ гармсел эсиб, тоғ-тошни ялаб турибди. Бу ерларда из қоладиган бир қарич ер топиш, орзу, холос.

Хасаннинг гапи тўғри. Беҳудага жон куйдирмаяпти. Олтиннинг қудуқда ётганидан тўртинчи одамнинг хабари бор. Шунча бойликни қолдириб, еган овқати ботиб юрган бегам ким бўлиши мумкин? Нега у жим? Нега етти пуштини шохона яшашига етадиган бойликдан хабар олмаяпти? У ким ўзи? Ўғрими ё қаллоб? Ё бир мусулмонни қон қақшатган қотилми? Энди бунинг аҳамияти йўқ. Хасан айтмоқчи, боболардан қолган меросни яширибдими, у ҳам жиноятчи.

Шодининг бебош, пайдар-пай хаёлларига Борис чек қўйди.

– Эрталаб чўпон келади. Балки ундан сўраш керакдир?

Таклиф Хасанга маъқул тушди.

– Тўғри фикр. Эртагача сабр қилиш керак.

Шоди норози қиёфада бош чайқади.

– Бўлмайди. Хуржун чўпонники бўлмаса-чи? Ортиқча шерикнинг нима кераги бор? Агар чўпонни олтин ҳайкалчадан хабари бўлганда қудуқ тозалашни ўлса ҳам бизга юкламасди.

Хасан ишбошининг фикрига қарши чиқди.

– Буни текшириш керак. Чўпон шу ернинг одами. Балки хаёлидан кўтарилгандир. Балки бизни синаётгандир. Одамзотни бир кўришда тушуниш қийин. Айбини қоғозга ўраб бизнинг елкамизга ортаётган бўлса-чи? Яна билмадим. Эртага у олдимизга ёлғиз келмаслиги ҳам мумкин.

Бу гапни эшитган Борис тутақиб кетди.

– Яна милицияга шама қиляяпсанми? Бошқа дурустроқ гапинг йўқми?

Хасаннинг тахмини Шодини безовталиқ ботқоғига етаклади. Рост. Чўпон ҳийла ишлатган бўлиши мумкин. Бекорга айтган нархга осонликча кўнмади. Бир балоси бор. Эртага иккита милиционерни бошлаб келиб, айбларини бўйинларига илиб кетиши мумкин. Қидирилаётган олтин улар яшаётган уйчадан чиқади. У ёғига иш осон кечади. Шодини кимлиги мелисаларга беш қўлдек аён. Қидириб юрган бўлишлари керак. Борис ҳам оппоқ эмас. Ўзи

томонда қандай жиноят қилгани ёлғиз худога аён. Акс ҳолда бу ерларда тентираб юрмасди. Иссиқ жойини бекорга совутмаган бўлса керак. Хасанга барибир. Паспорти бор. Бир-икки соат ушлаб, қўйиб юборишади. Хасан боядан бери милицияга ёқадиган гапни айтаяпти. Нима қилиш керак? Шунча бойликни икки қўллаб давлатга топширсинми? Қандай қилиб? Ким олиб боради? Ўзининг оёғи қишанда. Олтинни олиб, Бухородаги айби учун қамоққа тиқишлари мумкин. Ёки бойликни Борис олиб боргани маъқулми? Э... ҳе... бу сира пишмайдиган ош. У ўлса кўнмайди. Яхшиси жонимни ол, дейди.

Милиция идорасига фақат Хасан бориши мумкин. Лекин унинг фикри бузуқ. Эссиз, ўшанда адашган экан. Бошқа одамни шерикликка олганда, ҳозир бошини қашиб ўтирмаган бўларди.

Энди Хасанни чўчитиб қўймаслик керак. Акс ҳолда, ҳамма режалари пучга чиқади. Шодига дастлаб янги паспорт керак. Кейин ҳаётини бошқатдан бошласа бўлади. Болалар уйда ярим коса бўтқага, қамоқхонада эса “қариялар”нинг хўрликларига сабр қилгани етар. Энди баъзиларга ўхшаб, дам олишларга боради. Санчқини қайси қўл билан ушлашни ўрганади. Юрагингни ёндираман деган қизларни оёғига қараб таплайди. Сникерс шоколади билан коньяк ичади. Ҳа, даврини суришга оз муддат қолди. Сабр қилиш керак. Бир қозоқ хотин кўрадиغان куни учун кундошининг боласини боққан экан. Шоди умрининг охиригача етадиган бойлик учун бир қишлоқнинг кўнглига қараса, осмон узилиб ерга тушадими? Хасан қанчалик ақлли ва бақувват бўлмасин, ҳали полопон. Гапни жойига қўйиб илтимос қилсанг, довулга қарши учадди. Унга донни қўлда бериш керак. Ўрганади. Яқинроқ келади. Омадинг чопиб, нафс илинжида кафтинга қўнса худо бергани. Темирдек бармоқларингни юмишга кўп вақт кетмайди.

Қишлоқ болалари содда, ишонувчан бўлишади. Яхши гапга жонини беради. Ҳозир Шоди вақтдан ютиши керак. Тўртинчи одамнинг феъл-атворига қараб иш тутади. Яхши бўлса келишади. Ёмон бўлса уришади. Тирик экан, йўлида осонликча жон бермайди.

Шоди аста юриб келди-да, худди акалардек қўлни Хасаннинг елкасига қўйди.

– Сен ҳақсан, оғайни. Хуржун қудуққа осмондан тушиб қолмаган, кимдир ташлаган. Балки, у ўғридир. Балки, қотилдир. Буниси бизга қоронгу. Хўп десаларинг менда ҳам бир таклиф бор.

Шодининг инсофга келганидан Хасаннинг кўнгли тўлди.

– Эшитайлик-чи.

Шоди босиқлик билан гап бошлади.

– Хуржуннинг эгаси барибир ахтариб келади. Ҳозир буни мелисага кўтариб боришдан фойда йўқ. Ортиқча гавго, холос.

– Нега? – қизиқиб сўради Хасан.

– Милицияга ишинг тушмаган, билмайсан. Ҳайкалчанинг эгаси ўлдирилган бўлса-чи? Унда ўзингни қотил эмаслигингни қандай исботлайсан? Қудуқдан тоңдим деганингга ишонишмайди. Икки орада бутун ёзни милиция идорасида сўроқ-жавоб билан ўтказасан. Оқибат кузда бунингни олдига икки қўлингни бурнингга тиқиб борасан. Шунда ҳам қўйворишса. Мабодо, бировни айбини бўйнингга илиб қамаб юборишса, бечора кампир додини худога айтиб ўтираверади. Уларни қўлидан ҳар бало келади. Сен билмайсан-да, ука.

– Унда нима қиламиз? – ўйга толиб сўради Хасан.

Шоди нишонга бехато ураётганидан кўнгли тўлиб, давом этди.

– Рози бўлсаларинг, ҳайкалчани қайта қудуққа ташлаймиз.

Бу гапни эшитган Борис бақриб юборди. Жаҳл билан ишбошининг олдига югуриб келди. Жангга тайёрланаётган даканг хўроздек бўйини чўзиб гапирди.

– Олтинни-я? Эсинг жойидами? Сен ҳам мана бу художўйга қўшилиб, жинни бўлаяпсанми? Бу бир кунда тўксон маргадан ўтириб, туравериб, калласи айниб қолган. Вақт ўтаятти. Тезроқ бўлиш керак. Бу ерда чанг ютиб, офтобда қорайиб юргандан нима фойда? Бунақа возможност кейин бўлмайди. Тушларингда ҳам кўрмайсанлар.

Шоди жаҳл билан қўлига майда тош олиб, Борисга отди.

– Ўчир овозингни. Бу катта холангни бисоти эмас. Ё милицияга боринг келаяптими?

Хафсаласи пир бўлган Борис шерикларини сўкиб, уйчага кириб кетди.

Хасан бошини кўтарди.

– Кейин нима бўлади? Эртага чўпон келиши керак.

– Гапинг тўғри. Ҳоҳласанг биргаликда чўпонни кузатамиз. Агар у қудуқ тубига эътибор берса, биз кутган одам шу бўлади. Ўзи ташлаган қармоғига ўзи тушади. Аҳамият бермаса яна озроқ кутишимизга тўғри келади. Чунки, бу

олтинни қўлига ушлаб кўрган инсон боласи ҳеч қачон қўл силтаб кетолмайди. У дунёдан бўлса-да, бир мартага қайтиб келади.

Шодининг фикридан Хасан иккиланди.

– Гапингда жон бор. Чўпонни қудуқ тагига эътибор бермаганини қаердан биламиз? Уни пастга тушиб кўради, деб ўйлайсанми?

Шоди уйчанинг эшигида осиглиқ турган эски папкага ишора қилди.

– Олтинни шунга солиб, қудуққа ташлаймиз. Хуржун қолади.

Ишбошининг фикрига тушунган Хасан уйчага қаради.

– Борис кўнармикан?

Иши ўнгидан келган Шоди шеригининг қўлини сиқди.

– Уни мен кўндираман...

* * *

...Мардикор йигитлар вақтли туришди. Пойдевор қўйишга ишлатиладиган тахталарни ўрнатиб, улар ортидан темир қозиқ қоқишди. Бу орада кумғондаги чой қайнаб, нонуштага ўтиришди. Бир кружкадан чой ичишмасдан чўпон сув ортилган машинани бошлаб келди. У машинадан тушибоқ, текис ўрнатилган тахталарни кўздан кечирди. Қилинган ишдан кўнгли тўлди шекилли, ўтирганлар томон юрди.

– Ҳорманглар! Балли, шоввозлар. Қойил. Бунчалик бўлади, деб сира ўйламагандим. Худо ўзларингга инсоф берсин. Келишиб ишлаган яхши-да. Эртага раисни олдида мен ҳам уялиб, ер чизиб қолмайман. Тилим узун бўлади.

Чўпон нон кавшаётган йигитлар билан қўл бериб сўрашди. Шу пайт ҳайдовчи устма-уст сигнал чалди. Ҳатто, шу шовқини камлик қилгандек кабина ойнасидан бошини чиқариб, бақирди.

– Хўжайин, мен ҳали шаҳар марказига сув сепишим керак. Тезроқ қимирласангиз-чи. Бундай келишмагандик-ку?

Чўпон шошилмади. Ўрнидан турган Шодидан сўради.

– Хўш уста, қудуқ тозаландими? Сув тўксак бўладими?

Шоди чўпоннинг орқасидан эргашиди. Ҳамроҳига қанчалик диққат билан эътибор бермасин ҳеч қандай ўзгариш сезмади.

– Кеча тозалаб қўйганмиз. Жуда чуқур экан. Ҳеч ичига тушганмисиз? Янтоқ бўлагидан тортиб, тошбақанинг ўлигигача чиқди.

Чўпон кулди. Бу кулги замирида на қувлик, на бесаранжомлик бор эди.

– Қариган пайтимизда қудуққа тушишни ким қўйибди?! Юрак чаток. Юқорида ҳаво базўр етади. Бунақа ишлар укаларингиздан ортмайди.

Чўпон қудуқ бошида тўхтади. Лекин Шоди кутгандек пастга қарамади. Орқасига ўгирилиб, бетоқат турган ҳайдовчига буюрди.

– Ҳов ука, мошинангни бу ёққа ҳайда. У томонда мих бўлиши мумкин. Яна дамнинг чиқиб, балога қолмай.

Ҳайдовчи сув тушадиган рёзина ичакни қудуққа ташлаб, машинага газ берди. Орадан кўп ўтмай қудуқ сувга тўлиб, кўпириб тошди.

Чўпон ҳали тинишга улгурмаган сувга узоқ тикилди. Кейин нонушта қилиб ўтирган усталарга қараб, бақирди.

– Устажонлар. Бўш идишларга сув олиб қолинглар. Бу ерда сувни пулга ҳам тополмайсизлар.

Иши кўнгилдагидек кетаётганидан чўпоннинг кайфияти кўтарилиб, Шодидан сўради.

– Энди менга рухсат берасизлар. Марказда қиладиган ишларим кўп. Янги челақ олиб келдим. Қудуқдан сув тортишга қулай. Қийналмайсизлар. Хўш, егулик учун нима кам? Тортинмай айтаверинглар. Мен ёнимдан бермайман. Ҳаммасини колхўз кўтаради.

Шоди гап келганда фойдаланмоқчи бўлди.

– Ҳамма нарса етарли. Қойил, уйчани омборхонага айлайтириб қўйган экансиз. Иложи бўлса, озроқ картошка керак. Борис ошни кам ейди.

– Чўпон пинагини бузмади.

– Икки қоп келтирсам етадимми?

Шоди тахта уюмлари устида ётган хуржунни олиб, чўпоннинг қўлига тутди.

– Икки қоп кўплик қилади. Шу хуржунни икки томонини тўлдириб келсангиз етади. Кўпи сўлиб қолади.

Чўпон хуржунни олиб, ёнида турган ҳайдовчига узатди. Унинг на юзида, на қўлида ўзгариш сезилмади.

– Шопир ука, шуни мошинангизга солиб қўйинг. Товба, уста халқи сира зиёнига юрмас экан-да? Бу хуржунга камидатўрт қоп кетади-ку?

Чўпон дастурхонга кўзи тушиб, ёнма-ён келаётган ишбошига тайинлади.

– Омборда шакар йўқ экан. Эртага бир йигит асал олиб келади. Чой билан шакар топилгунча ичиб турасизлар. Пули тўланган.

– Қаердан олиб келади? – қизиқиб сўради ишбоши.

Чўпон ҳамроҳининг тирсагидан ушлаб, уйчанинг ён томонига ўтди. Тепалик ортида кўзга аранг ташланиб турган уйнинг томига ишора қилди.

– Кўшниникидан. Хўп хайр. Мен индинга хабар оламан. Қовурилган гўшт хумда. Керагини олиб ишлатинглар. Таги сероб. Ҳа айтганча, тунда уйчада ётинглар. Ташқарида курт-кумурсқа кўп.

Чўпон машинага чиқиб ўтиргач, ҳайдовчи газ берди. Машина бир маромда қир томонга ўрмалай бошлади: Шоди чўпон кўрсатган қўшни уйдан кўзини узолмай қолди.

У бу уйда ўзидан минг карра айёрроқ Козим яшашини билмасди...

* * *

...Машина кўздан ғойиб бўлгач, Хасан челақ ушлаб ишбошининг олдига келиб тўхтади.

– Сездингми? Хуржун чўпонга қарашли эканми?

Шоди овоз келган томонга ўгирилди. У саволни эшитмаганди. Шу боис томоқ қоқиб, сўради.

– Нима дединг? Эшитмай қолдим.

– Чўпон хуржунни кўриб нима деди? Мен атай ёнларингга бормадим. Қовун тушириб қўйишдан кўркдим.

Шоди Хасанга дона-дона қилиб тушунтирди.

– Чўпон жуда содда кўринади. Уни олтиндан хабари йўқ. Ҳатто, хуржунни кимга тегишли эканини ҳам сўрамади. Олтинни эгаси бошқа.

Хасан тийрак кўзларини шеригига қадади.

– Энди нима қиламиз?

– Яна озроқ кутишга тўғри келади. Олтинни эгаси барибир келади.

Қудуқ олдидан Бориснинг безовта овози эшитилди.

– Ҳей... бу ёққа югуринглар. Тезроқ, тезроқ деяпман!

Икки йигит қудуқ олдига келиб, ҳайратдан ёқа ушлашди. Ингичка, нақ бир ярим қулоч келадиган илон Шодининг итига ҳамла қиларди. Эгасини кўрган ит беихтиёр орқага чекинди.

Бориснинг қўлидаги таёқни кўрган Хасан унинг йўлини тўсди.

– Ўлдирма! Шериклари тунда ахтариб келади. Булар ўч олишни яхши кўради.

Хавф чекинганини сезган илон янтоқ уюмлари томон ўрмалаб, кўздан ғойиб бўлди...

...Тезкор гуруҳ ходимлари ҳафта мобайнида содир этилган жиноятларни таҳлил этиш учун йигилдилар. Гап Исмоил Отаевнинг ўлими ҳақида борганда орага оғир сукунат чўкди. Тезкор вакиллар аниқ фикр билдиришга шовилмадилар. Чунки, марҳумнинг танасида тан жароҳати борлигини тиббий текширув тасдиқламади.

Отаевнинг иши билан лейтенант Муродов шугулланаётгани учун жойида тек ўтираверишдан виждони қийналди. Пешонасини тер қоплади. Урнидан туриб, мулоҳазаларини ўртага ташлашга жазм қилди.

– Умри Отаевнинг аризасида ёзилишича, улар бир кун олдин олтин ҳайкалча топиб олишган. Бу тўғрида укаси билан маслаҳатлашиш учун темирчи йўлга чиққан. Уни асарларичи Козим Йўлдошев Шўрсувнинг катта кўпригигача машинасида элтиб қўйган. Темирчи у ёғига ёлғиз кетган.

Лейтенантнинг гапини кимдир савол билан бўлди.

– Исмоил Отаев айнан катта кўприкда машинадан тушиб, укасиникига ёлғиз кетганига далиллар борми?

Муродов савол берган ходим томонга қаради.

– Ёлғиз кетганлигига шубҳа йўқ. Буни ўша ерда кун бўйи майда-чуйда сотиб ўтирадиган кампир ҳам тасдиқлади. Менда бир тахмин бор. Умри Отаевнинг айтишига қараганда, эри ич оғригидан нолиб юрган. Назаримда темирчининг машинадан тушиб қолишига ҳам айнан шу ич оғриши сабаб бўлгандир. Заруратдан сўнг покланиш учун анҳор четига тушгандир. Эҳтиётсизлик қилиб, нам ўтлар устида тойиб йиқилган. Айнан шу ҳолатда темирчи иссиқда тобланиб ётган ёки сув бўйига келган илоннинг устига йиқилган бўлиши мумкин.

Кекса ходим лейтенантга навбатдаги саволни берди.

– Тахминларингизда жон бор. Ишонса бўлади. Лекин, олтин солинган хуржун қаёққа ғойиб бўлди? Ҳар ҳолда илон хуржунни орқалаб кетмагандир? Мен бу воқеанинг орасида икки оёкли илон борлигидан қўрқаман.

Ҳамкасбининг танбеҳидан сергакланган лейтенант жим қолди. Пешонасини қоплаган терни дастрўмолчаси билан артди. Пиёладаги муздек сувдан хўплади.

– Бизнинг хуржундаги топилмани олтин деб тан олишга ҳаққимиз йўқ. Чунки, темирчи билан унинг хотини қимматбаҳо тошларни аниқлайдиган мутахассис эмас. Умри Отаева аризасида “биз ҳайкалчани олтинга ўхшатдик”, деб ёзади. Қанчалик қимматга тушмасин, пойтахтдан говвос-

лар чақириб, анҳорни текшириб чикдик. Биз дастлаб темирчи мувозанатини йўқотганда хуржун елкасидан тойиб, анҳорга тушган деб ўйлагандик. Генерал ёрдам қўлини чўзиб, олий ўқув юртининг юздан ошиқ талабасини берди. Анҳорнинг суви тўсилиб, ҳар қарич жойни текшириб чикдик. Нина топилса топилдики, бизга керак нарса чиқмади. Темирчининг укаси билан суҳбатлашдик. У воқеадан икки кун олдин тижорат ишлари билан Москвага кетган экан.

Кекса ходим яна савол берди.

– Асаларичи билан қизиқиб кўрдингизми?

– Суҳбатлашдим. У катта кўприкдан орқага қайтган. Буни кўрган гувоҳлар бор. Тўғри, Козим Йўлдошев илгари ўғирлик учун қамалиб чиққан. Ҳозир яшаши ёмон эмас. Тагида янги машинаси бор. Асалари боққан одам сариёғсиз нон емаслиги ҳаммамизга аён. Козимни гумондор сифатида сўроқ қилишимиз натижа бермади. У хуржунда нима борлиги билан қизиқмаган.

Кимдир ҳақли савол ташлади.

– Буни сиз қаердан билдингиз?

– Мен дастлаб Умри Отаева билан суҳбатлашдим. Аёл олтин ҳақида асаларичига оғиз очмаган. Фақат қўлига пул тутиб, эрини кўприккача элтиб қўйишини илтимос қилган.

Яна ўша ходим савол ташлади.

– Йўлда темирчи сирни фош қилиши мумкинми? Тил суяксиз бўлади. Масалани шу томонларига эътибор бердингизми?

Лейтенант иккиланди.

– Менимча, темирчи топилма ҳақида айтмаган.

Кекса ходим босиқлик билан деди:

– Лейтенант, сиз асаларичининг шахси билан қизиқиб кўрдингизми? Қаерлик? Нима иш билан шуғулланган? Хизматгача нима иш қилган? Менимча, асаларичилик касб эмас. Бу – ҳавас. Эрта-индин пенсияга чиқсам мен ҳам шу иш билан шуғулланмоқчиман.

Лейтенант шошиб жавоб қайгарди:

– Козим асли ўшлик. Бу ерда яшаётганига кўп бўлгани йўқ. Яна...

Кекса ходим унинг гапини бўлди:

– Ўш шахрига бугуноқ сўров хати тайёрланг. Кўп ўтмай Козим Йўлдошев ҳақида тўлиқ маълумот оласиз.

Лейтенант бош ирғади. Бу гапда жон бор эди.

...Мардикор йигитлар қуёш ботмагунча ишни тўхта-тишмади. Кечки овқат олдидан Шоди шерикларини қудуқ олдига тўплади.

– Олтин ҳамон қудуқ остида. Кимнидир қармоғига или-ниб, бировнинг жиноятига шерик бўлмаслик учун тўртин-чи одамни кутаяпмиз. Ҳаммамиз сўз берганмиз. Шартни бузган жазосини олади. Бугун иш оғир бўлди. Ҳаммамиз чарчаганмиз. Уйку ўлим билан тенг. Қаршилиқ бўлмаса лампочкани шу ерга илиб қўямиз. Ёруғ бўлиб туради. Биз кутган одам тунда келиши мумкин. Яна доғда қолмайлик. Қудуқ атрофига кум сепиб қўямиз. Яширинча келган одам-ни изидан биламиз. Шарт шу. Ҳоҳ кундузи бўлсин, ҳоҳ кеч-қурун бу ерга ёлғиз келиш йўқ.

Овқатдан сўнг Хасан жойига ётди. Шундагина билакла-ри лўқиллаб оғриётганини сизди. Айниқса, чап қўлининг икки бармоғи қавариб, азоб бера бошлади. Уйкусини қо-чирди. Ёнбошига ағдарилди. Деразадан қудуқ томонга қа-раб қўйди.

Лампочка атрофида турли ҳашаротлар учиб, айлана ҳо-сил қилишган. Сал бериқоқда Шодининг ити қулоқларини динг қилиб ётибди. Узоқдан, тоғ томондан оч бўриларнинг увиллаши эшитилади. Йўлбарс думини ликиллатиб, анча ергача юриб борди-да, бир-икки ҳуриб қўйди. Сўнг яна жойига қайтиб ётди.

Итнинг ҳуриши, чигирткаларнинг чириллаши, юлдуз-ларнинг милтиллаши Хасанга беихтиёр болалиги ўтган қишлоғини эслатди.

...Узун ва кенг қўйлаги устидан ёзин-қишин нимча кийиб юрадиган бувиси бир гапни кўп қайтарарди.

– Болам, бировнинг ҳақидан қўрқиш керак. Худо бер-ган ризқдан қолма. Баракали бўлади. Борига шукур қилиш бандаларнинг бурчи. Ҳеч қачон мунофиқ одам билан юр-ма. Улар ёлгон гапиради, ваъдасига вафо қилмайди, омон-натга хиёнат қилади. Шунақа болам. Бу гапни пайгамбар-ларимиз айтишган. Амал қилсанг, кам бўлмайсан.

Бувиси кекса бўлишига қарамай сергайрат эди. Иш пайтида ҳеч ким уни гапга соллолмасди. То пешингача жой-идан қўзгалмай гилам тўқирди. Баъзан ип йўқлигида қо-шиқ ёки чўмич ясарди. У Хасаннинг “бувижон, қошиқ ясаш эркакларни иши эмасми”, деган саволига кулиб, “овқат ей-иш кимни иши”, деб жавоб қайтарарди. Тайёр қошиқларни бегона одамлар олиб кетарди. Хизмат ҳақиға биров бир

сиқим мош, биров икки ҳовуч маккайи, жуда ҳиммат қилгани бир пиёла гуруч ташлаб кетарди.

Бундан Хасаннинг жаҳли чиқарди. Кенг супада қошиққа ранг бераётган бувисининг олдига келиб, уни койирди:

– Нега арзон берасиз? Бир сиқим мошга ҳам ҳеч замонда қошиқ берадимми? Аввал харидорга нархини айтсангиз бўлмайдими? Ана, Жабборнинг бобоси битта чўмични бозорда товукқа алмаштирибди. Яна у товук ҳар куни тугар экан. Сиз бўлсангиз айримларидан пул ҳам олмайсиз?

Кампир меҳрибон набирасининг бошини силаб тушунтирарди.

– Болам, қошиқ билан чўмич одамнинг ризқини етказадиган нарса. Ҳозир кимга осон? Бировда бор, бировда йўқ. Қошиқ билан чўмични қанча кўп ишлатишса иккимизга шунча кўп савоб ёғилиб туради. У дунёда фақат савоб ҳисобга ўтади. Қолганлари бекор. Мусулмон одам у дунёсини ҳам ўйлаши керак...

Ҳозир бувиси қариб қолган. Мижозлари ҳам камайган. Чунки, қишлоқдагилар ҳам темир қошиқ билан овқат ейдиган бўлишган.

Ўзини толбаргак тақиб юрадиган қўшни қиз кузатиб қўйганига ҳам анча бўлди.

Хайрлашиш олдидан қоғозга ўроғлиқ қийиқ узатаркан, меҳрибонлик билан кўшиб қўйганди:

– Ўзингизни эҳтиёт қилинг. Заҳга кўп ураверманг. Эл қатори топганингиз етади. Дадамдан мисол-да. Икки йилдан бери оёқлари оғриди. Бир жой бўлиб қолишган.

Хасан ёз бўйи лой тепиб, пул топадиган усталар вақти келиб тўшакка миҳланиб қолишларини билади. Улар буни билишса-да, ўзларини четга олишмайди.

Хасан дастлаб ёлғиз ишлади. Дуч келган юмушни бажарди. Кунлик иш учун тўланадиган ҳақ уни қониқтирмади. Кейин мардикор бозорда Шоди билан танишди. Ҳар бир гапини ўйлаб гапирадиган бу йигитни нимасидир маъқул тушиб, бирга ишлашга розилик берди. Шу кунгача Шоднинг фирромлигини сезмади. Ёнма-ён ишлади. Хасандан иккита гиштни кам ташимади. Ҳатто тушган пулни ҳам тенг бўлди.

Хасаннинг катта уста эканлигига ишонч ҳосил қилган Шоди, яна бир шерик топиб, то кузгача катта иш олиш тарадудига тушди. Бу таклиф мардикор бозорда “бугун ким олиб кетар экан”, “иш топилармикан”, деб ўтирадиган Хасанга ҳам маъқул тушди. Ўзларига шерикликка Борисни олишди.

Шу-шу уччаласи бирга. Топилган бир бурда нон ўргада. Шодидаги талабчанлик ўз ҳақини зўрга сўраб оладиган Хасанга ёқади. Унга ҳавас қилади.

Қудуқдан хуржун топилган кундан бери уларнинг ҳаловати йўқолди. Бир-бирига назар соладиган, бир-бирини қадамини пойлайдиган бўлиб қолишди. Зарурат учун ташқарига чиққан одамни бир лаҳза кечикиши, қолганларни бетоқат бўлишларига сабаб бўларди. Чой ёки овқатга сув олиб келиш учун ҳам қудуққа уч киши боришарди. Худди бир ишга боғлангандек биров-бировларининг орқасидан эргашиб юришарди.

...Эссиз, Шодига ишониб, адашган экан. Шерикли ошни ит ичмаслигига энди тушунди. Қизиқ, Шодини нимасига учди? Ширин гапигами? Ё беш-олти сўм ортиқ берганигами? Бирга ишлашга розилик бермаганида бошига шу кунлар тушмаган бўларди. Бувиси бир этак пул топиш учун юбормаганди. Ҳеч бўлмаса қийиқ ҳады этган қаллигининг гапини эсласа бўларди. Беш панжа бир кун келиб оғиз йиртишини илгарилари билмасмиди?

Шоди кутган тўртинчи одам қачон келади? Яна қанча кутиш мумкин? Балки то кеч кузгача келмас? Бир-бирига ишонч йўқолган бу кенгликларда кузгача яшашга сабрбардоши етармикан?

Унга олтин керакмас. Шериклари сингари умид қилаётгани йўқ. Бироқ, шерикларининг хатти-ҳаракатлари, қароқчидек орқасидан пойлашлари унга оғир ботяпти.

Боболардан мерос қолган санъат асарини сотадиган, уни пулига ароқ олиб ичадиган, қорин тўйгазадиган бу очофатлар кимдан кўрқишади-ю, кимдан уялишади? Бу ғаламислар харом билан ҳалолнинг фарқига боришармикан?

...Ўшанда бувиси бозорга кетганди. Уйда ёлғиз қолиб зерикди. Кўчага чиқиб, ўртоқлари билан ўйнамоқчи бўлди. Оғилхонадан дунёни бошига кўтариб қақиллаб чиққан товуқнинг овози уни ортига қайтарди. “Илондан қочди”, деган хаёлга бориб, қўлига гаврон олиб ичкарига кирди. Қанчалик овора бўлмасин қўшни товуқни қувган илонни тополмади. Ортига қайтди. Эшик орқасида, қўй жуни билан тўлдирилган келидаги иккита тухумни кўриб тўхтади. Суюнганидан тухумларни майкасига солди-ю, ташқарига отилди.

Ўртоқларидан полвонлар куч йиғиш учун тухум ютишади деб эшитганди. Уни ҳам шу тобда полвон бўлгиси келди. Кўнгли тортмасада, тухумларни чақиб, туз сепаиб

ютди. Билакларига куч югурганини сезиб, ташқарига отилди.

Ўйиндан қайтса бувиси супа четида бир аҳвол бўлиб ўтирибди. Бозордан чарчаб қайтгандир, деган хаёл билан олдига борди. Қараса, бувисининг олдида ютган тухумларининг пўчоғи турибди. Нотўғри иш қилганини сезиб, юраги орқасига тортиб кетди. Бувисидан уялиб, айбига иқрор бўлди.

– Келининг ичида экан. Кучим кўпайсин деб ютгандим...

Бувиси уришмади. Аксинча, неварасининг оқиб турган бурнини артиб, тушунтирди.

– Болам, товугимиз йўқлигини билмасмидинг? Қўшнинг молига кўз олайтириш гуноҳ ҳисобланади. Сени ўрнингда мен бўлганимда тухумларни элтиб берардим. Агар қўшнимиз кар десанг, адашасан. Товуғи қаёқда қаққиллаганини сендан олдин эшитиб турибди. Бунақада харом билан ҳалолни фарқига қачон борасан, болам. Ҳаммани алдашинг мумкин. Лекин яратган эгамни алдаб бўлмайди. Эгам ҳаммасини кўриб туради. Ҳа, бола-я...

Бувиси бошқа гапирмади. Ўрнидан туриб, кўчага чиқди. Анча вақт ўтгач, қайтиб келди. Ёнгоқни куруқ шохини арралаётган набирасини чақириб, камзулини чўнтагидан икки дона тухум чиқарди.

– Саломат холангга элтиб бер. Товугингиз икки кундан бери бизни оғилхонада тугаяпти, дегин. Яна ўғри мушуклар борлигини эслат. Товугини уйига ўргатсин. Бу мушукни дастидан мусичаларга кун йўқ-а?

Шу воқеа сабаб бўлди-ю, Ҳасан бировнинг луқмасига кўз олайтирмайдиган бўлди.

Икки дона тухумни деб, тошгача ухламай чиққан бувисига бир бўлак олтинни қай юз билан кўтариб боради? Нима деб тушунтиради? Ёшлигидан опичлаб, ҳам ота, ҳам она бўлган бувиси олтини билан олдига солиб қувмайдими? Яхши ният билан чеварасига бешикдўз тикаётган қўллари қалтираб, ич-ичидан эзилиб йиғламайдими?

Икки дона тухум сизмаган ҳовлига муштдек келадиган олтин сигармикан? Жойнамоз устида ёлғиз набирасига яратгандан омонлик тилаётган кампир ўзгалар бойлиги билан пок товоғини булғармикан? Эрта-индин келин саломини кутаётган қарияга ҳаромни нима кераги бор?! Уятдан даҳшатга тушиб, дод солмайдими? Йўқ, у ҳеч қачон ҳалол ошини харом қилмайди. Унақа лагандан енгини шимариб, ош ейдиганлар бошқа.

Бугун душанба. Шанбагача кутади. Шоди кутган одам келса, бу ердан кетади. Унга тиллодан тегадиган улушни кераги йўқ. Тинч қўйишса, бас. Тўғри, ҳозирча Шоди топилма ҳақида ёмон фикрга бормаяпти. Ҳар бир ишни у билан маслаҳатлашиб қилаяпти. Бироқ, бу унинг инсоф кўчасига кирди дегани эмас. Бу юмшоқликнинг остида қаттиқ тош борки, унга боши теккан одам икки дунёда ҳам ўнгарилмайди.

Илоннинг ёгини ялаган Шодининг сабри қанчага етиши мумкин? Ораларидаги муносабатни қачон бузаркин? Борис икковининг олдига сомон солиб, олтинни бир ўзи олиб кетса-чи? Оч одамдан ҳар нарса кутса бўлади. Ҳа, Шоди устаси фаранг. Шерикларини истаган пайтда доғда қолдириши мумкин. Вақтдан ютиб, милицияга топилма ҳақида хабар бериш керак. Акс ҳолда, кеч бўлади. Борис ҳам тезроқ бойликни бўлиш тарафдори. Иккиси бир тўхтама келишса, Хасан ёлғизлик қилиб қолади. Бу йўлда улар ҳар қандай ифлосликни қилишлари мумкин.

Жавобсиз саволлар оғушида Хасаннинг кўзидан уйқу қочди. Бевозта юрагининг гурсиллаб уришини эшитгандай бўлди. Бир зум бўлса-да, ташқарига чиқиб, ҳамиша супалари устида турадиган ойга, бувисининг тўқиган гиламларида акс этган чўгдек юлдузларга тикилиб, тоза ҳаводан тўйиб нафас олгиси келди. Беихтиёр ташқарига тикилди. Вақт алламаҳал бўлиб қолгани учун Йўлбарс олд оёқларига бош қўйиб, ухлаб ётибди. Совуқ тушган бўлса керак, лампочка атрофида учадиган чивинлар кўзга ташланмайди.

Хасан ўрнидан туриб, ботинкасини кийди. Чопонини елкасига ташлаб, эшик томон юрди. Остонага етмасидан икки овоз яшиндек қувиб етди.

– Қаёққа?

– Нега ёлғиз ташқарига чиқаяпсан? Шарт эсингдан чиқдимми?

Хасан ҳолсиз ортига қайтди...

* * *

...Пешинга яқин антиқа воқеа содир бўлди. Шоди тушлик учун ўчоққа олов ёқди. Тахта тўсиқларни олаётган Борис у томонга қараб бақирди:

– Шоди! Жойингдан қимирлама! Ерга ўтир!

У шеригининг мақсадини англаб етмаса-да, жойига ўтирди. Бошидан бир қарич баландликда нимадир визил-

лаб учиб ўтди. Юқорига қарашга юраги бетламади. Ўчоқдан чиқаётган аччиқ тутун кўзини ачитиб, томоғини қичитса-да, йўталишга юраги бетламади. Аксинча, бошини кўллари билан беркитди.

Қора қуюн айнан унинг устида айланиб, ўзини одам бўйи келадиган янтоққа урди. Янтоқнинг йирик шохи қорайиб қолди.

Борис ҳамон бошини беркитиб ўтирган Шодининг олдига келиб, тиззаси билан елкасига туртди. Сўнг ёш болалардек муғомбирлик билан кулиб қўйди.

– Намунча, огайни? Жонинг шунчалик ширинми? Бошининг кўтар. Оқоқда ётганинг йўқ.

Тепасидан ўқдек учган нарсанинг нима эканлигини билмай турган Шодига бу қочириқ оғир ботиб, жаҳлини чиқарди. Урндан туриб атрофга қаради.

– Нега унда ит қувган одамдек бақирдинг? Ё устимдан кулмоқчи бўлдингми?

Борис кулди.

– Нега куласан? Ё бирон ерим очилиб қолибдимми? А?

Борис қоп-қора тусга кирган янтоқ томонга ишора қилиб, жавоб қайтарди.

– Хурсандлигимдан кулаяпман. Вақтида бақирганимдан кулаяпман. Бўлмаса, ҳозир сендақа арзандани бошида ўтириб йиглашимга тўғри келарди.

Шоди унинг гапларига тушунмади.

Борис шошилмасдан янтоқ томонга ишора қилди.

– Энди йўқ. Ҳавотир олмасанг ҳам бўлади.

Шеригининг ортидан эргашган Шоди янтоққа кўзи тушиб, тўхтаб қолди. Ҳайратдан ёқасини ушлади. Хаёлини йигиб, индамай турган Борисдан сўради.

– Бу нима огайни?

Саволга белкуракка суяниб турган Хасан жавоб қайтарди.

– Асалари.

– Йўғ-е, нега улар яшиқда эмас? Асаларини ким қувиши мумкин?

Хасан янтоққа яқинроқ келиб, жавоб қайтарди.

– Подшолар бир-бири билан келишмаган. Натижада кучсизи ўз фуқаросини олиб, кўчишга мажбур бўлган. Сен кўриб турган бу арилар мағлублардир. Булар ўз инини тарк этган.

Бундай қизиқ воқеанинг шохидан бўлмаган Шоди иккиланиб сўради.

– Ариларнинг подшоши бўладими? Нега улар бир-бири билан келишолмайди? Нимани тортишишади?

Хасан кулди.

– Азалдан подшолар бир-бири билан келишолмаган. Шу сабаб қонли урушлар бўлиб турган. Уларни нима мақсадда уришгани ҳақида ҳеч ўйлаганмисан?

Шоди тез жавоб қайтарди.

– Бойлик учун.

Унинг жавобини Хасаннинг ўзи тўлдирди.

– ... Ва ҳукмронлик учун, десанг тўғри бўларди. Биласанми, яхши мақол бор. “Ким шоҳ у огоҳ, ким огоҳ у эрур шоҳ”, деган. Афсуски, бу ариларнинг подшоши беғам бўлган. Акс ҳолда бу ерда тентираб учмасди.

Орқадан машинанинг гуриллаган товуши эшитилди. Орқага ўгирилишди. Машинадан узун бўй, соябонли шляпа кийган йигит тушиб, улар томонга юрди. Яқинлашгач, эски қадрдонлардек саломлашди.

– Ҳорманглар! Чарчамайасизларми? Худо сизларга қувват берсин. Жазирамада бетон қуйишнинг ўзи бўлмайди.

Нотаниш йигит мардикорлар билан қўл бериб сўрашди. Сўнг мачит имомидек узун, ориқ-қўлларини кенг очиб, дуо қилди.

– Омин, ишларингга барака, ўзларингга соғлиқ берсин. Ёмон кўздан, касалдан худонинг ўзи асрасин.

Шоди юзига фотиҳа тортгач, нотаниш йигитга “хўш, хизмат” деган маънода тикилди.

– Отим Козим. Сизларга қўшни бўламан. Хув анаву тепалик ортида кўриниб турган том меники. Уч-тўрт қути асаларим бор. Шуларни янтоққа боқиб юрибман.

Шоди чўпоннинг гапини эслаб, сергакланди.

– Асаларичиман денг. “Волга”дан тушишингизни кўриб, камида прокурор деб ўйладим.

Козим мақсадга ўтди.

– Битта қутидаги асалариларни эътибордан четда қолдирган эканман. Оқибат, орқасидан югуришга тўғри келди. Қутидан чиқишди-ю, шу томонга учишди. Машинага миниб, орқасидан келаяман. Шошганимдан сизларга олиб кўйган асални унутиб қолдирибман. Ҳечқиси йўқ. Кечқурун олиб келаман. Баҳона билан гурунглашиб ўтираминиз. Бизни уй зимистон. Чироқ бормаган. Чўпон амаки усталик қилиб, иккита қўчқорни эвазига шу ергача симёғоч тортириб келган.

Галтак аравага шагал юклаётган Борис қизиқиб сўради.

– Асаларингни буёққа учганини қаёқдан кўрдинг? Ё уларнинг подшоси қулогингга шивирлаб қўйганмиди?

Козим кулди.

– Бу атрофда дарахт йўқ. Шу сабабли арилар баланд ўсган янтоққа қўнишган. Утган йили ҳам айнан шўтган олиб кетганман. Бошқа ерда катта янтоқ йўқ-да?

Козим шошилмади. Янтоқ остига кичик қути қўйиб, асаларилар қўнган шохни тоқ қайчи билан кесди. Қутини қопқогини беркитиб, машинага элтди.

Козим алдамаган экан. Кечқурун асал билан китобдек келадиган телевизор кўтариб келди.

– Ярим соатдан кейин Киевнинг динамоси Испаниянинг Барселони билан ўйнайди. Хўп десаларинг мириқиб, футбол томоша қиламиз. Ё ухлайсизларми?

Борис билан Ҳасан чой ичишни ҳам унутиб, ўзларини уйчага уришди. Шундай бўлса-да, бири эшик олдига, иккинчиси дераза олдига ўтиришни унутмади. Бу ердан қудуқ боши кўзга ташланиб турарди.

Шоди қорайиб кетган човгумдан кружкага чой қўйиб, Козимга узатди. Бўлка нондан кесди. Ўз уйида ўтирган мезбондек қўшиб қўйди.

– Қайнонанинг ёмон кўрар экан. Овқатдан кейин келдингиз.

Козим ҳазилга эътибор бермади. Қўлидаги кружкани хонтахтага қўйиб, гап бошлади.

– Овқат учун келганим йўқ. Болаларга ўхшаб, бекинмачоқ ўйнаш бизга ярашмайди. Сиз билан муҳим масалани ҳал қилишим керак. Фикримиз бир ердан чиқса, бунақа овқатни минг турини еймиз. Ҳаммаси сизга боғлиқ.

Шоди Козимнинг юзига тикилди. Ўта жиддий, бургутникидек ўткир нигоҳига бардош беролмай, кўзини олиб қочди. Ичида қалқиган гул-гулани сездирмаслик учун томоқ қоқди.

– Гапингизга тушунмадим...

Козим сергакланди. Қаршида чўпчакка ишонадиган бола ўтирмаётганига ишонч ҳосил қилди.

– Мен олтинни назарда тутаяпман. Менимча, уни сизларга сира алоқаси бўлмаса керак. Ўроқда йўқ, машоқда йўқ одам хирмонга қоп кўтариб борса уят бўлар? Нима дедингиз?

Шодининг безовта юраги хапприқиб кетди. Шошилганидан кружкасига қўйган чойини шама ҳисоблаб, ёнбошига

тўкиб юборди. Козимни кузатиб турганини сезиб хатосини тузатмоқчи бўлди.

– Жин урсин. Бу папшаларнинг дастидан тунда ҳам тинчлик йўқ. Олтин дедингизми? Қанақа олтин? Тушунмадим?

Козимнинг жаҳли чиқди. Ўзини анойилардан эмаслигини билдириб қўймоқчи бўлди.

– Кечқурун папша учишини сиздан эшитаяпман. Чивин десангиз бошқа гап. Наҳотки, қудуқдан чиққан хуржунга кўзингиз тушмаган бўлса? Ёлгон гапириш сизга ярашмас экан.

ТЎРТИНЧИ ОДАМ!

Шоди хаёлига келган фикрдан сергакланди. “Наҳотки улар кутаётган одам шу бўлса?! Ахир бу ҳеч нарсадан қайтмайдиган, ёпишган жойини узиб оладиган худонинг балоси-ку? Олтин қачондан бери уники бўлиб қолди? Ё отасидан қолган меросми? Унда нега уйда сақламади? Демак, уни ҳам ўзларидек олтинга сира алоқаси йўқ. Булар уч киши. Битта олифтани овозини ўчириб қўйишга кучлари етади”.

– Афсус! Хуржун ахтариш ниятингиз бор экан, вақтлик ҳаракат қилмапсиз-да. Кундузи биз кўрмаган нарсани тунда тополармикансиз?

У шундай дея ўрнидан турмоқчи бўлди. Козим йўл қўймади. Билагидан ушлаб, пастга тортди.

– Ўтиринг. Хуржунни чўпон олиб кетган. Олтинни иккига бўламиз. Шерикларингиз ҳисобда йўқ.

Шоди бу гапдан афсунгарнинг сеҳрига тушиб қолгандек қотиб қолди. “Бу аблаҳ хуржун чўпонда кетганини қайдан билади? Ёки чўпон билан тили бирми?”

Ҳамсуҳбатининг хаёлидан кечаётган ўйни сезган Козим вақтни қўлдан бой бергиси келмади.

– Ҳаммасидан хабарим бор. Хуржунни анаву ўрис йигит қудуқдан олиб чиқди. Шериги билан маслаҳатлашиб, сизни олдингизга келтириб ташлади. Сиз эса ҳайкалчани баланд кўтариб, кўз-кўз қилдингиз. Кейин уй эшигидаги папкага солиб, қайта қудуққа ташладиларинг. Ё мени кўр деб ўйлапсизми? Бир нарсага тушунмаяпман. Нега олтинни қайта жойига ташладиларинг? Энди бекинмачоқ ўйнамаётганимни сезгандирсиз. Шунда ҳам таклифимга рози бўлмасангиз, ўзингиздан кўринг. Қуруқ қоласиз. Ўрингизга рози бўладиган шерик топилади.

Шодининг баданини муздек тер қоплади. “Қаршисидаги ким ўзи?” ўйлади у.

Хуржун топилганда чўпон йўқ эди. У ханузгача бу сирдан беҳабар. Хасан билан Борисдан шубҳа қилишга асос йўқ. Бир қадам ҳам четга чиқишмади.

Шундай экан, бу иблис воқеаларни қаердан билади? Шу кунгача икки шериги унинг чизган чизигидан чиққанлари йўқ. Бир оғиз гапи билан олтинни қайта қудуққа ташлашди. Шундай бўлгач, бу фирибгарга ишониб, шерикларидан ажраб бўладими?

Хасан ўша куниеқ олтиндан тегадиган улушдан бош тортди. Борисни эса иштаҳаси баланд. Балки у рост гапирётгандир? Бойлик иккига бўлинса ёмонми? Нур устига аъло нур бўлмайдами? У ҳолда умрининг охиригача оқ қўлқоп кийиб яшаса бўлади. Аслида олтинни ким билан бўлиш унга аҳамиятсиз.

Хасан билан Борис ким унга? Акасими? Ё укасими? Вақти келса ҳеч бири этаги куйганда сув сепишга ярамайди. Шу кунгача топганини баҳам кўрди. Улардан кам бетон қормади. Куз келиб, қўйхона битса уч томонга тарқаб кетишади. Биров-бировини кўрмайди. Шундай экан, нега Козимнинг таклифига қўшилмаслиги керак?

Шоди телевизор томоша қилаётган шерикларига ишора қилди.

– Улар кўнмаса-чи?

Козим кўлидаги кружкасини хонтахта устига қўйиб, узун бармоқларини букиб, қарсиллатди.

– Кўнмаса, кўндирамиз. Агар иккимиз бир ёқадан бош чиқарсак, у оғир иш эмас.

Шоди иккиланди.

– Қандай қилиб кўндирмоқчисиз? Шерикларим осонликча жон бермайди. Қўйиб берсангиз иккимизни ҳам гажиб ташлайди. Айниқса, Хасанга бас келиш қийин. Гиштни кўли билан синдиради.

Козим ишбошининг соддалигидан кулди.

– Ҳозирча уларнинг билмагани маъқул. Ҳаммасини вақт кўрсатади. Шерикларингиз телевизор қолиб, бизни томоша қилишаяпти. Сездингизми? Бу ерда режа тузиш ноқулай. Эртага ишдан сўнг мени уйимга борасизми?

Шоди қудуқ томонга бош силкиб, тушунтирди.

– Иложим йўқ. Борисга ишониб бўлмайди. Хасанни намоз ўқишдан фойдаланиши мумкин.

Шеригининг сергаклигидан Козимнинг кўнгли тўлди.

– Шахматга қалайсиз?

– Ҳеч ютишмаган.

Шу пайт эшик олдида ўтирган Борис улар томонга қараб бақирди.

– Келинглар, футбол бошланди.

Козим ўрнидан туриб, ҳамма эшитадиган овозда гапирди.

– Менга рухсат. Вақт бўлса эртага шахмат суришамиз.

Шоди асаларичини уйчагача кузатиб қўйди...

* * *

...Қурилишга чўпон келди. Бемор одамдек машинасидан аста тушиб, бетон қораётган йигитларнинг олдига келиб, тўхтади.

– Ҳорманглар! Гайратларинг чакки эмас-ку? Дуруст. Шу кетишда кузда ер чизиб қолмайдиган кўринамиз.

Қорилган охириги бетон тахта тўсиқ орасига ташлангач, иш бир муддатга тўхтади. Чўпон одам бўйи келадиган янтоқнинг соясида чордона қуриб ўтирди. Пешонасидан қуюлиб келаётган терни чап қўлининг кафти билан сидириб ташлади. Чарчаганиданми ё иссиқнинг зўриданми чуқур ух тортди. Ёнига келиб, қуёшнинг нурига тескари ўтирган йигитларга қараб гап бошлади.

– Чамамда қон босимим ошиб кетди-ёв. Эрталаб яхши эдим. Йўлда иккита мелиса хунобимни оширворди. Товба, шунақа гапга тушунмайдиганларни танлаб оладими, дейман. На яхши гапга, на ёмон гапга кўнади. Нақ худони балоси-я.

Этигига ёпишган бетон қоришмасини қўлидаги чўп билан тушираётган Шоди бошини кўтарди.

– Тинчликми? Нега сизни тўхтатишди?

Чўпон чўнтагидан кирчил рўмолчасини олиб, терлаган томоғини артди.

– Йўлда кетаётган ҳамма машинани тўхтатиб текширяпти. Эринмаганига ҳайронман. Мендан ҳеч айб топишолмади. Охири сизларга олиб келаётган картошкани ағдариб кўришса бўладими? Уларни шу қилигидан қон босимим ошиб кетди. Уларга шунча ҳуқуқни ким бериб қўйган-а?

Қандайдир хавфни сезган Шодининг юраги безовта уриб, масалага ойдинлик киритмоқчи бўлди.

– Жиноятчи қамоқхонадан қочгандир. Бўлмаса бошларидан офтоб ўтиб, бекорга туришмайди. Нима гаплигини сўрамадингизми?

Чўпон уюша бошлаган оёқларини узатди.

– Э... у олифталар тўғри жавоб берармиди? Назаримда

каттароқ пулхонани ўмариб кетишганга ўхшайди. Бўлмаса картошкани титкилаб кўришмасди. Бир йўловчи челақда қатиқ олиб кетаётган экан. Челақка чўп тиқиб кўришди. Улар қамоқхонадан қочган одамни қидиришмаётганди-ров? Яна қайдам.

Пайтавасини қайта ўраётган Борис чўпоннинг гапига қўшимча қилди.

– Уларни ҳаммаси бир гўр. Дўппига юборсанг бошини олиб келишади. Россияда тортишавериб, сочимга оқ тушиб кетган... Лекин сира ютиб чиқмадим. Хамиша улар ҳақ. Керак бўлса йўлда ётган тошдан айб топиб қоғоз тўлгази. Лучше, улардан узоқроқ юриш керак. Шундагина ютқазмайсан.

Чўпон эски, офтоб нурида рангини йўқотган ёзги чопонини ён чўнтагидан дафтар билан қалам олиб, ёнидагилардан сўради.

– Математикага ким яхши? Озроқ бош қотиришларингга тўғри келади.

Мактабда битта мисолни ечолмаган Шоди уялганидан ерга қаради. Ўзини қаричини билган Борис айбини яшириб ўтирмади.

– Мен бу фанни даҳлизда ўтказганман. Пул санашдан бошқасига ақлим етмайди. Орамизда Хасаннинг ақли бутун. Ёшлигида бозорнинг остонасида товони ёрилган.

Чўпон дафтар билан қаламни Хасанга узатди.

– Эртага шагал билан тахта олиб келишади. Колхоз машина ажратди. Шагал ўз йўлига. Лекин тахтани ўлчаб оласиз. Шопирларга ишонч йўқ. Ярмини уйига ағдариб келишдан уялмайди. Энди мен кетай. Том устига шифер гаплашишим керак. Қайтишимда яна тўхтатиб, бошимни қоғиришади. Бу текшир-текшири қачон тугар экан-а?

Шоди чўпоннинг орқасидан эргашди.

– Бошқа йўлдан юрсангиз бўлмайдимми?

Чўпон қуриб қолган ўтлар устига тупурди.

– Бефойда, ука. Сиз уларни битта ерда турибди деб ўйлаясизми? Ҳе... марказгача камида етти жойда тўхтатишади. Қуш минсангиз ҳам айланиб кетолмайсиз. Ҳамма томон ўралган. Буларни кўплигини...

Чўпон машина олдида тўхтади. УАЗнинг юкхонасини очиб, изма-из келаётган Шодига буюрди.

– Уста, малол келмаса қопни ўзингиз туширасиз. Юрагим безовта бўлиб турибди. Колхознинг омборидагиси ёқмади. Сўлиган экан. Атай бозорга тушиб голландникидан олдим. Нақ чойнақдек келади. Буни картошка деса бўлади.

Чўпон бир йўла икки қопни елкасига олиб кетаётган Шодининг ортидан бақирди:

– Айбга буюрмайсизлар. Хуржунларинг тўрвақоқдимизга ёқиб қолибди. Эшакка ташлаб, кузда лавлагги ташийман, дейди. Йўқ, демадим. Бола-да. Кузгача эсидан чиқиб кетса келтириб бераман.

Чўпон моторни ўт олдирди...

* * *

...Хасан кечки овқат учун ўчоққа ўт ёққанда Борис вагон-уйча ёнидаги тепаликка чиқиб ётди. Кун бўйи куюш нурини шимган ернинг иссиқ тафти хуш ёқиб, чарчоғини унутди. Чўнтагидан мохорка олиб, титилиб кетган қоғоз парчасига ўради. Само бағрида бир маромда сузиб юрган булут тўдаларига суқланиб тикилди. Осмондан кўз узмай, чўнтагидан гўгурт қутисини олди. Бахтга қарши чўпи қолмаган экан. Ўрнидан туриб ўчоқ бошига боргани эринди. Назарида иссиқ ўрни совиб қоладигандек туюлди. Картошка тозалаётган Хасанни овора қилгиси келмади. Турли шаклга кираётган булут парчасига тикилганча хаёлга толди.

Ёз ўтса уйдан бош олиб кетганига уч йил тўлади. Туғилиб ўсган қишлоғининг обрўли ишчиси эди. Эртадан кечгача трактордан тушмасди. Қишлоқдагилар тиним билмас йигитга ҳаваслари келиб, “Борис робот” деб чақирришарди. Кейинчалик бу дағал сўз унга лақаб бўлиб ёпишса-да, гашига тегмади. Аксинча, сариёғдек хуш ёқди.

Галла ўрмида бир ҳафта уйига келмади. Тун-у кун иш-лашга тўғри келди. Янги комбайнни бузуқ чиқиши, Бориснинг ташвишига ташвиш қўшди. Ҳамма у бошқараётган комбайнга қараб қолди. Донни омборга элтиш учун навбат кутаётган машиналарни эса охири кўринмайди.

Ҳафта охирида кеч бўлишига қарамай ранс келди. Ёнидаги йигитга ишора қилиб, гапирди:

– Борис, сен уйингга бориб, эртагача дам ол. Мазза қилиб чўмил. Унгача Антон ўрнингга ишлаб туради. Сабрингга балли. Йўқ, демай туриб бердинг. Йўл ёқасида машинам турибди. Шофёрга айтсанг, уйинггача элтиб қўяди.

Уйга кириб, чироқни ёқди. Не кўз билан кўрсинки, хотини Таня қўшниси Никита билан бир тўшакда ётибди. Жаҳли чиққанидан, ташқарига отилди. Ҳаммомнинг пештоқига қистирилган ойболтани қўлига олди. Вужудида кўтарилган ғазаб иккисини ҳам майдалаб ташлашга ундади.

Уйга қайтиб кирганда маст Никита кийинаётган эди. Эрига кўзи тушган Таняда ўзгариш сезилмади. Ароқ ҳиди анқиб турган оғзини эрининг юзига яқин келтириб, гапирди.

– Сен аҳмоқ бизни пойладингми? Како́й толк.

Вужудига яшин тезлигида югурган титроқдан қўлидаги болта тушиб кетди. Юраги қисилиб, полда ётган болтани қайта олишга сабри чидамади. Аввал ич кийимини кийишга улгурмаган хотинини, сўнгра шошилганидан шимини тескари кияётган қўшнисининг юзига мушт тушириб, уйдан чиқиб кетди.

Эртаси хуни комбайнини юргизмасидан ортидан участка милиционерни етиб келди. Раиснинг хай-хайига ҳам кулоқ солмади. Сумкасида уч варақ қоғоз олиб кўрсатди.

– Иложим йўқ. Устидан ариза тушган.

Участка милиционерни Борисни мотоциклини кажавасига миндириб марказга олиб кетди.

Қишлоғига қайтиши учун уч йил вақт керак бўлди. Шунда ҳам жамоа идорасидан қайтди. Унинг қадрига етадиган раис бир йил олдин юрак хасталигидан ўлиб кетибди. Таня эса Никитадан ўғил кўрибди.

Дастлаб шаҳарда тентираб юрди. Дам вокзалда, дам тайёрагоҳда одамларнинг юкларини ташиб, кунлик овқатга пул ишлади. Бироқ, милициянинг текшир-текширидан юрак олдириб, боши оққан томонга кетди. Оренбургда ёмон одамларга қўшилиб, ноиложликдан қишлоқ магазинга ўғрилиққа тушишди. Қоровул сезиб, дод солиб одамларни тўплади. У ташқарида пойлоқчилик қилиб турганди. Одамлар селдек келиб, ичкаридаги шерикларини ушлаб олишди. Борис тезроқ кўздан ғойиб бўлиш мақсадида орқасига қочди.

Қўлга тушган шериклари уни “сотган” бўлиши керак. Дўконга тушишдан олдин найнов шериги унинг кастюминини кийиб олганди. Унинг барча ҳужжатлари ўша кастюмининг чўнтагида эди. Дўкон ичида бўлмаса-да, ўғриларга шерик ҳисобланади. Гуруҳ бўлиб тил бириктирганликлари учун жинойтлари оғир ҳисобланади. Балки, Борисни топиш мақсадида қидирув эълон қилишгандир?

Қамоқхонага қайтиб боришни истамайди. У ерда ҳар сонияда содир бўладиган хўрликларни, азобларни эсласа кўнгли айнийди. Хиёнат эшигида куйиб, ярим қолган юраги қамоқхонага бардош беролмаслигини сезиб, шу томонларга қочди. Бахтига бу ерда бир коса овқат топиш қийин бўлмади. Ҳар қадамда қурилиш кетаётган элда ҳеч бўлмаса

лой қоришни билган одам оч қолмаслигига ишонч ҳосил қилди. Қозондаги овқатини дастлаб устага сузиб берадиган юртнинг нимасидир кўнглига ёқиб қолди. Шу-шу сафар халтасини қайта елкасига олмади.

Отни кўрган йўловчи оқсагандек, Борис қудукдан чиққан олтинни кўриб, тинчини йўқотди. Тегадиган бир бўлак тилло ётса ҳам, юрса ҳам тинчлик бермай кўйди. Ҳозир айрим учарлар оёқ остида ётган оддий тошга ранг бериб пул-лашаяпти. Қўлини чўнтагидан чиқармай пул топаяпти. Энди ҳаммасини бошқатдан бошлайди. Янги машина сотиб олади. Дидига мослаб усти-бош тиктиради. Сўнг сочи елкасини қоплайдиган узун оёқ хонимни ёнига миндириб, қишлоғига боради. Бир-икки кун қадрдонларининг уйида меҳмон бўлади. Зерикканида келиб дам олиш учун, қишлоқдан дала ҳовли олади. Оқ гиштдан иморат солади.

Бу бойликдан кейин ишлаш шарт эмас. Чўнтагингдаги пулни айлантиришни билсанг бас. Қўйнинг пулга тўлиб кетганини ўзинг ҳам сезмай қоласан. Бир кун шаҳарда, бир кун қишлоқда ялло қилиб юраверасан.

Умрида француз атрини ҳидини билмайдиган Таня чапагини чалиб қолади. Эрини рус князларидек ясаниб юрганини кўрса борми, ўз ёғига қоврилиб тамом бўлади. Чўнтаги ёлчителиб пул кўрмаган Никитага илондек захарини сочади.

Ўзига қолса тўртинчи одамни кутмасди. Ортиқча шерикни кимга кераги бор. Чўпон бойликдан беҳабар. Акс ҳолда бўш хуржунни кўлига олиб, йиқилиб тушган бўларди.

Шоди кутаётган тўртинчи одамдан шу кунгача дарак йўқ. На ўлиги, на тириги маълум. Балки, улар кутган одам умуман келмас. Балки аллақачоноқ кўлга тушгандир. Эрта-индин кўлида кишани билан, тилла ташлаган қудугини кўрсатиш учун милиция бошлаб келар.

Нега Шоди масаланинг шу томонларига эътибор бермайди. Шундай пайтда Хасанини тўнини тесқари кийиб олгани ёмон бўлди. Сал ёрдам берганда Шодини доғда қолдириб кетарди. Шунда топилган бойлик фақат икки кишининг ўртасида бўлинарди.

Бир ўзини кўлидан ҳеч нарса келмайди. Олтин қудук остида. Кеча Шоди қудуққа қопқоқ яساتди. Тунда қулф осиб ётса керак. Шу ёшга етиб қудуқнинг қопқоғи бўлишини эшитмаганди.

Қудуқни олдига борган одам ўзини сичқондек безовта сезади. Атрофингда икки мушук кўзини лўқ қилиб адаши-

шингни кутиб туради. Четга чиқсанг бас. Тишларини гижирлатиб, ташланади. Бу узлуксиз таъқибдан оёгинг чалишиб кетганини ўзинг ҳам сезмай қоласан. Борис ўша кундан бери Шодидан хавфсираб қолди. Вақти келиб, ишлари юришиб, олтин бўлишгудек бўлишса, Шоди уларни алдаб кетади. У юмшоқ супурги бўлгани билан танаси маҳкам.

Хасан билан тил бириктириб, Шодини чув туширмоқчи бўлди. Кеча иккиси ҳоли телевизор томоша қилишди. Шунда пайтдан фойдаланиб, хаёлида пишитиб қўйган режасини айтмоқчи бўлди. Лекин, иккиланди. Бу қалтис режа. Шоди ҳидини сезиб қолса нақ терисига сомон тикади. Шу кенгликларда йўқ бўлиб кетишинг ҳеч гапмас. Бошингга тош билан уриб, уйчадан ўттиз қадам нарига элтиб ташласа бас. На гўрковга, на қузгунга иш қолади. Тун бўйи очликдан увиллаб юрадиган тоғ бўрилари оёгингдан судраб кетади.

Афсус, Хасанга ишоиб бўлмайди. У галварс ҳамон бойликни топшириш мақсадида юрибди. Чўнтаги бўш бўлса-да, топган пулини қайтариб берадиган одамдан қўрқиш керак. Унақаларга сир айтиб бўлмайди. Оч қорнини ўйламаган кимса шеригини очликдан таталаб ётган қорнига ош солармиди? Асло!

Бориснинг хаёлини ўчоқ бошида ўралашиб юрган Хасаннинг товуши бўлди.

– Овқат пишди. Кеч бўлганда ётса одам оғир бўлади...

...Мардикор йигитлар кечки овқатдан сўнг бир кружкадан чой ичиб бўлишганда Козим келди. Қўлида уч шиша пиво. Катта шахмат доскасини қўлтигига қистириб олган. Ярим тунгача ўтириш ниятида шекилли, чопонини елкасига ташлаб олган. Бошида соябонли шапка. Шишаларни хонтахта устига қўяр экан, норози оҳангда гап бошлади:

– Вақтлуроқ келиб бирга овқатланмоқчи эдим. Насиб қилмаган экан. Йўлда ушланиб қолдим. Кеча иккита мелиса турганди. Бугун учта солдат ҳам келибди. Қуроллари бор. Мошин қолиб, велосипеднинг қопчигигача текширишяпти. Авзойлари бузуқ.

Хасан одоб юзасидан хонтахтада сочилиб ётган нон ушоқларини бўшаган лаганга солиб, ўрнидан турди. Мезбоннинг ниятига тушунган меҳмон гап бошлади.

– Қорним тўқ. Овора бўлманг. Йўлда иккита шашлик егандим. Пиво сизларга. Жуда муздек экан. Чарчоқни олади.

Шоди билан Хасан чойдан сўнг муздек пиво ичмаслик-

ларини айтишди. Бу Борисга хуш ёқиб, шишаларни олиб, уйча томон юраркан, асаларичидан сўради.

– Кино кўрмайсизми? “Мария” қизиқ бўлаяпти. Менга Сулейманинг шилқимлиги ёқади. Ўзиям бир қултум сув билан ичиб юборадиган-да. Рози бўлсангиз, телевизор бизда турса. Бўлмаса, Мариянинг Париждаги саргузаштларидан беҳабар қоламиз.

Шахмат доскасига пиёдаларни тераётган Козим қаршилик қилмади.

– Бемалол. Фақат “Поле чудес” бўладиган куни халақит бермайсан. Якубовскийнинг қора қутичасидан нима чиқишини томоша қилиш керак. Оламан десанг қўғирчоқ, олмайман десанг, калит чиқади. Одамлар шу қутичани икки қаватлигидан хабарлари бормикан. У қиморбоз келган одамга учта ҳарф топгани учун мошин бераман деб ўтиргани йўқдир.

Тошлар терилгач, Шоди Козимга тикилди. Ҳар қандай ўйиндан олдин бўладиган хаяжон билан паст овозда гапирди.

– Юриш сиздан.

Козим фарзи олдидаги пиёдани икки катак олдинга сурди.

– Йўлда милиционерларни қурол билан нима сабабдан туришидан хабарингиз борми?

Шоди от олдидаги пиёдани бир катак олдинга суриб, бамайлихотир жавоб қайтарди.

– Қамокдан қочган жиноятчи велосипеднинг қопчигига беркинмайди. Улар бошқа нарсани излашяпти. Мени овсар деб ўйламанг. Ҳаммасидан хабарим бор.

Шоди олдинга энгашди. Рақиби нима мақсадда бундай йўл тутишини англаб етмоқчи бўлди.

– Жуда яхши. Ҳамма миршабларни фақат йўлда туриб, ўтган-кетган машиналарни текшириш билан чекланади, деб ўйлайсизми? Улар жуда кўпчиликни ташкил этишади.

Шоди жанг майдонидан кўз узмай жавоб қайтарди.

– Мақсадга ўтинг. Гапингиз ичингизда қолмасин.

Козим энди шохнинг ўнг томонида турган садоқатли оқ отни майдонга ташлади.

– Улар кечадан бошлаб уйма-уй текшириб чиқишяпти. Ҳатто, ҳожатхона ҳам эътиборларидан четда қолмаяпти. Энди ичимдаги гапни билгандирсиз?

– Яхши хабар. Янгиликка ўч кўринасиз. Қишлоқда уй текшираётганларнинг менга нима алоқаси бор? Кўрмаяпсизми, бизнинг қозонимиз бошқа?

Козим кулди. Бармоқларини қирсиллатиб, доска қолиб рақибига тикилди.

– Хавфсиз яшаш яхши эмас. Мабодо сиз мана бу пиёдангиз билан отимни урсангиз шохга таъсири бўлмайди деб ўйлайсизми? Аминманки, кеккайиб турган шохнинг туёгигача зирқираб кетади. Кўпчиликдан қуён қочиб қутилмас, деган мақолнинг маъзини чақмаган кўринасиз? Улар кўпчилик. Эрта-индин қишлоқда қиладиган ишлари қолмайди. Назаримда қишлоқдан сизнинг қозонингиз қайнаётган жой унчалик узоқ эмас. Ҳеч бўлмаса тутуни кўринади.

Рақибининг гапига тушунган Шоди ўз отини қурбон қилгандек саросимага тушди. Титроқ босган қўлини тахтага чўзишга уялди.

– Гапингизда жон бор. Улар овлоқ жойни сира эсидан чиқармайди. Бироқ, уларнинг тинчини олган нарса сув остида. Ҳарқалай, уст-бошини ечиб, қудуққа тушмаса керак.

– Тушса-чи?

– Фойдаси йўқ. Мен билан сизга айб юклашолмайди. Қайси ўғри чўнтагидан чиқмаган нарсани меники дейди. Ҳеч эшитганмисиз?

Козим яна кулди. Бу кулгу замирида рақибига нисбатан ачиниш ҳисси зоҳир эди. Шу сабаб анча вақтгача индамади. Доска устида антиқа юришлар бўлди. Пиёдалар жангидан руҳланган Козим яна гап бошлади.

– Эссиз, на фақат доскада, ҳатто ташқарида ҳам шошилаяпсиз. Улар фақат сизни ушлашади. Эшитаяпсизми? Сизни ушлашади. Қўлга кишан тунгач, кеч бўлмасмикин?

– Сабаб? Адашаётган сиз. Тўғри, олтинни қайта сувга ташлаганман. Бироқ, унда бармоқ изларим қолмаган. Қўлга кишан солиш учун асос керак. Ё сувда ётган тиллода из қолармикан?

– Олтин сувга ташланишидан олдин нимага ўралган?

Шоди анойилардан эмаслигини кўрсатиб қўймоқчи бўлди. Йўли очилган зобитни пиёдага қарши қўйди.

– Бу ёғидан кўнглингиз тўқ бўлсин. Ҳаммасини ҳисобга олганман. Олтинни эски папкага солиб, сувга ташлаганмиз. Нима демоқчи эканлигингизни сезиб турибман. Қуёш қудуқ теласига келганда, сув остидаги олтин товланиб қолишидан қўрқаяпсиз. Шундайми? Папкада товланармикан?

Козим ерга тегиб турган чопонининг этагини кўтариб, очиқ қолган биқинини ўради.

– Хатога йўл қўйгансиз. Шунинг учун ҳам олтинни то-

пиб олишса сизни қўлингизга кишан солишади. Бир ўзингиз қонун олдида жавоб беришингизга тўғри келади. Ё ҳали ҳам фикримга қўшилиш ниятингиз йўқми?

Шоди кружкасидаги сўнгги хўплам чойни ичди.

– Шерикларим тикувчи қизнинг оёғига маҳлиё бўлиб ўтиришибди. Очқроқ гапирсангиз бўларди. Улар эшитишмайди.

Козим индамади. Бошини баланд кўтариб, ҳар қандай хавфни олдиндан сезадиган бургутдек атрофга синчковлик билан назар ташлади. Эшик олдида ўтирган Хасан тикувчи қизнинг оёғига эмас, кўпроқ уларнинг гапига қулоқ солиб ўтирганини сездди. Кўнглидаги шубҳа устунлик қилиб, рақибини илтимосини бажаришдан бош тортди. Янада секин гапирди.

– Яхшилаб ўйланг. Милиция хуржундаги олтинни қидиряпти. Демак, улар қудуқдан хуржунга эмас, ўқувчи боланинг папкасига солинган олтинни топишади. Шунда сизга ҳақли савол беришлари мумкин. Нега олтин ҳайкалча хуржунда эмас? Хуржун билан папкани алмаштиришдан кўзланган мақсад? Олтинни қидираётган милиция ходимини чалгитиш деган тўхтама келишади. Кейин қўлингизга кишан солиш учун исбот талаб қилолмайсиз. Узингиз тутиб берасиз?

Шодининг керза этик ичидаги оёқлари музлаб кетди. Йўл қўйган хатоси учун кўп азоб чекишини ўйлаб ичи сиқилди. Шу баҳона зобитнинг биқинига келиб, фурсат пойлаб турган пиёданнинг ёмон ниятини англай олмади. Ҳамлага шай турган фарзнинг пайини қирқиш мақсадида йўлини пиёда билан тўсди. Шунда пиёдалар бир-бирига тиргак бўлиб, баҳайбат фарзнинг ҳужумидан озод бўлишади.

– Бундан чиқди улар меңдан хуржунни топиб беришимни талаб қилишади? Шундайми?

Козим хатодан унумли фойдаланди. Юришдан кечиккан қора зобитни пиёдаси билан уриб, йиқитди. Сўнг бурни остида бўлаётган хавф ҳидини сезмаган рақибининг қон қочган юзига тикилди.

– Кўрдингизми, баъзан пиёдалар зобитларга нисбатан ақллироқ иш туттишади. На илож. Жанг майдонида учган ёй одам танламайди. Гафлат уйқусида тентираб, ўз жойини топмаган жангчини жигарини тешади. Чўпон оми одам. Милиция идорасига судраб бориш шарт эмас. Яхшилаб пўписа қилишса бас. Хуржунни келтириб, оёқлари остига ташлайди. Тинчини ўйлаб, хуржунни кимдан, қачон олганини оқ қоғозга ёзиб беради. Кейин уларнинг тегирмони-

га сув қуядиган одамлар кўпайиб кетади. Адашмасам, дастлаб Хасан устингизга чиқиб тепада. Кам гапириб, кўп эшитадиган йигитдан қўрқиш керак. Ҳозир ҳам кўзи телевизорда-ю, диққат эътибори чимилдиққа пинҳона мўралайдиган қув янгадек бизда. Ҳамма воқеани бир бошдан айтиб, гувоҳлик беради. Борисни иши енгил. Қарабсизки, гуруҳ бўлиб панжара ортига кетганингизни сезмай қоласиз.

Тун салқин бўлса-да, Шодининг пешонаси келида талқон туйган одамдек терлаб кетди. Чап кўкрагида оғриқ сезди. Томирларида оқаётган қон бир муддат тўхтаб қолғандек туюлди.

Козим ҳақ. Чўпон умр бўйи қўй ортидан таёқ кўтариб юрган одам. Кеча машинасини тўхтатганига юраги ёмон бўлиб қолди. Эртага бу галварс илмоқли саволлар олдида довдираб, оғзи қолиб қулогини кўрсатиб турса-чи? Ҳамма сирни айтиб, боши ерга теккунча эгилиб, кечирим сўрашдан қочмайди. Хуржун унинг уйида. Аттанг, ўшанда хуржунни олиб қолиш керак эди. Чўпонни бошқа йўл билан текшириб кўрганда ҳам бўларди. Энди кеч.

Бир томондан чўпоннинг соддалиги ўнг келди. Боласини гапига қулоқ солмай, хуржунга картошка солиб келганда, аллақачоноқ йўлда турган миршаблар олтин воқеасига чек қўйган бўлишарди.

Хасан асов от. Ёнига келсанг, тепиб майиб қилади. Шундай қайсар, на эгаридан, на жуганидан ушлатади. Жини суймаган одамни яқин йўлатмайди. Хасаннинг кўрсатмаси Шодини тергов остонасида қўл-оёқларини боғлаб ташлайди. Шундай узун арқонки, оёғининг учидан бўйнигача ўраб чиқишга етади.

Хасаннинг баъзи қилиқлари унинг гашига тегади. Оч бўлиб, ҳаммадан олдин қўлини артади. Кўнглинг ийиб узатган илигини қайтаради. Тутундан кўзи ачиб чой қайнатса-да, кружкага ҳаммадан кейин қўл узатади. Ҳатто, шамани оёқ остига тўкмайди. На ичади, на чекади. Беш вақт намоздан эринмайди.

Бундай одамлар нимани орзу қилиб яшайди? Белни эгадиган қора ишними? Унақада булар қачон дам олади? Умр деганлари оқар сув. Нега улар шохона яшашни истамайди? Оёғи остидан чиққан бойликдан юз ўгиради. Козим бекорга жон куйдирмаяпти. У дунёни ўйлаб яшайдиганларга ишониб бўлмайди. Оёғига ётиб, кир товонини ўпсанг ҳам тўғрисини айтади. Икки орада доғда қоласан.

У чалкаш фикрлар оғушида қўлига илинган тошни сурди.

– Нима қилиш керак? Ҳали миршаблар бу ерга келгани йўқ-ку? Наҳотки чораси йўқ?

Козим шошилмади. Пиёдадини ўз ҳоҳиши билан фарзнинг йўлига қўйган рақибининг довдирашидан завқланди. Рақибини чўчитишдан ўзини тийиб, фарзни кўзгатмади. Аксинча, янги буйруқ олиш мақсадида отни шохнинг ёнбошига келтириб қўйди.

– Вақт зиқ. Эртага кеч бўлиши мумкин. Шу сабаб эҳтиёт чорасини кўришимиз керак. Аммо бир-икки нарсани баҳридан ўтишга тўғри келади. Тушундингизми?

– Нимани назарда тутаяпсиз?

Козим тобора сийраклашиб бораётган шахмат доскасига ишора қилди.

– Подшолар азалдан бойлик учун жанг қилишган. Урушлар қурбонсиз бўлмаган. Кимдир қўлига қилич олиб, мана бу пиёдалардек ортидагиларни ҳимоя қилган. Оқибат ўзлари ҳалок бўлишган. Тирик қолганлари эса ўзлари бойликни олишолмаган. Сабаби аён. Марҳамат кўрсатган шохларнинг қўли уларгача етиб келмаган. Йўлда турган вазиру уламолар, лашкарбоши-ю қозилар, ўлимга тик борган жангчиларни ярим йўлдаёқ олиб қолишган. Демак, қадимдан бойлик учун ҳамма бирдек орзу қилишса-да, бирдек жанг қилишмаган. Биз дастлаб умид қилган одамларнинг пайини кесишимиз керак.

Шоди рақибига тикилди. Унинг жиддий юзида ўзгариш сезилмади.

– Қандай қилиб? Тирик вужудни умиддан холис қилиш мумкинми?

Козим тушунтирди.

– Саволингиз тўғри. Умид тирик вужудда бўлади. Сиз яхшиси ўша умидга тегманг. Барибир уни жиловлаш қўлингиздан келмайди. Бехудага олишиб, ўзингиз ҳалок бўласиз.

Шоди таажжубланди.

– Унда нима қил дейсиз? Айтинг?

– Сиз умиднинг саройи ҳисобланмиш вужудни йўқ қилинг. Шундагина ишингиз осон кечади. Менимча, ўлик вужудга умидни кераги йўқ. Буни мендан яхши билсангиз керак?

Шоди рақибининг ҳеч қандай маъно англатмайдиган совуқ кўзларига тикилди.

– Менга қотилликни таклиф қилаяпсизми? Бу учун қонунда қандай жазо берилишини биласизми? Нақ пешонамиздан отишадими-ку? Йўқ, мен қаршиман. Ҳамма жиноятни

уддасидан чиқишим мумкин. Лекин одам ўлдиролмайман. Қўлимдан келмайди.

Козим кўрқувдан дир-дир титраётган рақибини гапини бўлди.

– У ҳолда олтин нима бўлади? Ундан ҳам юз ўгирасизми? Сизни танлаб адашган кўринаман. Эркакмисиз?

Шоди бўш келмади.

– Олтиндан ўз улушимни оламан. Бунга шубҳа қилмасангиз ҳам бўлади.

Козим бошини чайқади.

– Яхши. Лекин мен олтинни иккига бўламан. Эшитаяп-сизми, фақат иккига. Ўзингизни улушингизни шерикларингиз билан баҳам кўришингизга тўғри келади.

Гирромликдан Шодининг жаҳли чиқди.

– Нега олтинни сиз бўлишингиз керак? Яна тўртга эмас, иккига?

Козим совуққонлик билан жавоб қайтарди.

– Чунки, олтин меники. Сизларга еткунча тер тўкканман. Энди тушунгандирсиз? Яхшиси, бу масалага бошқа қайтмайлик. Ҳисобот беришни ёмон кўраман. Гап тамом. Ё мени шартимга кўнасиз ё ўз улушингизни учга бўласиз. Менимча, сиз кўрқоқлик қилаяпсиз. Шунча бойлик олдида бу унчалик оғир иш эмас.

Шоди олтиндан қуруқ қолгандек саросимага тушди.

– Нега бу ишни мен қилишим керак? Ахир олтин иккига бўлинапти-ку?! Демак, сиз ҳам четда туришингиз керак эмас. Бош кўшишингизга тўғри келади. Қўлимни қонга ботираётганингизни унутманг.

Козим жанг сурати сусайиб қолган шахмат доскасига узоқ тикилди.

– Кўзингиз хирами? Мен кўлингизни қонга ботирма-япман. Яхшилаб қараиш. Фақат қотиб қолган қонни артиб ташланг, деяпман.

– Тушунмадим.

Козим кулди.

– Кабоб учун одам ўлдирган одамни ўзини тарозига солиши кулгили туюлаяпти. Рост-да, бу тиллога қанча кабоб олишни биласизми? Эҳ... ҳе, ҳе, санаб охирига етолмайсиз. Ўзингизни фаришта қилиб кўрсатманг.

Шодининг нафаси ичига тушиб кетди.

– Туҳмат! Бу гапни қаердан олдингиз?

Козим чопонининг қўлбола чўнтагидан газета олиб, шахмат доскасининг четига қистирди.

– Рўзномадагилар алдашмайди. Бухородаги саргузаштларингиздан ҳамма хабардор. Сиз санчилган милиционер ўлган. Ишонмасангиз, ўқиб кўринг. Сизни қидиришяпти. Кўрга ҳассадек суратингизни ҳам босишган...

Шоди жим қолди. Бошини ерга эгди.

Рақибининг ҳолатини тушунган Козим унга енгиллик бермоқчи бўлди.

– Мен томошабин бўлмоқчи эмасман. Фақат гапингиздан қайтмасангиз бас. Аравани тенг тортамиз. Яна бир масала хусусида келишиб олайлик. Бировнинг отган ўлжасига биров жавоб бермайди. Розимисиз?

Шоди “ҳа” дегандек бош силкиди. Иши енгил кўчган Козим масалага ойдinлик киритмоқчи бўлди.

– Сизга қай бири қулай. Яхшилаб ўйлаб, жавоб қайтаринг. Қурилиш хўп яхши жой. Турли бахтсиз ҳодисалар бўлиши мумкин. Ҳатто анаву милициядагилар ҳам шубҳа қилишмайди.

Шоди ердан бошини кўтариб, гап бошлади.

– Мен Хасан билан гаплашаман.

Козимнинг ҳайрати ошди. Рақибидан сира буни кутмаганди. Сабаби Хасан ҳаммасидан кўра кучлироқ эди.

– Адашмадингизми? Хатоингиз қимматга тушиши мумкин?

Шодининг жаҳли чиқди.

– Сиз ўзингиз кўйган шартни бузаяпсиз.

Козим шубҳаланди. Шу сабаб рақибини огоҳлантириб кўймоқчи бўлди.

– Яхши. Лекин фокусни ёмон кўраман. Гирромлик қилсангиз, рўзномани кўтариб милицияга борадиганлар топилади. Тушундингизми? Милицияни ўлдирганингиз учун қандай жазо олишни мендан яхши биласиз.

Козим ўрнидан турди. Шахмат доскасидаги тошларни ағдариб, эшик олдида ўтирган Хасанни чақирди.

– Аранг дуранг қилдим. Ишбошиларинг кучли экан. Бунақа калла билан белкурак ушлаб юрганига ҳайронман. Менга рухсат. Совуқ ўтди. Индинга келаман.

Шоди Козим кўздан ғойиб бўлгач, енгил нафас олди. У Хасанни танлаб рақибининг олдига похол ташлаганди. Кўча томон юрар экан, беҳосдан тўхтади. Сурати чиққан рўзнома эсига тушиб орқасига қайрилди...

* * *

...Шоди нонуштага турмади. Тун бўйи кўнгли айниб, боши оғриб чиққанини айтди. Қуёш кўтарилгач, уйча қизиб

кетишини ҳисобга олиб, сим кароватини ташқарига чиқариб олди. Хасан қозон осиб, хўрдага унади. Қизил қалампирни остини юлиб, қайнаб турган қозонга ташлади.

Чўпон келганда Шоди хўрда ичиб, ўралиб ётарди. Хасан билан Борис пойдеворнинг тахталарини кўчирарди.

Чўпон машинасидан тушиб, кароватда ётган Шоди томонга юрди.

– Тинчликми уста? Мазангиз қочдимми? Шамоллаган бўлсангиз керак?

Чўпон бензин анқиб турган қўлини беморнинг пешонасига тутди.

– Иссигингиз бор. Чарчагансиз. Ҳечқиси йўқ. Яхши-лаб дам олсангиз ўтиб кетади. Ё мошинга ўтказиб дўхтирга олиб борайми? Иккита укол олсангиз отдай бўлиб кетасиз.

Шодини жони оғриси-да, дўхтирга боргиси келмади. Ўзини йўқлигида икки шериги олтинни ўмариб кетишидан кўрқди.

– Раҳмат. Яхши бўлиб қолдим. Назаримда кечки овқат ботмади. Уколни ёмон кўраман. Сира олмаганман.

Чўпон машинаси томон юрди.

– Хоҳишингиз. У ҳолда бир-иккита дори ичиб юборинг. Ҳарқалай иссигингизни туширади. Машинамда олиб юраман. Ҳар туридан топилади.

Шоди яна кўнмади.

– Овора бўлманг. Дори ичган эмасман. Ҳозир хўрда ичдим. Терим қотса, доривор ўтлардан териб чой дамлайман. Бу ерларда дардни оладиган гиёҳлар кўп экан.

Чўпон олдинга юрди. Тахталарни тахлаётган йигитларнинг олдига келиб тўхтади.

– Тахтани қачон олиб келишди? Назаримда мўлжалдан кам кўринади?

Хасан Борисни ёлғиз қолдириб, чўпоннинг ортидан эргашди. Улар дид билан пай терилган тахта уюми олдида тўхташди. Чўпон тахталарнинг узунлигига ва қалинлигига алоҳида эътибор берди.

– Уста, ўлчаб олдингизми? Шопир халқига сира ишонмаслик керак. Ҳаммаси дорнинг остидан қочган, апирис. Омборхонадаги бўйни йўгон каламушлар бўйдан урса, бу галамислар ярим йўлда энидан уриб келади.

Хасан этигининг қўнжидан дафтарни олиб варақлади.
– Тахталарни кеча пешинда келтиришди. Хайдовчини олдида ўлчаб олдим. Саккиз куб чиқди. Ун беш машинада

шагал келди. Юк машиналарини рақамини ҳар эҳтимолга қарши ёзиб қўйдим. Кўришингиз мумкин.

Чўпон уста узатган дафтарни олмади. Усти қора тўл билан ёпилган цемент уюмига кўзи тушиб сўради.

– Пойдеворга етадимми? Камида яна беш кун қоришларинг керак? Кам бўлса бугундан ҳаракат қилганим маъқул... Раисдан битта мошин олишни ўзи бўлмайди. Кўнгунча жонинг нақ халқумингга келади.

Хасан чўпонни тинчлантирди.

– Ғам еманг. Худо ҳоҳласа, ортиб қолади.

Чўпон қудуқнинг қопқоғига кўзи тушиб ҳайратланди. Юришдан тўхтаб устанинг елкасини қоқди.

– Қойил-э. Жуда бошлабсизлар-ку. Сувга ҳашорат тугул чанг ҳам тушмайдиган бўлибди. Узларингга яхши. Бе-хавотир сув ичасизлар. Эрталаб раиснинг эсига солдим. Эрта-индин яна бир мошин сув юборади. Қудуқни тўлдириб оласизлар. Пойдевор тугаса сув кўп кетмайди.

Қурилишдаги ишдан кўнгли тўлган чўпон машинаси томон юраркан, Хасанга буюрди.

– Менга кеча келтирилган тахта билан шагалнинг ҳисоботи керак. Бош ҳисобчи сўраганди. Ой давомида бажарилган ишларга ҳақ ёзармиш. Ҳозир олиб кетишим керак.

Хасан қулай фурсатни қўлдан бой бергиси келмади. Сал бўшашса режалаштирган иши пучга чиқишини ўйлаб, сергакланди. Машина пешойнасига илашган чангни артаётган чўпондан сўради.

– Ҳисобот ичкарида. Олиб чиқайми?

Чўпон чангга беланган латтасини қоқиб, жавоб қайтарди.

– Тезроқ, уста. Ҳисобчига пешингача етказишим керак эди. Жуда инжиқ аёл. Жаҳли бурнининг учида туради. Эри бекорга ташлаб кетмаган. Айтган вақтига етказиб борма-санг, ойлик ёзмайди. Э... шу аёл дегани уйдаги ўчоғидан нарига ўтмаса-да?

Ҳисобот этик кўнжисига қистирилган дафтарда эди. Шоди ҳар бир ҳаракатини пистирмада ётган аскардек кузатиб турганини сизди. Ишбошида ортиқча шубҳа тугдирмаслик учун юриб уйчага кирди. Этик кўнжидан дафтарни олиб, тузган ҳисоботининг орқасига алланималарни шошиб ёзди. Сўнг уйчадан чиқиб, Шоди томонга юрди. Сим кароватнинг бир четидан ушлаб ишбошидан сўради.

– Кеча келган юкларни ҳисоботини сўраяпти. Ҳисобчига керак экан. Шагални аниқ ҳисоби эсимда йўқ. Нечта машина қабул қилдик? Сизни эсингизда борми?

Шодининг жони оғриётганидан Хасан ташлаган қармоқнинг учида нима борлигини пайқамай қолди. Аксинча, уни нодонликда айблади.

– Шагални мен эмас, сен қабул қилгансан. Ўша пайтда эс-хушинг қаерда эди?

Хасан орқасига ўгирилди. Чўпон аллақачоноқ машинани ўт олдириб кутиб турарди. Шошилаганидан уста узатган дафтарни варақламади. Кастюмининг ён чўнтагига солиди-ю, машинага газ берди.

Машина кўздан ғойиб бўлгач, Хасан ўзини енгил ҳис қилди. Гўё елкасини босиб турган тоғ қулагандек бўлди. Орқасига ўгирилиб юрар экан, хаёлидан ўтган фикр безовта юрагига малҳам босгандек бўлди.

“Аёл киши синчков бўлади...”

* * *

...Козимнинг бошқаларда учрамайдиган, эшитган одамни ҳайратга соладиган томонлари бор. Шулардан энг даҳшатлиси болалик йилларини соғинч билан эсламаслигидир.

Нега шундай? Ёки у қишлоқ болаларидек кечки пайт даладан пода ҳайдаб қайтмаганми? Тўйларда бўладиган кулоқ чўзма ўйинлари-чи? Саратонда сувдан чиқиб, қизиётган тупроққа узала тушиб ётишлар-чи? Болаликни эсламаслик, ўша даврни соғинмаслик фожиа эмасми?

У барибир болалигини соғинмайди...

...Мақтабга борган йилини эсласа юзи буришади. Қишлоқда ёлғиз онаси билан яшарди. Эсини танибдики, кун ора бегона эркакларни уйига олиб келадиган онаси уришганини эслолмайди. Кеч бўлмай, онасининг хонасига кириб кетган бегона одам эрталабгача чиқмасди. Совуқ тунларни қаерда ўтказишни билмай қийналарди. Ошхонага кириб, тиззаларини кучоқлаб, ўчоқ олдида ўтирарди. Қорни очса, ўчоққа тезак ташлаб, қартошка кўмиб ерди. Иссиқ элтиб, кўзига уйқу илашарди. Ўчоқ олдида ташланган йиртиқ пўстакка ёнбошларди. Ярим тунда чўғ тафти пасайиб, биқинидан совуқ ўтганда чўчиб уйғонарди. Афсуски, бу пайтда кўмиб қўйган картошкаси куйиб битган бўларди. Қорни очлигидан йиглаб юборарди.

Устига эски чопонини ташлаб, яна пўстакка ёнбошларди. Қанчалик совқотмасин, қанчалик қорни очиб, кўнгли беҳузур бўлмасин, онаси ётган хонага кирмасди. Онасининг “амакинг келганда уйга кирмагин”, деган танбеҳи шаштини қайтариб қўйганди.

Тонг отиб, бегона эркак кетгандан кейин ҳам то онасининг ўзи чиқмагунча остонасига яқин бормасди. Мастлигидан яланғоч ётган онасига кўзи тушишидан уяларди. Томлари ортидаги бедапояга ўтиб, турли қурт-қумурсқаларнинг ҳаракатини кузатарди. Бир қарич келадиган лайча кучуги унинг доимий ҳамроҳи эди.

Бир куни кўчада атторчининг товушини эшитиб қолди. Остонада ётган бўш шишаларни олиб, югурди. Шошилганидан челак кўтариб келаётган аёлга урилиб, сутини тўкиб юборди. Йиқилган аёл тургунча шишаларини ташлаб, қочмоқчи бўлди. Лекин, шаштидан қайтди. Ағанаб ётган челакни олиб, аёлдан кечирим сўради.

Сутидан айрилган хотин уст-бошини қоқиб, боланинг юзига тарсаки тортди. Бу ҳам етмагандай бутун қишлоқни бошига кўтариб, йўлнинг ўртасида бақира бошлади.

– Ҳа жувонмарг бўлгур, хароми. Фоҳиша онангни топганини еб қутурдингми? Отасини тайини йўқ, итвачча. Челакни ташла, ҳаром қиласан, ташландиқ.

У орқасига қайтди. Ҳали йигилмаган тўшакда ётган онасининг олдига кирди. Ёш қалқиб турган кўзларини унга қаради.

– Ойи, ростини айтинг. Менинг отам ким? Нега у ҳеч келмайди? Ҳозир қаерда?

Боши лўқиллаб оғриётган онаси аранг жавоб қайтарди.

– Отангми? Уни бошингга урасанми, болам. У ер юткур шаҳарда ишлайди. Катта дўконнинг мудири.

Козимнинг кипригида қалқиб турган ёш думалади.

– Алдамаяпсизми? Утган гал сўраганимда дўхтир деган эдингиз-ку?

Аёл катта одамлардек кўзига тик қараб турган ўглининг ўринли саволига жавоб қайтаришга ожиз эди. Ишдаги тинчини ўйлаб, кимларнинг тиззасида ўтирмади? Не-не амалдорлар қучоғида тонг оттирмади? Уларнинг қай бири шу гўдакнинг отаси? Ўзи ҳам билмайди.

– Сен унда яхши эшитмагансан, болам. Отанг...

Бола ўрнидан туриб, ташқарига чиқиб кетди. Аёлнинг навбатдаги алдови ичида қолди. Шу-шу онасига бошқа савол бермайдиган бўлди. Бироқ у фоҳиша деган сўзнинг маъносини англаб етмади. Онасидан сўрагиси келмади. Бейхтиёр ариқчадан сакраб, қўшни уйга ўтди. Тўйларда ош пиширадиган амаки сариқ қўшни жунини олаётган экан.

– Амаки, сиздан бир нарса сўрасам уришмайсизми?

Ошназ бошини кўтармай жавоб қайтарди.

– Олдин эшитайлик-чи. Лекин мактабдан берган саво-

лингга тишим ўтмайди. Ҳеч мактабга бормаганман. Раҳматли Гийёс ошпазни орқасидан эргашиб юраверганман.

Бола бармоғи билан ер чизди. Қийналиб гапирди.

– Амаки, фоҳиша дегани нима? Осмонда учиб юрадиган қушми?

Ошпаз ишдан тўхтади. Қайчини ерга қўйиб, қаварган бармоқларини ишқалади. Боланинг мунгли кўзларидаги изтиробни пайқади шекилли, аста жавоб қайтарди.

– Бу нарсани сенга нима кераги бор? Бор, бизни кенжа билан ўйнаб кел.

Вақти келиб, сути тўкилган аёлнинг ҳамма гапларига тушуниб олди. Мактабни битириб, ўз ҳоҳиши билан ҳарбийга кетди. Афгон унга одам ўлдиришни ўргатди...

У харсанг тошлар орасида писиб, пайт пойлаб ётган душманларни қоқ пешонасидан нишонга олиб, ер тишла-тишни яхши кўрарди. Назарида уни болалигида хўрлаган, совуқ ошхонада кучуги билан тонг оттиришга мажбур этган бегона эркаклар шу тоғларда яшириниб юргандек туюларди. Калласидаги охири йўқ ўйлар баъзан командирнинг рухсатисиз душман томонга ўт очиб юборишига сабаб бўларди. Отган ўқи бехато кетаётганидан, ёшлигини оёқ ости қилган соч-соқолли кишиларни тутдай тўкилишидан завқланарди. Қўрқув унга бегона эди. Мина портлаши натижасида қуролдош дўстининг сочилиб кетган ичакларини йиғиб, қорнига соларди. Яна кимнидир узилиб кетган оёгини ақопдан кўтариб чиқарди.

Кўз олдида дўстларини юз бўлак бўлиб портлаши, автоматларнинг қўндоқларига ёпишган иссиқ қонлар дийдасини тошдек қотирди. Қонни соғиниб, ухламай чиқадиغان қассобдек, бўладиган отишмани бетоқат кутадиغان бўлди.

Афгондан қайтгач, циркка ишга кирди. Бир куни кайф устида кадрлар бошлигини кастюмини кийиб кетибди. Ёнида анча пули бор экан. Милициядагилар адашганини тан олишмади. Жабрланувчи ҳам икки оёгини бир этикка тикиб юрди.

– Ишхонамиз говғахонага айланди. Бу қелгандан бери тинчимиз йўқ. Қонуний чора кўринглар. Йўқса, каттага шикоят ёзаман. Бу ўғри.

Қамоқхонада ўзига бегона бўлган ҳақиқатни англаб етди. Қайсарлик, жаҳл, ғазаб билан инсон боласи полопон қушдек узокқа учолмас экан. Бу дунёда қорним тўқ, устим бут, чўнтагим пулга тўлсин деган одам айёр бўлиши керак экан. Таллашиб-тортишмасанг, чайнаб турган ошингга ҳам чанг соладиганлар топилар экан.

Козим қамоқхонадан чиққач, бир насроғидан ёнидаги бор пулга икки яшиқ асалари сотиб олди. Шу яшиқларни кўтариб кам бўлмади. Бир йил ўтмай машина минди. Оёғидан чалмоқчи бўлганларни, кўлидан иш келадиган амалдорларни оғзини асал билан сийлади. Дастлаб қўрққан эди. “Бу нима қилганинг”, деб уришишмади. Олдиларига солиб, қувишмади. Узоқдан қорасини кўриб, оғизларини очиб туришадиган бўлишди. Кейинчалик билса, амалдорларнинг кўнглини олишдан осон иш йўқ экан. Мухими, кўлинг қуруқ бўлмаса ҳисоб. Хуллас, вақт ўтиши билан ўзидан катталар кўлини кўксига қўйиб, салом берадиган бўлишди.

Беҳосдан оёғи остидан чиққан олтин кўнглидаги ўчиб бораётган чўғни шамолдек пуфлаб ўт олдирди. Шошилмасдан, ақл билан олтинни бир бўлагини пулга айлантириб олса, ошиғи олчи!

Уни болалигида хўрлашди. Оёқ ости қилишди. Ёнлиги ўтган бир парча ҳовлилари бегона эркакларнинг оёғи остида топталди. Не-не ақлли одамлар онасига худо йўлида ёрдам бериш ўрнига, маст қилиб, ёқтирган куйига ўйнашди.

Болалигини топтаган ўша одамлар ҳали шу атрофда. Оти чарчаган чавандоздек узоққа кетишгани йўқ. Энди навбат Козимга. Вақтида онасини яланғоч ўйнатган бойваччаларнинг қизлари бордир? Ҳеч бўлмаса умр бўйи кўлини совуқ сувга урмай, куну тун олтин тақинчоқлар, марварид дурлар ҳақида ўйлаб тонг оттирадиган очкўз хотинлари бордир. Кўлидаги олтинлар билан бу бойвучча акаларидан, онасиникидан ўзга лаб тегмаган қизлардан истаганча ўч олиши мумкин. Энди у ўша амакилардек бир тун учун овора бўлиб туфлисини ечиб ўтирмайди. Подшолардек хайинчақда ётади. Ёнида анор юзли икки сулув алла айтиб, пашшасини кўрийди. Бири бошини босса, бири оёқларини уқалайди. Истаган жононни куйсиз ўйинга тушириб, товусдек йўргалашини томоша қилади.

Шундагина болалиқда ошхонада ўтказган тунлари эсидан чиқади.

“Ал қасосу минал ҳақ”.

Ҳозир шу айтганларини қилмаса, эртага кеч бўлади. Болалиқдаги армони ичини кемириб, бевақт йиқитади. Дунёдан ўтар бўлса кўзи очиқ кетади. У онасини топтаган бойваччаларнинг қизларига ош қилдиради. “Ал қасосу минал ҳақ”.

...Ўша куни шошилди. Темирчининг жасади олдидан

хуржунни олди-ю, шудгор кечиб, катта йўлга чикди. Машинасига ўтириб, кўздан гойиб бўлди. Бу пайтда қурт сотадиган кампир автобусдан тушган бир тўда саёхатчиларга молини ўтказиш билан овора эди.

Эрталабгача хуржуннинг жойини ўн марта ўзгартирди. Кўнгли тинчимади. Назарида кимдир сездирмай кузатиб тургандек бўлаверди.

Милицияда анқовлар ишламайди. Керак бўлса қолдирган изингдан юз тузилишингни чизиб беради. У темирчини машинасига миндириб, уйдан олиб чикди. Ҳамма қишлоқдагилар кўрди. Охирги марта темирчй билан йўл юрган, суҳбатлашган ҳам ўзи. Демак, бугун бўлмаса эртага темирчининг жасадини топишади. Шунда ҳеч иккиланмасдан унинг уйчасига келиб, текширув ўтказишади. Керак бўлса асаларингни қутисини ағдариб кўришади. Қонун улар томонда. Ер остига кўмилган буюмни топиб берадиган асбоблари бор.

Демак, олтинни бу атрофда ушлаб бўлмайди. Тезроқ йўқ қилиш керак. Акс ҳолда оғзи ошга етганда бурни қонаб қолиши мумкин. У ҳолда тузган режалари амалга ошмай қолади. Яна темир панжара ортида ўтириб, кун билан тунни ўтишини бармоқ букиб санашга тоқати йўқ.

Козим бир марта йиқилган. Энди йиқилмайди. Ақл билан иш юритса, истаган одамини йиқитиб, курагини ерга ишқайди.

Наҳотки, шу кенгликларда олтинни беркитадиган, милициянинг назари тушмайдиган битта ковак топилмайди? У вагон уйчанинг устига чиқиб, дурбин билан атрофга қаради.

Бийдай дала. Қимирлаган жон кўринмайди. Дурбиндан ташландиқ қудуқ кўрингач, у хурсанд бўлиб кетди. Иши ўнгидан келганидан завқланиб, тиззасига мушт уриб кўйди.

Энг қулай жой. Ҳеч ким шубҳа қилмайди. Тунда емиш қидириб тушадиган оч бўрилар қовламайди. Чўпонлар тоғда. Биринчи қоргача келмайди. Милиция олтинни қудуқдан топса ҳам ундан гумон қилмайди. Чўпонни тентиратишади.

Олтинни қудуққа ташлаб қайтгач ҳам тинчиб ухламади. Юрагини шубҳа кемираверди. Энди у ҳовлида эмас, том устида нонушта қиладиган бўлди. Бир кўлида нон, бир кўлида дурбин. Ёкки кўзи қудуқда. Оғзига нима кираётганини ҳам билмайди.

Беҳос қудуқ атрофида юрган уч йигитга кўзи тушиб,

ток ургандек титраб кетди. Пастга тушиб, уларнинг олдига бормоқчи бўлди. Юраги бетламади. Кўрқди. Мардикор йигитларни фуқароча кийимда юрган изкуварлар деб ўйлади. Шу ўй уни вагон-уйчанинг томига михлаб қўйди.

Йигитлар хуржунни қудуқдан олиб чиққанларини ва қайта қудуққа ташлаганларини кўриб турди. Ҳатто, олтин солинган хуржунни чўпон олиб кетганини эътиборидан четда қолдирмади. Келтирилган сув қудуққа тўкилиб, бетон қориш бошлангандагина афсусдан тилини тишлаб қолди. Ишлаётганлар мардикор эканлигини кеч тушунди.

Ҳақат бир нарса – олтинни қудуқ остида қолгани кўнглини тинчлантирди. Шошилмасликка, айёрлик билан иш тутишга уннади.

Олтинни қўлга киритиш йўлида Шодининг узун, аммо кучли қўлларини танлади. Кейинги пайтларда Шодининг беғамлиги уни ташвишга солаяпти. Хасанни тезроқ бир ёқли қилиш керак. Шерикли ошни ит ичмас, деган қадимгилар. Агар хуржунни бошқа ерга беркитганида эди, анаву ландавурнинг дутор чертишига қулоқ тутиб турмаган бўларди.

Тўрт одам билан гапнинг сирлиги қолмайди. Ҳозир бўлмаса эртага, олтин бўлишда жанжал чиқади. Натижада кимдир хиёнат қилиб, сирни фош қилади. Кейинги пушаймоннинг фойдаси йўқ. Касал ўлгандан кейин ёрдамга келган дўхтирдай юрагингни эзади.

У Хасанни қандай йўқ қилмоқчи? Ўртада Борис бор. У энағар ўзини гўлликка солиб юрса-да, ернинг тагида илон қимирлаганини билади. Хасаннинг тасодифан қонаган боши унинг кўзини очади. Вақти келиб ўзи ҳам шу куйга тушишидан хавфсирайди. Борисни алдаш керак. Хасандан қутулгунча Борисга тиллони иккига бўлиш ниятида эканлигини айтиш керак. Шунда ўзини четга олмайди. Ёрдам беради. Ҳатто, қотилликни ўз бўйнига олиши мумкин.

Афсуски, Шоди Хасанни танлади. Козим Хасанни Бориснинг қўли билан тинчитмоқчи эди. Буни уддасидан чиқарди. Шунда Козим Борисга совуқ сувни ҳам раво кўрмасди. Чунки, у қотил. Қонли қўллари билан олтинни талашмайди.

Козим қўлига дурбинни олиб, уй тепасига чиқди. Симкаравотда ётган Шодини кўриб, жаҳли чиқди.

Ёпирай, бу сўтак катта холасини чорбоғида ётибдими? Ҳозир дам оладиган вақтми? Бунақа ётишида у Хасанни эмас, Хасан уни тинчитиб қўяди-ку? Шу шашти билан Козим дамлаган ошга шерик бўлмоқчимиз?

Хасан уйчадан қогоз чиқариб, Чўпонга берганини кўриб, нақ том тепасидан йиқилиб тушишига бир баҳия қолди. Ғазаби кўзгаб, тиззасига мушт туширди. Нарвонга қаноат қилмай, пастга сакради.

Бу сўтак нега кўз ёрадиган хотинга ўхшаб ётибди? Атрофига назар солишга эринади. Хасан чўпонга қанақа қогоз берди? Қогозда нима ёзилган? Нега мардикор йигитнинг қалтис ишини тепа ортидаги Козим кўради-ю, биқинида ётган Шоди кўрмайди? Галварс! Сўтак! Чўпон саводсиз одам. Хасанни ёзганини ўқимайди. Илтимос қилса айтган ерига элтиб ташлайди. Балки милицияга келишларини сўраб, хат ёзгандир?! У ҳолда иш тамом. Бойликдан ажраб қолишади. Болалигини оёқ ости қилган, онасини эрмак қилган иблислардан ўч ололмайди.

Козим машинасини ўт олди.

“Хат бўлса қутичага ташлайди. Ариза бўлса милицияга беради. Кузатиш керак”.

Серқатнов йўлда чўпоннинг эски газигини кўздан йўқотмай борди. Бироқ, у на қутича олдида тўхтади, на милиция идораси томонга бурилди. Марказдаги ягона светафордан ўтиб, қишлоқ йўлига бурилди.

Козимнинг баданидаги титроқ босилиб, юраги ором олгандай бўлди. Машинасини тўхтатиб, ташқарига чиқди. Чўпоннинг машинаси қора нуқтага айланиб, кўздан ғойиб бўлгунча жойидан жилмади...

* * *

...Шодининг вужудидаги оғриқ кечга бориб тарқади. Хасаннинг яқин атрофда ўсиб ётган гиёҳлардан тайёрлаган дамламаси терлатди. Бор дард тер билан чиқиб кетгандек бўлди.

Кечки овқатдан сўнг Борис одатига кўра телевизор қулогини буради. Айни пайтда уни тикувчи Мариянинг автомобил ҳалокатидан кейинги ҳаёти қизиқтирарди.

Хасан идиш-товоқларни ювиб, қумғонга чой қўйди. Териб келган тоғ гиёҳларидан озроқ қолганди. Ўзи сезиб юрибди. Шамоллаган. Шу гиёҳларнинг дамламасидан тўйиб ичса, ҳаммомга тушган одамдек терлайди. Эрталабгача отдай бўлиб кетади. Узоққа боришнинг кераги йўқ. Ана, Шодидан мисол. Қизамиқ азобини тортаётган боладек инграб ётганди. Дамламадан ичиб, жони кириб қолди.

Хасан ўчоқ олдига ўтирди. Ловуллаб ёнаётган олов тиз-

заларини куйдирди. Оловнинг тафти хуш ёққанидан, ёнига келиб ўтирган Шодини сезмай қолди.

– Нега турдингиз? Бироз ётишингиз керак. Ҳали терингиз қотмаган. Қайта шамоллаб қолсангиз, тузалишингиз оғир бўлади.

Шоди бир маромда ёнаётган оловни косовнинг учи билан титди. Бир ҳовуч учқун тепага кўтарилиб, туннинг узунлигидан кўрққандек бирин-кетин пастга шўнгиди. Тагига шамол теккан оловнинг шашти кучайди.

– Кун бўйи ётиш оғирлик қилди. Белим оғриб қолди. Ўчоқ бошида ўтирганингни кўриб, болалигим эсимга тушиб кетди. Бироз гурунглашиб ўтирсак. Бу ер ҳам иссиқ-ку?

Хасан жой бўшатиб, сурилди.

– Бемалол. Чопонингизни этагини қайириб, белингизни ўраб олинг. Шамол кириши мумкин.

Ўчоққа ташланган ўтин чарсиллаб ёнди. Оловнинг тафти яна кўтарилди. Ёнларида чигирткалар чириллади.

Атрофдаги осойишталик, оловнинг тафти хуш ёқиб, Шоди уйга толди.

Хасанни йўқ қилишни нега бўйнига олди? Ўзидан уч чандон бақувват, ақлли-фаросатли йигитга кучи етарми-ди?

Козим тулкига ҳам дарс беради. Шу кунларда у Хасанни йўқ бўлишини кутяпти. Ушбу қотиллик Козим учун таёқ бўлади. Кейин ҳар қандай андишани бир четга суриб, Шодининг нақ елкасига миниб олади. Таёқ билан орқасига уриб, товони билан оч биқинига туртади. Югурмасликни иложи йўқ. Бир оғиз гап билан етмиш икки томарингни суғуриб олади. Шунда ҳам “оҳ” демайсан. Кўзини лўқ қилиб, нақ қулогингни остига келиб шивирлайди:

“Қаранг, қўлингиздаги доғ қонга ўхшайди? Ювсангиз кетмасмикан?”

Натижада олтин тугул, йўлда ётган тош ҳам сенга насиб қилмайди.

Хасанни кўндириш керак. Уддасидан чиқса бир кечадаёқ Козимни чув тушириб кетади. Энди унга барибир. Сура-ти рўзномада чиқибди. Милиция қидираяпти. Қўлга тушса, бутун ҳаёти барбод бўлади. Умид фақат олтиндан. Олтин қўлида қолсагина ўзга юртга ўтиб кетади. Паспорт олади... У шу хаёллар билан шеригига юзланди.

– Козимнинг кимлигини билдингми?

Хасан иссиқдан қизиб кетган тиззаларини ишқалаб жавоб қайтарди.

– Ҳа. У биз кутган тўртинчи одам.

Шоди жим қолди. Сабаби Хасандан бунчалик аниқ жавобни кутмаганди.

– Балки, унинг мақсадини ҳам биларсан?

Хасан индамади. Косов билан қумғон остига ёпишган қуяларни туширди. Шодининг сабри чидамай яна сўради.

– Нега индамайсан?

Хасан бепарво жавоб қайтарди.

– Менга буни қизиги йўқ.

– Сабаб?

– Олтин давлатники. Козимнинг бобосидан қолган мерос эмас. Шундай бўлгач, уни мақсади билан нима ишим бор?

Шоди қайсар йигитнинг эътиборини тортмоқчи бўлиб, қишлоғидан гап очди.

– Уй солганмисан?

– Йўқ.

– Унда қачон уйланмоқчисан? Келинни сепини ҳовлига ёймоқчимисан? Ҳозирги тўйларга қанча пул кетишини биласанми? Янги уйни ёз бўйи ишлаб топган пулингга солиб бўлмайди.

– Келинни бувим ўтирган уйга тушираман. Томини кузда сомон сувоқ қилсам, бас. Чакка ўтмайди. Пешонада бўлса уй ҳам битиб кетар.

– Кузгача итдай ишласак, чўпон ҳар биримизга қанча пул беради?

– Қизиққаним йўқ.

– Нега? Сени пул қизиқтирмайдими? На янги уйинг, на ҳали тўйинг бўлмаган. Бу ерларда бекорга тентираб юрмаётгандирсан? Бекорчига Бешариқда ҳам жой кўпдир?

– Чўпонни бергани етади, ўша ҳалол.

– Топган олтинимиз-чи? Ҳаромми? Бировнинг бурнини қонатиб олганимиз йўқ-ку? Биз олмасак бошқа одам илиб кетарди.

– Олтин ёмғир эмаски, осмондан ёгса. Ҳадисда “топилган молнинг энг тозаси кишининг пешона тери билан топилган молдир”, дейилган. Ҳеч бўлмаса топилган буюмни баланд кўтариб, уч марта “ким йўқотди”, деб сўраш керак. Эгаси чиқмаса, бошқа гап. Биз шу кунгача бундай қилганимиз йўқ. Аксинча, яратганни газабини қўзғаб, беркитаяпмиз.

Шодининг жаҳли чиқди. Лекин газабини ичига ютди.

– Нега тушунмайсан? Олтин бировники эмас. Ўтмишда ясалган деб ўзинг айтдинг. Демак, эгаси аллақачоноқ туп-

роққа айланиб кетган. Уч одамнинг орасидаги сирни ким билади? Молнинг эгасини ахтариш аҳмоқлик-ку?

– Йўқ. Тезда худо бор. Кўриб турибди.

Шодининг хафсаласи пир бўлиб, бўшашиди.

– Демак, сен менга ёрдам бермайсан? Фикримга кўшилмайсан. Начора, у ҳолда бойликни Козим илиб кетади. Сенга алам қилмайдимми?

– Кўлидан келмайди. Насиб қилса олтинни эгалари олиб кетади.

Шоди шошиб қолди. Хаёли бошқа томонларга кетди.

– Бу нима деганинг? Ким улар? Ё сен хабар бердингми?

Савол жавобсиз қолди. Зарурат учун ташқарига чиққан Борис бақирди.

– Шоди, эҳтиёт бўл! Орқангда...

Уйча остида ётган йўлбарс отилиб чиқди. Эгасини чақишга бир бахия қолган илонни нақ белидан босди. Олов нурида ялтиллаб турган илонни думидан тишлаб, четга улоқтирди.

Борис белкурак олиб, ўша томонга югурди. Улгурмади. Жароҳатланган илон судралиб, қоронғулик қаърига сингиб кетди.

Шоди ҳамон қалтирарди. Янтоқлар томон важоҳат билан хураётган итига меҳри жўшиб, киприклари орасидан ёш сизиб чиқди. Бўлмаганга бўлишмоқчи бўлганидан афсусланди.

* * *

... "Наврўз" жамоа хўжалигининг бош ҳисобчиси Саодат Темировна эллик ёшлардан ошган, озгин аёл эди. Ишхонада кам гапирар, кўзойнагини тақиб, ҳисоб-китоб билан банд бўлиб ўтирарди. Унинг бу ҳолатини идорадагилар "гапни ҳам чўтга солади", деб ҳазиллашишарди.

Ҳисобчи бева эди. Унинг эри нега ташлаб кетганини ҳеч ким билмасди. Узи бўлса уйдаги гапни кўчага олиб чиқишни ёқтирмасди.

Чўпон келганда унинг иш соати тугаб, хона эшигини қулфлаб бўлганди. Дахлиз бошида кўринган чўпон айбини тан олди.

– Йўлда бензин тугаб қолди. Бўлмаса айтган вақтингизга етказиб келардим. Узр, опажон. Бошқа қайтарилмайди.

Ҳисобчи индамади. Ҳовлига чиқди. Орқасидан эргашган чўпоннинг хатти-ҳаракати ёқмаётганлиги шундоққина юзидан сезилиб турарди.

– Битта ҳисобот учун кунни кеч қилдингизми? Ҳали қўйларга қишда берилган емнинг аниқ килограммини чиқарганингиз йўқ. Бегамлигингиз сабаб, ойлик ҳисоботни беркитолмаяпмиз. Эртага келинг. Уйга бориб болаларимга овқат қилишим керак.

Чўпон ноқулай бўлса-да, аёлнинг ортидан эргашиди.

– Ҳисобчи опа, айб менда. Олақолинг? Эртага бозор. Ишга чиқмайсиз. Яна кечикиб кетмасин.

Аёл юришдан тўхтамади.

– У ҳолда душанба кuni келинг. Шу баҳона бир-иккита ҳужжатларга қўл қўйиб кетасиз.

Чўпон бўшашмади.

– Душанба кuni шаҳарга тушаман. Дўхтирлар қайнонамнинг кўзини апарас қилишади. Бечорани бошида ўгли йўқ. Бориб турмасам бўлмайди. Келинг опа, йўқ деманг. Апараса яхши ўтса, Тошкандан тўғри сизнинг олдингизга келаман. Майлими?

Ҳисобчи юришдан тўхтади. Орқасидан эргашиб келаётган чўпонга ўгирилди.

– Сизлар овора бўлсаларинг ёмон. Мен кун бўйи битта ҳисоботни деб диққинафас бўлсам майлига. Шундайми? Майли, беринг. Уйда кўриб чиқаман. Аёлнинг муруввати чўпонни кўнглини яйратиб юборди. Болалари олдига шошаётган жувонга яхшилик қилгиси келди.

– Ҳисобчи опа, машинамга ўтиринг. Уйингизга элтиб қўяман.

Аёл шашт билан олдинга юрди.

– Раҳмат. Ҳар кунги йўлим. Ҳозирча оёқдан қолганим йўқ.

Чўпон ортда қолди...

* * *

...Ҳаёт деганлари кутилмаган тасодифларга бой. Баъзан режалаштирган ишларинг қолиб, ўзга юмушларни бажаришингга тўғри келади.

Ҳисобчи Саодат Темировна дам олиш кuni эрталабдан ойлик ҳисобот билан шуғулланмоқчи эди. Шу сабаб идорадаги ҳисобот-китоб дафтарларини уйига кўтариб келганди. Бироқ, бутун режаси пучга чиқди.

Тонг саҳарда кўшни уйдан йиги товуши эшитилди. Кўча эшиги очилиб, остонада кўшни келин кўринди.

– Бувимиздан айрилиб қолдик. Ток човгумингизни бе-

риб турсангиз. Узоқдан келган одамларга битта газни чойи етмас.

Кўшнинг тинч, сен тинч. Саодат Темировна устига нимчасини ташлаб, арафада бир-бирига ош узатиб, девордармиён кўшни бўлиб яшаган кампирнинг охирги хизмати-ни бажариш учун чиқди.

Атрофга қоронгулик чўкиб, келувчилар камайгач, уйига ўтди. Болаларини овқатлантириб, уйкудан воз кечиб бўлса-да, чўпон берган ҳисоботни умумлаштирмоқчи бўлди. Бахтга қарши дафтарни сумкасидан олиб, стол устига қўйиши билан лип этиб чироқ ўчди. Қоронғуликдан юраги сиқилган аёл аранг ўрнига бориб ётди. “Кун бунча оғир бўлмаса”.

* * *

...Узоқдан Козим кўринди. Шоди бир зумга ишдан тўхтаб, Хасанга тикилди. Бироқ Хасан ишбошининг маъноли тикилишига эътибор бермади. Сўнги бетонни тахта тўсиқ орасига ташлаб, қаддини тиклади. Козимга кўзи тушиб, сув тўлдирилган бочка томонга юрди.

– Белкуракларни ювиб қўяман.

Шоди қуюлган бетон юзини андава билан текислаётган Борисга буюрди.

– Тушлик бўлди чоғи. Сен кечаги қолган овқатни иситиб қўяқол. Кечкурунга ош дамлаймиз.

Борис қўлидаги андавани сувли челақка ташлади.

– Буйруқ сендан, ижро мендан. Вақти келиб, чўмичдан уриб қолмасанг бўлгани.

Козим билан ҳовлининг қоқ ўртасида учрашишди. Қўл бериб, сўрашишди. Ҳолироқ гаплашиш мақсадида уйча томонга юришди. Шоди терлаб, шўр босиб кетган иш кўйлагини ечиб, девордаги михга илди.

Козим ҳовли томонга қараб ўтирди. Гап бошлашдан олдин атрофни синчковлик билан текширди. Енгларини шимариб олган Хасан тахтача билан белкуракка ёпишган бетонни кўчираётти. Борис ўчоқ бошида ўрмаланиб юрибди.

– Огайни, кечикаяпсиз. Нега шаштингиз паст?

Кўзлар тўқнашди. Ҳар иккисида яширин маъно бор эди.

– Бу саволни ўзингизга беришингиз керак. Борис сизни келишингизни билиб, ўчоққа олов ёқаяпти. Сабр қилсангиз, қўлидан ош еб кетасиз.

Козимнинг жаҳли чиқиб, авзойи бузилди. Қалин қошлари кўтарилиб, ярми йўқ халқага ўхшаб қолди.

– Пичинг гапни ёқтирмайман. Бунақа гапни хотинингизга айтинг. Саволим жавобсиз қолди?

Шоди тер босган бўйинни қўли билан артди.

– Бир нарсага тушунмаяпман. Нега бу ишга биринчи бўлиб мен қўл уришим керак? Нега сиз эмас? Тушунтириб беролмайсизми?

Козим шошиб қолди. Рақибига сездирмаслик учун бошини чап томонга олиб, деразадан ташқарига тикилган бўлди.

– Адашмасам, ўтган гал бунинг сабабини тушунтирган эдим. Хаёлингиздан кўтарилдимикан?

Шоди бепарволик билан бош чайқади.

– Эслолмайман. Қайтаришни иложи йўқми?

Козимнинг ўйнаб турган кўзлари олайиб кетди. Қаршисида одам эмас, ўз фойдаси учун гўнг титадиган қарга ўтиргандай бўлди.

– Ўзингизни гўлликка солманг. Ҳоҳласангиз, эслатиб қўйишим мумкин. Фақат бир шартим бор. Аввал бошингиздаги ортиқча тешикларни беркитиб олсангиз. Мен тўтикуш эмасман.

Шоди кулди. Бу кулги рақибининг юрагига найзадек санчилганини ҳис қилди.

– Бошлайверинг. Керакли гапни олиб қоламан.

Козим Шодини тобланган пўлатдек осонликча эгишга кўзи етмай, ички ҳадик билан гап бошлади.

– Олтинни асл эгаси мен. Бунга яхши биласиз. Шундай экан, сиз чавандознинг отига мингашган йўловчисиз.

– Чавандозни ўз ҳолига қўйинг. Нега сиз олтинни эгаллигига даъво қилаяпсиз? У қайси бобонгиздан қолган бисот? Шунга ақлим етмай турибди?

– Сиз шартни бузаяпсиз. Демак, бойлик керакмас. Шундайми?

Шоди яна шошмасдан жавоб қайтарди. Унинг босиқлиги ҳамсуҳбатининг гашига тегди.

– Ўртадаги шарт бузилгани йўқ. Тирик одам борки, бойликка интилади. Айниқса, бугунги кунда.

– У ҳолда нимани кутаяпсиз?

– Сизни, – ҳамсуҳбатининг кўзига тик қараб жавоб қайтарди Шоди. – Фақат, сизни кутаяпман. Сабаби ўзингизга аён. Бировни жонига қасд қилиш, далада арқонсиз юрган молни бозорга элтиб сотиш эмас. Бу гуноҳни на бандаси ва на худоси кечиради.

Козим кўкнори ичиб олган бангидек кўзини юмиб гапирётган Шодини туртди.

– Қизиқ. Сизга ишингизнинг енгил кўчиши ҳақида ваколлат берганмидим?

Шоди ҳамсуҳбатининг қўлини нари сурди.

– Чалгитишни кераги йўқ. Сиздан олдин қўлимни қонга урмайман. Айтишингизга қараганда, олтинни биринчи бўлиб сиз топгансиз. Қотилликни ҳам сиз таклиф қилаяпсиз. Ишончим комилки, эртага олтинни ҳам сиз бўласиз. Шундай экан, нима сабабдан қотилликни биринчи бўлиб бошламаслигингиз керак?

Козим ўйланиб қолди.

“Қўрқаяпти”, ўйлади, у. Бундай фирибгар билан иш юритиш ҳам яхши, ҳам ёмон. Хатарли жойи шундаки, манзилга етганингда чалиши мумкин. Мабодо, омадинг чошиб, ундан олдин томга чиқсанг ҳам пинагини бузмайди. Нарвонни олиб кўяд-да, телада тентирашингни томоша қилади. Жон ширин. Пастга сакролмайсан. Қуш бўлиб учолмайсан. Оқибат, салқин жойда ёнбошлаб, оёғи куйган товукдек югуришингни томоша қилаётган шеригингга ялинасан. Бироқ, уни қийналишинг, ялиниб-ёлворишинг ташвишга солмайди. Ё жонингни, ё мол-дунёингни беришни талаб қилади. Даҳшатли жойи шундаки, ҳар иккисини олган тақдирда ҳам оч кўзи тўймайди. Нафси қопмаганидан яна кимнидир томга чиқишини пойлайди.

Яхши жойи шундаки, кўрадиган куни учун бировнинг эшагини сувга етаклаб боради. Ўлса ўладикки, чўнтагидаги пул ҳақида бировга сўз очмайди. Атрофдагиларни нафсига сув сепиш учун, чўнтагини астарини ағдариб қоқиб кўяди. Эътибор бермасанг биқинингга туртади.

– Қаранг, чўнтак кургур тешик экан. Билмай нон оламан, деб бир танга солиб қўйгандим. Тушиб қолибди. Атанг.

Ландавурнинг тешик чўнтагини кўриб, куласан. Нодонликда айблайсан. Ёш боладек орқасига ўгирилиб, тангасини ахтараётганини кўриб, ичинг ачийди.

– Хафа бўлманг, биродар. Вақти келиб чўнтагингиз пул кўрса ажабмас. Ойнинг ўн беши қоронғу бўлса, ўн беши ёруғ, дейдилар. Мана бир танга. Бола-чақани олдиға қуруқ борманг.

Шунақа, бу чўнтак минг йилдан бери тешик эканлигини, чалган куйига сендан ақллироқлар ҳам ўйинга тушганини билмай қоласан. Аксинча, яна бир бор ғурурнинг қулига айланасан.

– Бир танга нима деган гап. Садақа ҳам керак-да. Бечора одам экан...

Шоди вақти келса бир танга пулингни олиб, муסיқасига ўйнатадиган одамга дарс беради. Бунақа одамлар ҳеч қачон пушаймон еб, ярим йўлда ер чизиб қолмайди. У ҳозир ҳақ. Шу боис шошилмаяпти. Аввал Козимнинг муסיқасини эшитмоқчи. Ёқса, қарсак чалади. Ёқмаса, ярим йўлдан орқага қайтади. Биринчи бўлиб қўлини қонга урмайди. Қотил ўз ҳаққи учун бақиролмаслигини, елиб-югуриб тортишолмаслигини яхши билади.

Козим ўзини бепарво тутмоқчи бўлди.

– Бундан чиқди, сиз менга биринчи бўлишни таклиф қиляпсиз. Тўғрими? Менимча, бу шарт ҳеч нарсани ўзгартирмайди.

– Сабаб?

– Наҳотки тушунмасангиз? Нишон мўлжалга олинган. Мен билан сиз овчининг қўлидаги қўш отар милтиқмиз. Биринчи тепкини босган овчи иккинчи тепкини ҳам босади. Тепкиларни босилиш оралиғидаги вақтни ҳисобга олиш арзимамайди.

Шоди жиддий жавоб қайтарди.

– Овчига ишониш мумкин. Тепкилар босилиши оралиғидаги вақт ҳам кўп бўлмаслиги мумкин. Бироқ, тепки ейдиган ўқ-чи? Отилмай қолиши мумкинми? Овчиларга кўп ҳолларда шу панд берганини эшитганмисиз?

Козим пайтдан фойдаланиб, ўзига тинчлик бермаётган фикрни ўртага ташлади. Чунки у шеригини қовун тушириб қўйишидан кўрқувда эди. Яна ҳамсуҳбатининг тадбиркорлигини синаб кўрмоқчи бўлди.

– Нишонга олинган қуш барибир қулайди. Бироқ, мени ўқ еган қушнинг қулаш жойи ташвишга соляпти. Гўштини еб бўлмайдиган қаргани узоқроққа қулагани маъқул. Хатто, овчининг ити ҳам топиб беролмасин. Шунда иккинчи овчининг мўлжалга олиши осон кечади.

Шоди шеригининг фикрига тушинди. Вақти келиб иккинчи овчи бўлишига кўзи етиб, сўради:

– Ўқ гумбирлаган далада иккинчи овчига осон бўлмаса керак? Дунёда қушдан сезири парранда йўқ. Хатарни сезса учиб кетади. Кечикиб отилган ўқдан наф бормикан? Яраланган қуш сиз айтган ерга тушмаса-чи?

Козим кулди. Бу кулги замирида макрга йўғрилган ҳийла бор эди.

– Соддасиз, оғайни. Кейинги отилган қушнинг қаерга қулашининг фарқи йўқ. Гап биринчи ўқдан сўнг ҳавога кўтарилган қушни аниқ мўлжалга олишда. Адашган овчи қуруқ қолади. Сиз нишонга олган нарса яраланмаса-да,

учиб кетадиган парранда эмас. Тепкини босишдан олдин ҳисобга олишингиз керак. У умр бўйи гушт еб, ҳукмронликни орзу қилиб келган шер. Қўлингиз қалтираб, тепкини кеч боссангиз, тошга йиқилган овчидек бошингиз ёрилмайди. Танангиздан жудо бўлади. Ҳали билмайсиз. Бехосдан шеригидан ажраб, яраланган шернинг газаби ёмон бўлади. Овчига шундай ташланадими, орқасидан чиққан елнинг тафтига гугурт ёқсангиз бўлади.

Шодининг қалбидаги ишонч чекиниб, гумонга йўл очиб берди.

“Галамис тўғри гапираяпти”, ўйлади у. Биринчи бўлиш қанчалик оғир бўлмасин, иккинчи бўлишнинг масъулияти ундан кам эмас. Ўлжасини баҳам кўраётган шер, ўлжадошининг ўлимидан саросимага тушиб қолмайдими? Ўлжа устида пишқириб, газабга тўлган шерни қандай отади? Хавфни сезган шер тепкини босгунча кутиб турармикан? Бир ҳамла билан ямлаб ташламайдими? У қамишзордаги қушни эмас, иссиқ ўлжага бақувват панжаларини қўйиб турган шерни мўлжалга олаяпти. Емиш еяётган шер луқмасига чўзилган ҳар қандай тумшукни гажиб ташлайди. Аямайди.

Лекин Козим бор ерда биринчи бўлиш ҳам қийин. Отган қушингни узоқроққа бориб тушишини таъминлашнинг ўзи минг азоб. Искович ит адашмайди. Нишонга олган қушингни жонсиз танасини топиб келса, қочибга ҳожат қолмайди.

Тўғри, ит қанчалик зўр бўлмасин, адашиши мумкин. Балки, йиқилган қушни топиб келолмас. Бироқ, қаршисидаги икки оёқли, ақл-фаросати говлаб кетган ит ҳеч қачон адашмайди. Тепкини босгунингча оёғинг остида думини ликиллатиб, садоқатлилигини намойиш қилади. Ўқ отилгач, сени буйруғингни кутмайди. Овози етгунча ҳуриб, олдинга одам тўплайди. Сўнг қулаган қушни олдинга югуради. Қолгани ўзингга аён. Боши берк кўчага кириб қолган ҳаваскор ҳайдовчидек пешонангдан тер чиқади. У эса орқангдан тилини чиқариб, ёш болалардек масхаралаб қолади.

Олтиннинг тенг ярмини олиш учун қайси йўлни танлаш керак? Биринчи бўлсинми ё иккинчи? Қай бири бехатар? Қай бири енгил?

Ҳамсуҳбатининг хаёлидан ўтаётган фикрни сезган Козим унинг қўйнига қўл солиб кўрмоқчи бўлди.

– Ҳўш, сиз ҳамон мени биринчи бўлишга ундаяпсизми?

Ё бироз ўйлаб кўрасизми? Ҳали вақтим бор. Кутиб ўтираман.

Шоди бир тўхтамга келмаганини яшириб ўтирмади.

– Билмадим. Нима дейишга ҳайронман.

– Иккиланаяпсизми?

– Ҳа. Шунақароқ шекилли.

– Бу ёмон оғайни. Иккиланган одам адашади. Отган тоши ўзининг бошига тушади. Афсуски, сиз бу ўйинда қўлингизга тош эмас, пичоқ олишингизга тўғри келади. Бахтга қарши пичоққа йиқилган одамни соғ қолганини эшитманман. Қўрқсангиз, омон қолишнинг иложи бор.

– Қанақасига, – бошини кўтариб сўради Шоди.

Козим ҳамсуҳбатининг асабини текширмоқчи бўлгандай деворни чертиб ўйнади.

– Айтишим мумкин. Бироқ битта шартим бор. Кўнмайсиз деб кўрқаман.

Шоди бетоқат бўлди.

– Аввал айтинг. Келишмайдиган иш борми? Энди биз биргаликда йўлга чиққан йўловчимиз. Биримиз йиқилсак, биримиз суяшимиз керак. Шерикликни удуми шунақа.

Рақибининг иложсизликдан бўйин эгиши Козимни қувонтирди. Юрагининг тубида кулга айланишига бир бахия қолган чўгга шамол тегиб кўз очгандай бўлди.

– Унда қулоқ тутиб, эшитинг. Назаримда, мен айтган ишларни бажариш қўлингиздан келмайди. Шундай экан, овора бўлишнинг кераги йўқ. Уқувсизлигингиз қимматга тушиши мумкин. Натижада кун бўйи тулкининг ортидан қувиб етолмаган овчидек қўлимизни бурнимизга тикиб қоламиз. Рози бўлсангиз, ҳар икки шартни ўзим бажараман. Сиз аралашмайсиз. Керак бўлгандагина ёрдам қўлингизни чўзасиз? Дурустми?

Шодининг ҳайрати ошди. “Алдамаяптимикан”, деган маънода ҳамсуҳбатининг калтакесакникидек совуқ кўзларига тикилди. Шунча муруватни, шунча шижоатни у қаердан олди? Наҳотки, икки мардикор йигитни бир ўзи тинчитса?!. Қайси куч, қайси юраги билан? Нега у Шодидан кўрқмаяпти? Номардлик қилиб, ўзи бош қўшган ишни бировга айтиб қўйиши мумкин-ку? Чўгни босиб оёғи куйишдан кўрқмайдими?

Оддий сўйилган товуқ ҳам осонликча жон бермайди. Дастлаб ушлагунча қора терга ботиб, орқасидан қувлашинг керак. Қўлингизда қаноти потирлагач, дунёни бошига кўтариб қа-қалаши-чи? Пичоқ тортилиб, боши танасидан

жудо бўлганда ҳам тинчимайди. Узоқ муддат, охирги томчи қони қолгунча типирчилайди.

Бу гўрсўхта бўлса ўйламай-нетмай яланғоч қиличга тик бораяпти. Унинг бу шашги остида бирон макр-хийла йўқ-микан?

– Яхшилигингиз учун мендан нима сўрайсиз? Айтини?

Шериги паст овозда жавоб қайтарди. Шу тобда у ҳам-суҳбатини нафақат асабини, ҳатто қулоғини ҳам синаб кўрмоқчи эди.

– Кўрқманг. Жонингизни сўрамайман. Фақат қозон бошида чўмичдан уриб қоламан. Бунга ачинмасангиз керак. Сабаби, ҳақ хизматга тўланади. Тўғрими?

– Масалан?

– Сиз олтинни тўртдан бирини оласиз. Менимча, қўлини чўнтагидан чиқармаган одамга бу камлик қилмас. Хавф-хатарсиз, қўлингизни совуқ сувга урмайсиз. Асосийси бошқа. Мабодо сир ошкор бўлган тақдирда ҳам, фақат беркитган олтин учун жавоб берасиз. Шундайми?

Шоди бундай таклифни кутмаганди. Ҳамсуҳбати айтган улуш уни сира қаноатлантирмайди. У олтинни арра билан бўлишса, қириндисига рўмолчасини тутиб турмоқчи эди. Козим бўлса, ҳайкалдаги отнинг думи билан қутулмоқчи.

– Бўлмайди. Камлик қилади.

– Нега?

Шоди девордан елкасини узиб, жавоб қайтарди.

– Биринчи шартни бузаяпсиз. Олтинни иккига бўлишга келишиб олгандик. Шу баҳона лабимга содиқ қолиб, шерикларимга хиёнат қилаяпман. Пишган ошнинг остига олов ёқишдан мақсад нима?

Козим узун қўлларини тиззасига қўйди.

– Ёмон хотинга ўхшаб эгилган томонингизни бермаслигингиз мени ажаблантиради. Сиздан уч ҳисса ошиқ олишим учун жонимни гаровга қўяяпман. Қўлга тушгудек бўлсам, қайта ёруғ дунёни кўриш насиб этмайди. Масалани бу томонларини ҳисобга олишингиз керак?

Шоди шеригининг танбеҳига бепарво жавоб қайтарди.

– Ҳеч бўлмаса икки улушини берарсиз.

Козим жаҳл билан гапини бўлди.

– Бозорга савдолашиш учун мол олиб тушганим йўқ. Ҳаддингиздан ошманг. Фақат бир улуш оласиз. Тамом. Камлик қилса ўрин алмашамиз. Сиз ижро этасиз, мен томошабин бўламан. Уддасидан чиқсангиз, ҳалололингиз бўлсин. Ҳўш, қай бирига кўнарасиз? Менга барибир

“Орқада йўл йўқ”, уйлади Шоди. Кескин вазиятда жой

алмашиш мағлубиятдан бошқа нарса эмас. Котилликка қўл урса тушовланган отдек, иложсиз қолади.

Битта шердан қўрққан овчи, иккита шерни кўрса милтигини ташлаб қочмайдимми?

Шоди оёқ остида ётган сафар халтасига кўзи тушиб, хаёлига келган фикрдан сергакланди. Шериги шубҳаланмаслиги учун халтани оёгининг учи билан каравот остига сурди.

– Жой алмашишга ҳожат йўқ. Мен розиман.

Козим голиб полвондек ўрнидан турди. Бошини эгиб ўтирган ҳамсухбатининг елкасига қўлини қўйди.

– Бу бошқа гап. Ҳамма қўлидан келган ишга қўл уриши керак. Бухородаги ярангиз эскирмагунча бунақа юмушлардан узоқроқ юрганингиз маъқул. Ўзингизга фойда. Демак, келишдик. Шартни бузган жазосини олади.

Улар қўл сиқишди.

Козим иш ҳал бўлгунча Шодининг кўнглини кўтариш мақсадида худди эски улфатлардек ўзига яқин олиб сўради.

– Огайни, жуда эзиб юбордингиз. Чарчоқни оладиганидан йўқми? Шартни ювмасак уят бўлади. Уйга бориб келайми? Беш юлдузлигидан сувга солиб қўйганман.

Шоди ўрнидан турди. Тепадаги ёғоч қопқоғни кўтариб, бир шиша ароқ олди. Иккиланиб шеригига қаради.

– Бу ерга келишдан олдин икки шиша олгандим. Кун иссиқлиги учунми ҳали ичганимиз йўқ. Лекин қизилидан йўқ.

Козим қўлини бир-бирига ишқалади.

– Бўлади. Шахсан менга фарқи йўқ. Газагига бирон нарса топиладими?

Орқама-орқа ўчоқ бошига юришди. Кечаги маставани иситаётган Борис ароқни кўриб, бир қарич ўсгандек бўлди. Оғзини суви келиб, ялтоқланди.

– Ну Шадиқ! Наконеч эрийдиган бўлсан-да!

Борис ўзига ярашмаган тезлик билан қозонни ковлаб, сопол лаган четига уч бурда гўшт олиб қўйди. Сўнг ароқни учта кружкага тенг бўлиб, бўшаган шишани четга улоқтирди.

Козим юз-қўлини юваётган Ҳасанга ишора қилди.

– У-чи! Бошқа кружаларинг йўқми?

Борис шошиб жавоб қайтарди.

– Ичмайди. Айтиб гуноҳга ботма. Бир кунда беш марта жойнамозга чиқиши керак.

Кружалар тўқнашди...

...Бош ҳисобчи Саодат Темировна душанба куни ишга кечикиб келди. Идора ҳовлисида бетоқат бўлиб турган раисга кўзи тушиб, тўхтади. Хурмат юзасидан чан қўлини кўксига қўйиб, салом берди.

– Ассалому алайкум, раис бова. Яхши келдингизми?

Паст бўйли, семизлигидан қорни осилиб кетган, бошига сомон шляпа кийиб олган олтмиш ёшлардаги раис уни кўриб қувониб кетди. Керза этиги билан ерни гурсиллатиб, олдинга юрди.

– Ваалайкум ассалом. Келдингизми, синглим. Ҳаяллаганингизга ичимни ит тирнаб турганди.

Раисдаги ўзгартиш ҳисобчини ташвишга солди.

– Тинчликми? Нега безовтасиз?

Раис шошма-шошарлик қилиб, ҳисобчининг кўнглида шубҳа уйғотганини пайқаб, юмшоқлик билан жавоб қайтарди.

– Тинчлик. Хавотир олманг, синглим. Тумандан сим қоқишди. Бизнинг округдан сайланган депутат билан учрашув бўлар экан. Шунга камида ўттиз киши боришимиз керак.

Ҳисобчи ичкарига кириш учун эшик тутқичига қўл узатди.

– Товба, шунча одамни овора қилиш шартмикан? Барибир фойдаси йўқ. Сайловгача қоп-қоп ваъда беришди. Ишлари битиб, эшаклари лойдан ўтгач, қўлларини совуқ сувга ургилари келмай қолади. Бу қишлоқда ҳеч бўлмаса чироқ тугал ёнмайди. Газ билан телефон ҳақида арз қилавериб, чарчадик. Ҳатто, рўзномагача бордик. Арзингни эшитадиган одам йўқ. Бу ҳам етмагандай чироқ ўчиб, сувнасос ишдан чиқибди. Икки кундан бери сувни катта каналдан ташиб, ичаяпмиз. Ҳадеб мажлис ўтказгунча шароитимизни тўғрилаб берса бўлмасмикан? Ҳарқалай, уларни гапини юқори эшитади-ку?

Ҳисобчининг мақсадини англаган раис эпчиллик қилди.

– Синглим, учрашувга сиз ҳам бормасангиз бўлмайди. Ҳозир ҳамма далада. Пахтани бегона ўтдан тозалаш билан овора. Шунини ҳисобга олиб, боғча билан идора ходимлари борадиган бўлдик. Аранг ўн уч киши йиғилди. Автобус боғчанинг ҳовлисида кутиб турибди.

Ҳисобчи очган эшигини қайта ёпди. Кўлидаги сумкасига ишора қилиб тушунтирмақчи бўлди.

– Раис бова, ҳисоботни бугун тугатмасам тумандагилардан гап эшитиб қоламиз. Уйга олиб кетгандим. Чирок ўчиб, режамни бузди.

Раис норози оҳангда гап бошлади.

– Йўқ, йўқ... Бу нима деганингиз, синглим? Хўжаликнинг бош ҳисобчиси шундай йигилишга бормаса уят бўлмайдими? Қизиқсиз-а? Ҳа анаву болаларга чўпчак айтиб, кунни кеч қиладиган муштдек қизларга савол бериб қолса жавобини сиздан сўраб кетадими? Йўқ, йўқ... бўлмайди. Сизни ўрнингиз бошқа. Бир кунга осмон узилиб ерга тушмайди.

Ҳисобчи иккиланиб қолди. Ҳамиша уни тўғри тушунадиган, ўз акасидек бўлиб қолган мусичадек беозор одамни гапини икки қилгиси келмади. Катта бошини кичик қилиб, аёл кишини йўлини пойлаб ўтирса. Айрим раисларга ўхшаб бақириниш ўрнига ёш боладек илтимос қилса. Ўн уч кишини раъйига қарши бориб, якка ўзи қолса инсофданми?

– Унда ҳисобот нима бўлади? Тумандагиларни биласиз-ку? Пашшадан фил ясашади.

Раис бир оғиз гап билан аёлнинг кўнглидаги иккиланишга чек қўйди.

– Эртага мени машинам билан марказга тушиб, бир йўла ҳамма ишларингизни бажариб келасиз. Менимча, ҳозир тумандаги сиз айтаётган одамлар ҳам шу учрашувга келишса керак. Қани, бўлақолинг. Сумкангизни хонангизга ташлаб чиқинг. Одамлар кутиб қолмасин.

Ҳисобчи раиснинг орқасидан юрди. Аёл раҳбарнинг гапини бўлмай, автобусгача эшитиб борди.

– Сизни овора қилмасдим-ку, шахсан ҳокимнинг ўзи сим қоқди. Йўқ деёлмадим. Демак, йигилиш шунчалик зарурдирки, ҳокимни ўзи жон куйдириб юрибди. Бўлмаса улар ҳозир кўлхўзчиларни беҳудага безовта қилишмасди.

Белгиланган вақтда мажлис бошланмади. Туман ҳокимининг биринчи ўринбосари йигилганларга қараб, тушунтирди.

– Жим, ўртоқлар. Ҳурматли депутатимиз кўшни туманда мажлис ўтказаяпти. Бизга пешиндан кейин келади. Так, соат учда яна шу ерда тўпланамиз. Рўйхатдан ўтган ўртоқларни йигилишини таъминлашга бошқарув раислари жавобгар. Шу бинонинг орқасидаги боғда ош дамлаганмиз. Ҳоҳлаган ўртоқлар ўтиб овқатланишлари мумкин.

Олд ўринда ўтирган ҳисобчи раисга қаради. Аёлнинг

мақсадини сезган раис бошини чўзиб, ҳоким ўринбосарига ишора қилди.

– Эшитдингиз-ку?

Мажлис кеч тугади. Шу сабаб раис автобус ҳайдовчисига одамларни уйларига элтиб ташлашни буюрди. Иши борлигини айтиб, ўзи марказда қолди.

Сафсатабозлик бўйича телевизордаги йигинлардан ортда қолмайдиган бугунги мажлис, ҳисобчини асабини чарчатди. Уйда бир соат дам олгач, хонасига ўтди. Чироқ ўчмасдан ҳисоботни ишлаб қўймоқчи бўлди. Бўш стулга кўзи тушиб, ҳафсаласи пир бўлиб, ортга қайтди.

Ҳисобот солинган сумкаси ишхонада қолган эди...

* * *

...Бугунги иш унумли бўлди. Мардикор йигитлар мўлжалдаги ишни кеч тушмай удалашди. Қурилишдаги энг оғир иш – пойдеворни битганини ювмоқчи бўлишди.

Шоди билан Борис қудуқдан тоза сув тортиб, чўмилишди. Хасан пичоқни ўткирлаб, сабзи тўгради. Хумчадан икки пиёла гуруч олиб, ўчоқ бошида ўтириб тозалади. Кўзи ачиб ёшланса-да, пиёзни кокилдай қилиб тўгради. Шакароб учун ярмини сопол косага солиб қўйди.

Учоққа ўт қалаб, қозон қопқоғини кўтарди. Қозонни ювиб, ялтилатди. Қизиб турган ёгга пиёз ташлаганда бутун қирликни ёқимли ҳид тутиб кетди.

Шоди узун бўйинини ўчоқ томонга чўзиб, асални ҳиддан биладиган айиқдек тамшаниб қўйди. Иштаҳаси очилиб, капкирни ўйнатаётган шеригига гап отди.

– Бай... бай... Нима бало, қўй ёгидан ош қиляясанми? Қорним таталаб кетди. Тезлатмасанг бўлмайди. Сен дамлаган ошни охиригача емаган одам гуноҳга ботади.

Сочини силкиб қуритаётган Борис турган ерида бақирди.

– Хасанчик. Сендан просба. Сал тагини олдирсанг. Қирмочни яхши кўраман. Қарсиллатиб ейишга нима етсин. Хўпми?

Ошпаз шерикларининг гапига эътибор бермади. Қўллари ҳамма юмушни бехато бажараётган бўлса-да, муштдек юраги безовта эди.

У ош қилишни бувисидан ўрганган. Бувиси қариб қолса-да, капкир ушласа баҳор қизларидай яшариб кетарди. Бошқа қарияларда учрамайдиган ғайратига Хасаннинг ҳаваси келарди.

Бувиси ўчоқ бошига боргудек бўлса капкирни бировга бермасди. Пайшанба кун пешин намозидан сўнг қўлига тешасини олиб, ўрик кундасидан тараша ажратарди. Тарашани ҳансираб, ўчоқ бошига келтириб қўярди. Этагига бир пиёла гуруч солиб чиқарди. Гуручни дастурхонга ёйиб, тош ва курмагини тозаларди. Кўзойнагини тақиб, ишга муккасидан кетган бувисининг нигоҳидан бўлинган гуруч ҳам ўтиб кетмасди. Жуда қийналса бармогини тилига теккизиб, гуруч синигини илиб оларди-да, ёнидаги бўш косага ташларди. Кўзойнагини тепасидан қараб, кузатиб турган неварасига тушунтирган бўларди. “Бунинг айбини мастава беркитади”.

Бувиси чинни лаганда дўппидек ош сузиб келганда Хасаннинг қувончи ичига сигмай кетарди.

Бувиси шошилмасди. Оғзига солган ошини эринмай чайнади. Олдида чикқан гўшт бурдаларини унинг олдида сурарди. Оғзидаги ошини ютгач, астагина гапириб қўярди.

– Болам, гўштни сен егин. Ўғил болани илиги бут бўлиши керак. Зора кучга тўлиб, катта бўлсанг, мени ҳажга олиб борсанг. Яратганнинг қулбаларини деворига қўлим тегса, бу дунёдан беармон кетардим.

Ош тугаб, лаган-олингач, Хасан чала артилган бармоқларини сўриб қоларди. Бувиси дастурхонга фотиҳа ўқиб йиғиштиришга шошилмасди. Тўкилган гуруч доналарини териб оғзига соларди-да, Хасанга тушунтирмоқчи бўларди.

– Бунинг уволи ёмон, болам. Аллоҳ таолога таомлар ичида яхши кўрингани кўп қўл тушаётган таомдир.

Дастурхонга фотиҳа ўқилгач, қутидан нон олиб майдаларди.

– Хасанжон, тур болам. Дастурхонни қоқиб кел. Ит оч қолмасин. У жонивор тилсиз бўлса ҳам худо яратган. Ризқини қиймайлик. Ҳай, тўхга, болам. Дастурхонни бир четга, чонтирмайдиган жойингга қоққин.

Ёз келиб, кунлар исигач, бувиси жойини ташқарига, ўрик остидаги супага соларди. Хасан бувисининг иссиқ қўйнида ётарди. Бувиси эса узундан узун дуо ўқирди. Бундан ажабланган Хасан ўзига қизиқ туюлаётган мавҳум нарсалар ҳақида савол бергиси келарди.

– Бувижон, олдимизда ҳеч ким йўқ-ку? Кимдан яхшилик сўраялсиз?

Кампир хўрсиниб, жавоб қайтарарди.

– Худодан болам, худодан. Яккаш ундан бошқага итоат этмоқлик гуноҳ.

– У қаерда бўлади, бувижон? Нега мен кўрмайман?

Бувиси чўгдек ёнаётган юлдузларга ишора қиларди.

– Эгамнинг уйлари осмонда, болам. У ҳаммамизни кўриб туради.

Хасаннинг кўзига уйқу келмасди. Бувисининг қизиқ гапларини эшитгиси келарди.

– Бувижон, дадам билан аям қаққа кетганлар?

Кампир бу саволни кўп эшитганди. Ҳанузгача аниқ жавоб бермаганди. Нима десин? Онаси у туғилганда рихлатга йўл олганини, илк фарзандини кўкрагига босмай, армон билан кўзи очик кетганини айтсинми? Ё бу ҳам камлик қилгандай, йил ўтмай сарикдан жигари тўкилиб, адо бўлган ўглининг қисматини айтсинми?

Эй Худо, бандангни ўзинг кечир. На ота ва на она дийдорига тўймаган, ҳеч бўлмаса уларнинг ҳидини олмаган гўдакни кўнгли учун ўтрик гапирса бўлар. Пайғамбаримиз “Мен ва етимни кафолатга олган киши билан бешак жаннатда бирга бўламиз”, деб икки бармоқларини бежиз кўрсатмагандирлар.

– Уларми? Улар оллоҳнинг ҳузурига кетишган, болам. Ҳозир ҳойнаҳой беҳиштда юрган бўлишса керак.

– Оллоҳнинг олдига нега кетишган, бувижон? Карим читтакнинг дадасиям, аясиям ҳар куни уйларида-ку?

Кампир юрагида огрик сезд.

– Уларни оллоҳ чақирган, болам.

Болакай узоқларда кўз қисаётган юлдузлар орасидан ота-онасини ахтарди. Бироқ ўзлариникига ўхшаган, қишда тоmidан чакка ўтадиган, ёзда бўғотига мусича ин қурадиган пастқам уйни тополмади.

– Бувижон, оллоҳ сизни олдига қачон чақиради? У ерга мен ҳам бораманми?

Кампирнинг юрагидаги огрик ёшга айланиб, юзига думалади. Билиб-билмай, тушуниб-тушунмай савол бераётган ёлғиз суянчигини бағрига босди. Бошини силаб жавоб қайтарди.

– Бу ёлғиз яратганнинг ўзига аён. Энди кўзингни юм. Ухла. Эртага насиб қилса холвайтар пишириб бераман.

Хасан қишлоқ итларининг ҳуришига, чигирткаларнинг чириллашига, осмон саҳнини супураётган ўрик баргларига тикилиб, қулоқ осиб ётарди.

Кампирнинг иссиқ бағри уни элтарди. Бошини силаётган қўлнинг гадир-будури чарчоғини оларди. Бувижонини бўйнига осилган зиранинг муаттар ҳиди хуш ёқиб, ухлаб

қоларди. Ҳар сафар кампирни юм-юм йиглаб, болишни ҳўл қилиб юборганини сезмай қоларди.

Катта бўлгач, тилсим бўлган жумбоқларни ечди. Бувиси айтмаган дардларни ўзича англаб, магзини чақди. Шунда бир ҳақиқатни англаб етди. Бувисини елкасига мингазиб, етти марта ҳажга олиб борса ҳам камлик қиларкан.

Кун бўйи ҳовлида тимирскиланиб юрадиган кампир фақат невараси учун яшаган экан. Бор кучини, кўз нурларини унинг равнақи йўлида тиккан экан. Ҳар замонда кўчадан йиглаб келганида бувисининг айтган гаплари сира ёдидан чиқмайди.

“Сен яккасинчсан, болам. Қўшсинчларга эргашиб, йиқилма”.

Хасан ҳақиқатдан ҳам яккасинч эди. Ҳеч бўлмаса, бошқаларга ўхшаб гап қайтарадиган укаси йўқ эди. Бошига иш тушса суяйдиган, йиқилса тургазиб, уст-бошини қоқадиган, ёлғиз суянчиғи – бувиси. У набираси учун шу кунгача қўшсинч вазифасини ўтаб келаяпти. Умри тугаб бораётганидан хавфсираб, ҳар намозда оллоҳдан неварасига омонлик сўраб, илтижолар ва дуолар шодасидан тиргак ясарди.

Ош қилишдан тортиб, жойнамозда туришгача бувиси ўргатган. Шу боис қўлига капкир ушласа хаёллари болалик йилларига бошлайди. Ўзи сезмаган ҳолда ширин хотиралар дарёсига чўмиб кетарди.

– Ошинг пишдимми? Ичим таталаб кетди-ку? – дея унинг олдига келди Шоди.

Хонтахтага дастурхон солаётган Борис ҳар эҳтимолга қарши шеригини яна оғоҳлантириб қўйди.

– Хасанчик. Мени заказим эсингдан чиқмасин. Чўгини титсанг бас.

Хасан гуручларни қозон ўртасига уюб, устидан сирли товоқни бостирди. Сопол косадаги шакаробни хонтахтага келтириб қўйди. Қаршисида нон кавшаётган Шодига қараб тушунтирди.

– Яна ўн беш минут кутасизлар. Бармоқларингни ялаб, эслаб юрадиган ош бўлади. Унгача чой ҳам қайнаб қолади. Мен таҳорат синмасдан хуфтон намозини ўқиб олай. Кейин ёнбошлаб ошни туширамиз.

Хасан уйчага кирди.

...Ош ейилгач, Шоди билан Борис телевизор қаршисига ўтиришди. Хасан идиш-товоқларни ювиб, уйча олдигаги сим каравотга келиб ётди. Кароватни силкиниши ҳуш ёқиб, телевизор томоша қилаётган Шодидан сўради.

– Мен шўтга ухласам майлими?

Шоди кўл силтади.

– Ҳоҳишинг. Шамоллаб қолмасанг бўлди.

Хасан ярим тунгача хаёл суриб, ухламади. Шериклари телевизорни ўчириб жойларига ётишгач, атрофга жимжитлик чўкди. Бехосдан кўтарилган илиқ шамол тоғ райҳонининг ёқимли ҳидини олиб келди. Бу таниш ҳид унинг хотирасини яна қишлоғи томон етаклади.

...Бувиси чаккасига райҳон тақиб юрарди. Ҳовлиларида райҳоннинг турли ҳили ҳид таратиб, шохлаб ётарди. Яқинларининг қабрини зиёрат қилгани кетаётган одамлар уларнинг ҳовлисига кириб, бувисининг рухсати билан райҳон шохларидан синдириб олишарди.

Нимагадир бувиси меҳнатига ачинмасди. Келувчиларга райҳонни айнан ҳовлига кўрк бериб турувчи шохларини ўзи танлаб берарди. Бундан Хасаннинг жаҳли чиқарди. Самоварга тош-кўмир ташламай, супачага ётиб оларди. Неварасини ранжиганини кўрган бувиси тушунтирган бўларди.

– Болам. Инсон қабрига гул билан райҳон шохини сувга ботириб қўйиш савоб. Майит гул билан райҳон сўлигунча роҳат олади. Кўкрагига шамол тегади. Начора, аёл кишини қабристонга бориши гуноҳ. одамлар берган райҳонимизни бизга тегишли қабрларга қўйиб келишади. Хафа бўлма. Катта бўлиб, эсинг киргач, ўзинг элтасан. Балки у пайтга келиб, учта райҳон шохини синдиришингга тўғри келар. Мени боглаб қўйгани йўқ, болам.

Бўлғуси келинни ҳам бувиси танлаган. Ҳарбийдан қайтган Хасанга камшир кўнглидаги гапни айтди. Бу йигитнинг ёнган юрагига мойдек ёқди.

– Болам, кўшнимизнинг қизи суқсурдай бўлган. Сочи ер ўпади. Одобини айтмайсанми? Сен йўгингда иссиқ-совуғимдан хабар олиб турди. Нон билан тузни қаерда туришини мендан яхши билади. Янгаси мақтаган қиз қишлоқда кам, болам. Ишни пишитиб қўйганман...

Қўйхонанинг томи ёпилса чўпон хафа қилмайди. Худо хоҳласа қишлоғига тўйга етадиган пул билан кетади. Тўйда бувисини тўрт қават кўрпача устига ўтказиб қўяди. Насиб этса, Улугбекни дардини айтадиган хофизни таклиф қиладди. Бувиси шу кунгача ҳар нафақа олганда биттадан ўнталикни янгилаб қўяди. Сабабини сўраганларга:

– Биронта мард топилиб, ўша хофизни тўйга олиб келса, чўнтагига солиб қўярдим, – деб армон қиладди.

Тўй ўтгач, икки кишилашиб ишлашади. Пул йиғиб, бувисини ҳажга олиб боради. Эшитганларини такрор-такрор айтиб юрадиган бувисига ўша “айнимайдиган, қайнамайдиган” оби-замзам сувидан тўйгунича ичкизади.

У шанбагача кутмоқчи эди. Шартидан қайтди. Ҳисобот идорага етиб борса, ҳаммаси ҳамирдан қил сугургандек енгил кўчади. Чўпонни айтишига қараганда, ҳисобчи билимдон аёл. Албатта, ҳисоботнинг орқасидаги ёзувга кўзи тушиб, мелисага хабар беради. Жаҳл қилиб кетиб қолгудек бўлса, галамислар учун тўй бўлади. Мелиса қачон келаркин? Эрталабми? Балки пешинда келар? Ҳойнаҳой, ҳисобчини бошлаб келишар?

Тонгга яқин кун бўйи чарчаган асабларини уйқу енгди. Хатто, чироққа урилиб ерга қулаётган кўнгизларни қувиб юрган Йўлбарс ҳам тахта уюмлари орасида жимиб қолган.

У туш кўрди. Супачада бувиси билан бўлгуси келин хомуш ўтирармиш. Кампирнинг бошидаги рўмол сирғалиб елкасига тушган. Чеккасидан тушмайдиган райҳони ерда ётибди. Оралари яқин бўлса-да, бувисини гапларини эшитмасмиш. Бундан кампирнинг вужуди қайнаб, дод солиб йиғлармиш. Қўшни қиз бўлса қўлини силкиб бақирармиш.

“Югуринг, тезроқ югуринг! Нега турибсиз? Югуринг дейман, югуринг?”

Хасан қўшни қизни товушини ҳам эшитмасмиш. Жойида тошдек қотиб турганмиш. На бувисини, на суюқлисини илтимосини эшитармиш...

Шу саҳар ҳовлининг қўриқчиси Йўлбарс ҳам, Имон қўриқчиси Хасан ҳам сирли шарпани, галамиснинг оёқ товушларини эшитишмади. Гафлат уйқуси имкон бермади.

* * *

Тонг ёришиб, вагон-уйча олдига сув машинаси билан чўпоннинг эски газиги келиб тўхтади. Шу пайт машиналаридан тушган ҳайдовчилар ҳам, ҳали ўринларидан туришга улгурмаган мардикор йигитлар ҳам даҳшатли қичқириқдан бир зум гангиб қолишди. Ўзларини йўқотиб, ўша томонга югуришди.

Ранги қув оқарган Хасан огриқ зўридан симкароватни гижирлатиб, тўлғониб ётарди. Унинг дод-фарёдидан огриқнинг ҳали-бери тинмайдиган захри бор эди.

Биринчи бўлиб чўпон етиб келди. Хасанни муздек тер қоплаган пешонасига қўлини қўйди.

– Нима гап, ука? Қаеринг огрияпти? Гапирсанг-чи?

Шошилганидан уст-бошини киймаган Борис атрофдагиларга бирма-бир тикилди.

– Балки юрагидир? Бунақа одати йўқ эди-ку? Хасанчик что с тобой? Говори. Валидол берсакми?

Хасан гапиролмасди. Фақат инқиллаб тўлғонарди. Ранги лаҳза сари оқариб, қор тусига кириб борарди.

Шу пайт Борис ёнидагиларни огоҳлантирди.

– Қочинглар! Илон! Қора илон экан!

Атрофдагилар орқага чекинишди. Симкаравотнинг оёғида ўралиб турган илон аста ерга тушди. Борис уйчага суяб қўйилган белкуракни олиб ҳали думи ерга тушмаган илонни бошини нишонга олди.

– Мана сенга. Мана сенга... Бурдалаб ташламагунча қўймайман. Қани ол улушингни?!

Белкуракнинг ўткир юзи, қочмоққа шайланган илонни бир неча бўлакка бўлиб, ўз қонига белади.

Сув машинасининг ҳайдовчиси тўнни ечиб, ерга ташлади. Гавдасига хос бўлмаган эпчиллик билан Хасаннинг устига ёпилган кўрпани тортди. Йигитнинг гавдасини бармоқлари билан сийпалаб текшира бошлади. Бармоқлари товонига келганда тўхтади. Пастки тўпиғининг ёни кўкариб, қонгалаш ҳолига келганди. Ҳайдовчи лабини илон чаққан ерга босиб, сўрди. Бу ҳол икки-уч бор такрорлангач, тепасида ҳайкалдек қотиб турган чўпонга буюрди.

– Заҳар тарқаб кетибди. Шошилмасак, йигитни бериб қўямиз. Дўхтирга элтиш керак. Илонни заҳарини босадиган уколлар керак. Мулла ака, менинг машинамда юк бор. Тез юрмайди. Сиз оборақолинг?

Унинг таклифини ҳамон илоннинг бошини майдалаётган Борис қўллаб-қувватлади.

– Он прав. Дўхтирга обориш керак.

Биргалашиб Хасанни машинанинг орқа ўриндиғига ётқизишди. Шоди рулга ўтираётган чўпоннинг кулоғига шивирлади.

– Хўжайин, дўхтирларга бу ерни айтманг. Нақ балога қоласиз. Йўлда ётган экан денг. Ҳарқалай тинч бўласиз.

Машина шашт билан олдинга юрди. Йўлнинг паст-баландига қарамай газ босиб кетаётган чўпон ҳар замонда орқасига ўгирилиб Хасандан аҳвол сўрайди.

– Ука, яхшимисан? Озгина сабр қилсанг, етамиз. Оббо, бу пода қаердан чиқди? Нега йўлдан ҳайдашади?

Йўлни қоплаб келаётган қўю-сигирларга қарата устма-уст сигнал чалди. Ҳайвонлар заррача эътибор беришмади. Аксинча, бир тарғил сигир машинага суйкалиб, бўйинини

қаший бошлади. Ғазабдан тарс ёрилай деган чўпон қайи-
шини ечиб, йўлни тўсиб келаётган хайвонларни уриб, са-
фини бузди. Эшакка миниб анқайиб турган найнов йигит-
ни ҳам орқасига тушириб қолди.

– Ҳе мол боққан онангни сени... Бу йўл опангникими?

Йўл очилгач, чўпон машинага газ берди. Орқадан мар-
дикор йигитнинг хазин товуши эшитилиб турди.

“Ло илоҳа, Ло илаҳа иллаллоҳ, Ло илаҳа, иллаллоҳ...”

Касалхонага етгач, чўпон машинадан тушди-ю ўзини
рўпарадаги очиқ эшикка урди. Зум ўтмай оқ халатли икки
аёлни бошлаб чиқди. Машинани орқа эшигини очиб, улар-
га кўрсатди.

– Шу йигит, дўхтир опагон. Тез ёрдам бермасаларинг
ўлиб қолади. Бир иложини қилинглар. Йўлда дод солиб ёт-
ган экан. Мардикорчиликка келиб, иш ахтариб юрган кў-
ринади.

Икки йигит Хасанни замбилга солиб, ичкарига олиб
киришди. Ёши каттароқ дўхтир унинг осилиб турган қўли-
ни бир муддат ушлаб турди. Сўнг, ҳали танаси совишга ул-
гурмаган мусулмоннинг очиқ қолган кўзларини юмиб қўй-
ди...

* * *

...Чўпон бир қарорга келмасдан милиция навбатчиси
касалхонадан берилган қуйидаги хабарни ёзиб олишга ул-
гурди.

199... йил 27 июнь куни касалхонанинг қабул бўлимига
йигирма уч ёшли фуқаро Хасан Азизов келтирилди. Илон
чақиш натижасида бемор биринчи тиббий ёрдамни олишга
улгурмай, ҳалок бўлди. Юраги уришдан тўхтаган вақт тах-
минан 11.00.

Навбатчи зобит хабарномани кўтариб учинчи қаватга,
депара ички ишлар бўлимнинг бошлиғи хонасига кўта-
рилди. Милиция полковниги хабарни ўқиб, жим қолди.
Бошини кўтариб, қаршисида тек турган навбатчидан сўра-
ди.

– Марҳум қаерлик экан?

– Дастлабки маълумотларга қараганда марҳум Фаргона
вилоятининг Бешариқ депарасидан. Мардикорликка кел-
ган. Ёнида паспорти бор экан.

Бошлиқ қўлига ручкасини олди.

– Қаерда ишлаган? Уни касалхонага ким олиб келган?

Навбатчи ўзига маълум бўлган нарсаларни шўшилмай
айтди.

– Қаерда, кимнинг уйида ишлаши ҳозирча бизга номаълум. Дўхтирлар шошилиб, жабрланувчини олиб қолишаверган. Ташқарига чиқиб қарашса, уни келтирган одам ҳам, машина ҳам йўқ эмиш. Ҳатто, шошилганларидан машинанинг рақамига ҳам эътибор беришмапти.

– Балки ҳайдовчини эслаб қолишгандир?

– Йўқ. У йигитни йўлдан олдим деб айтибди. Келтирган одамни ўлганини эшитиб, кетиб қолган. Сўроқ-жавобдан кўрққан, шекилли. Ҳозир гувоҳлик берадиган одамлар камайиб кетган. Иложини топишса кундуз кунлари ҳам кўзларини юмиб юришади.

Бошлиқ рўчасини орқаси билан столни тақиллатиб урди.

– Тавба, илон чаққанидан бир ойда иккинчи одамнинг ўлиши. Назаримда бу ўлимлар орасида қандайдир яқинлик бор. Йўқолган олтин эсингдами?

Навбатчи хушёр тортди.

– Эсимда, ўртоқ полковник. Биринчи воқеа бутунлай бошқа қишлоқда содир бўлган. Бу эса...

Бошлиқ ходимини шошма-шошарликда айблади.

– Сен ҳали иккинчи воқеани қаерда содир бўлганини билмайсан-ку? Майли, сен айтгандек бошқа қишлоқда бўлақолсин. Барибир текшириш керак. Кўнглимдаги гумонга ишонгим келаяпти.

Навбатчи уялиб ерга қаради. Полковник хабарнома ёзилган варақни чап бурчига ёза бошлади.

“Лейтенант Муродовга. Марҳумнинг шахсини ва ўлим тафсилотларини чуқур ўрганиб, қонуний чора-тадбир белгиланг!”

* * *

...Идора ходимлари тушлик учун йўлнинг нариги томондаги ошхонага ўтишди. Саодат Темировна хонада ёлғиз қолди. Ҳисобчи аёл кўчанинг овқати билан сира муроса қилолмасди. Бир қошиқ егудек бўлса ошқозони оғриб қоларди. Ўз қадрини билиб, тушлик учун емишни олиб келарди.

Электр човгумга сув тўлатиб, токка улади. Ошқозон сомсадан тишлаб, текшириб чиққан ҳисоботларини маҳсуе жилдга тика бошлади.

Чўпон келтирган ҳисоботни ағдариб, бигиз билан тиқиш учун тешар экан, қалам билан ёзилган хатга кўзи тушди. Бироқ, қинғир-қийшиқ ёзувга эътибор бермади. Чой қайнагунча ҳамма ҳисоботларни тикиб чиқди.

Кайноқ чой билан сомсадан ер экан, яна ўша ёзув эсига тушди. Қизик, у ерда нима ёзилган бўлиши мумкин? Балки, ҳисоботга алоқаси бордир. Чўпон адашиб қолмаслик учун белгилаб қўйгандир. У ҳолда чўпон нега индамади? Эҳтимол бу ёзувдан хабари йўқдир? Нега шу варақ хаёлини тортиб қолди?

Бош ҳисобчи жилдни қайта қўлига олиб, синчковлик билан варақлади. Чўпон келтирган ҳисоботни топиб, орақасини ўгирди. Кўзойнагини тақиб, ёзувга энгашди. Тушунарсиз, товуқ изидек нотекис ҳарфларни ҳижжалаб ўқий бошлади.

Милицияга!

Сизлар қидираётган хуржундаги олтин Етимчўққи этагидаги чўпонларнинг эски қудугида. Атрофимда қаллоблар. Бир қадам узоқлашишнинг иложи йўқ. Тез келинлар. Акс ҳолда олтин қўлдан кетади.

Азизов Хасан.

Аёл дастлаб хат мазмунига тушунмади. Бекорчи одамнинг ҳазили деб билди. Ахир бу жамоа идораси бўлса. Милициянинг биноси марказда жойлашган. Иккисини орасида осмон билан ерча фарқ бор. Бу на аризага ва на шикоятга ўхшайди. Янаям ариза ёзадиган одам тоза қоғозга битади. Кейин ёзган шикоятини ё ўзи олиб бориши керак ё почтага ташлаши лозим. Ўзи олиб келолмаса-чи? Нега?

Охирги савол ҳисобчини юрагини тўхтатиб қўйгандек бўлди! Ахир бу ариза ҳам эмас, шикоят ҳам эмас, иложсиз қолган одамнинг нидоси-ку? Ёрдамга чақируви-ку? Жиноятчиларнинг қуршовида қолиб, бир қадам четга чиқолмаган киши хатжилдни қаердан олади? Милицияга қайси оёғи билан келади? Қаноти бўлмаса? Ким билсин шу илтижосини ҳам не азобларда ёзди экан?

Шошма? Чўпондан ҳисоботни олганига неча кун бўлди? Бир кунми? Икки кунми? Йўқ, йўқ, ўша кунни чироқ ўчиб қолганди. Кейин депутат билан учрашув. Ҳа, ҳа, тўрт кун бўлибди. Шунча кундан бери бир мусулмоннинг илтижосини дам сумкасида, дам столининг тортмасига солиб, димлаб қўйса?! У шўрлик юраги эзилиб ёрдам кутиб ётгандир?

Аёлниг безовта кўнгли даҳшатли хавфни сезгандек, ошхона томонга югурди. Ярим йўлда хонасида кийиб ўти-

радиган шиппаги тушиб қолганини сезмади. Ошдан кейин бир пиёладан чой ичиб ўтирган идора ходимлари оёқяланг югуриб келаётган бош ҳисобчига кўзлари тушиб, ўринларидан туришди. Эшикка яқинроқ ўтирган иқтисодчи йигит отилиб ташқарига чикди.

– Гинчликми, опа? Сизга нима бўлди?

Аёл тўхтади. Ҳангу-манг турган йигитни чақирди.

– Шомурод! Бу ёққа юринг, ука. Иш чиқиб қолди. Фақат тез бўлинг. Бирон кор-хол бўлса, ҳаммамиз армонда қоламиз.

Аччиқ дамланган кўк чой эгасиз қолди. Ҳисобчи аёлни орқасидан идора эшигига тумандек урилишди. Ҳисобчи ҳали нафасини ростлашга улгурмаган иқтисодчининг кўлига жилдни тутди.

– Ўқинг, ука. Мендан ёшроқсиз. Ақллироқсиз.

Шомурод жилдни столга қўйиб, ўқиди. Сўнг унинг оғзини пойлаётган ҳамкасабларига деди:

– Эсларингда бўлса, ойна бошида газетада ўқигандик. Қандайдир олтин йўқолганди. Сувга тушган деб бутун бошли анҳорни сувини тўсиб, гаввослар текшириб чиқишганди. Ҳойнаҳой, қудуқдаги олтин ўша бўлиши керак?

Шомурод ҳамкасбларини фикрини кутмай, стол устидаги телефонга қўл узатди. Ҳисобчи унинг шаштини қайтарди.

– Эсингиздан чикдими? Бир ойдан бери ишламайди-ку?

Тарвузи қўлтигидан тушиб қолган одамдек бўшашган иқтисодчига аёл далда берди. Ҳатто, жилдга чиройли қилиб тикилган ўша ҳисоботни йиртиб, кўлига тутди.

– Югуринг ука! Милицияга етказиш керак!

Бош ҳисобчи идора ходимлари орасидан раиснинг ҳайдовчисини излади.

– Абдурауф йўқми?

Кимдир жавоб қайтарди.

– Бензин тугабди. Раис пиёда юрибди.

Шомурод югуриб ташқарига чикди. Оғирини енгил қиладиган биронта йўловчи машина учрамади. Вақтдан ютиш мақсадида марказ томонга пиёда кета бошлади. Тез-тез, катта-катта қадам ташлагани учун чарчаб қолди. Тўхтаб, нафасини ростлашга сабри чидамади. Ниҳоят орқасидан ҳар қадамда ўн мартадан тўхтаб, кун бўйи улов кутган одамларни бир йўла йигиб кетадиган, шу билан эртагача қорасини кўрсатмайдиган эски автобус келиб тўхтади.

Шомурод ўзини ичкарига урди...

... Қудуқ сувга тўлгач, ҳайдовчи резина ичакни йиғиштирмасдан ҳар бир ҳаракатини кузатиб турган Шодидан сўради.

– Ука, бўш идишларинг борми? Ҳали сув кўп. Бир йўла ҳаммасини тўлдириб кетаман?

Шоди ҳайдовчидан тезроқ қутулиш мақсадида гапни қисқа қилди.

– Қудуқдаги сув етади. Ичиб туришимизга бўлса бас.

Ҳайдовчи “ихтиёрингиз”, деб рулга бориб ўтирди. Машина вагон-уйча олдига келганда тақа-тақ тўхтади. Ҳайдовчи кабинадан сакраб тушди-да, орқа гилдиракни текшира бошлади. Гумони тўғри чиққач, бошидаги дўпписини гйжимлаб, ерга урди.

Ҳайдовчини бўғоз хотиндек имиллаб, ҳар қадамда тўхташи Шодининг жаҳлини чиқарди. Ортига қайтиб, қўлини белига қўйиб турган ҳайдовчидан норози оҳангда сўради.

– Яна нима гап? Нега тўхтадингиз?

Ҳайдовчи хафсаласизлик билан чопонини ечиб, очиқ турган кабинага улоқтирди. Орқа гилдиракка кирган михга ишора қилиб, тушунтирди.

– Эрталаб оёғим тортмаганди. Бекор келган эканман. Илон камлик қилгандай мих ҳам пойлаб турган экан. Эсиз, анча вақтим кетадиган бўлди.

Шодининг кўзига кабинадан гилдирак очқичларни олаётган ҳайдовчи балодек кўринди.

– Кўзингизга қараб ҳайдасангиз бўлмайдимиз? Кап-ката одам кундуз кунни бир қарич келадиган михни кўрмадингизми? Бу фаросат билан булдозер ҳайдашингиз керак.

Ҳайдовчи мардикор йигитнинг газабини ўзига билдирилаётган ачиниш деб билди. Ҳамсухбатининг кўнглини кўтариш мақсадида кулиб жавоб қайтарди.

– Айб менда. Фаросатсизлик қилдим. Ақлли одамларни оёқ остига ташлаб қўйган михини кўрмай, босиб олдим. Яхшиям, бульдозер минмаганим. Акс ҳолда, оёғимга мих кирганини уйга борганда сезардим.

Шодининг безовта юрагига ҳайдовчининг ҳазили ёқмади. Икки дона гишт териб, кунни кеч қиладиган аскардек имиллаб ҳаракат қилаётган ҳайдовчининг кўзига тик қаради.

Ҳайдовчи қопчиқдан нимадир ахтарар экан, бошини кўтармасдан жавоб қайтарди.

– Афсуски, йўқ.

– Унда нимага бурагич қидираяпсиз?

Ҳайдовчи кабина орқасига осиб қўйилган камерага ишора қилди.

– Илож қанча, камерани алмаштиришга тўғри келади. Сиз ишингизни қилаверинг. Мабодо ёрдам керак бўлса, чақираман. Ярим кун вақтимни оладиган бўлди.

Шоди бозори касод бўлган деҳқондек шалвираб, уйча томонга юрди. Мудҳиш воқеадан кейин ишга қўли бормай зинапояда ўтирган Бориснинг олдига келиб, тўхтади. Сал нарида кўрпалари сочилиб ётган симкаравотга қарашга юраги бетламади. Каравотга орқа ўтириб ўтирди.

Ҳамон чумолилар карвонига тикилиб ўтирган шеригининг тиззасига қўлини қўйди.

– Нимани ўйлаяпсан?

Шериги ердан бошини кўтармай, жавоб қайтарди.

– Просто жалко. Он мужик бил. Характери менга ёқарди.

Шоди хўрсинди. Шу тобда фикру-ўйи милицияда эди. Хасан омон қолса ҳаммасини милицияга эринмай бир бошдан айтиб беради.

Терговчилар кутишни ёмон кўради. Айрим жабрланувчилар ўлим билан олишиб ётса-да, уларни гапга солишади. Ҳар қандай жумбоқни учини топиш илинжида далил олишга ҳаракат қилишади.

Хасан художўй йигит. Ёлгон гапирмайди. Қайсидир китобда “Ҳақ таоло, акса урганни яхши кўради ва эснаганни ёмон кўради”, деб ёзилган дея уйқусираганда ҳам оғзини очмасди. Қўли билан беркитарди. Акса урганда эса оғзидан чиққан дамга хонтахтадаги кружкани йиқитарди.

Шундай одам милицияни алдаши мумкинми? Ундан яхшилиқ кутиш тоғ томонга ариқ казиб сув очиш деган гап-ку?

Балки, аллақачоноқ ёруғ дунёни тарк этган бўлса-чи? Унда нима бўлади? Бўтган касалхонагача озмунча йўлми? Анаву галварс, ҳайдовчининг айтишига қараганда заҳар қонга ўтган. Художўйнинг юраги дош беролармикан? Чўпон аҳмоқ эмас. Билиб оёғига болта урмаса керак? Жазодан қутулиш, гавголи кунларга қолмаслик учун ўзи елиб югуради. Керак бўлса худодан қайтади.

Шундай бўлса-да, энди бу ерда бошқа қолиб бўлмайди. Гишт қолипдан кўчди. Ортиқча бамайлихотирлик, ортиқча ишонч уларни чохга тортади. Ҳозир қудуқдан олтинни олиб бўлмайди. Ҳайдовчи бор. Боз устига Козим калтаке-сақдай қайсидир тешиқда уни кузатиб турган бўлиши мум-

кин. У ярамасни кўринмас шапкаси бор. Бошига кийса бас. Нақ бурнингни тагига келиб, ҳаракатингни томоша қилиб туради. Ё тавба. Бу найнов бунча омадли бўлмаса? Худо нега унга беш вақт намозни қанда қилмайдиган бандаларига бермаган ҳидоятини раво кўраяпти?

Ўзи аҳмоқ. Кўрқоқлик қилди. Ўшанда ақли ишлаганда ҳозир Козим қулогини қимирлатмай олтинни иккига бўларди. Хасанни ўз ажали билан ўлиши ўртадаги шартни бузмасди.

Э... Хасаннинг бошига шу кун тушишини олдиндан билганда эди, бу ...ни емаган бўларди. Бир инсон бошига етган тасодиф, бир қаллобнинг елкасидаги юкни ағдариб кетса? Ғирром ўйинни натижасига чидаб бўладими? Лекин, ҳали вақт бор. Козимни ер тепиб, ўйинга тушишига эрталик қилади.

Шоди Бориснинг елкасига туртиб, ўзига қаратди. Ўта юмшоқлик билан ундан сўради.

– Борис, энди нима қиламиз? Бу ерда қолиш хавфли. Кўнглим сезаяпти. Милиция келса керак?

Ишбошидан бу гапни кутмаган Борис ўрнидан турди. Хурсанд бўлганидан тутилиб қолди.

– Давно пора. Кимни кутаяпмиз? Олтин иккаламизга княздек яшашимизга етади.

Шоди шеригининг таклифидан хурсанд бўлса-да, юргадаги иккиланишдан қутулмади. Козимга бўлган шубҳа уни йўлдан қайтарди.

– Уни нима қиламиз?

Борис машина гилдирагини ечаётган ҳайдовчига қаради.

– Тово хочеш?

Шоди “йўқ” дегандай бош чайқади.

– Козимни айтаяпман. У биз кутган тўртинчи одам. Ҳазиллашиб бўлмайди. Муроса қилишга мажбурмиз.

Борис айёрона кулди.

– Биз кутган одам эканлигини давно билардим. Думал, сен у томонда. Нима қилиш керак? Бунақа бойлик учун одам ўзини томдан ташласа арзийди.

Шоди ўрнидан турди. Қонсираган бургутдек ҳар балога чанг солишга тайёр турган Борисдан сўради.

– Биз учун орқада йўл йўқ. Фақат олдинга юришимиз керак. Олдимизда эса тоғ. Сен тоғдан чет юртга ўтиш йўлини биласанми?

Борис шеригининг ақл билан иш юритишига ҳаваси

келди. Шунча кундан бери Хасанни кўндиришга жон куйдирибди-ю, тоғ йўли ҳақида ўйламапти.

– Мен қаёқдан билай. Тоғ деганинг Россиянинг ўрмони эмас-ку?

Шоди жилмайди.

– Кўрдингми, бунақа ишда сира шошиб бўлмайди? Козим тоғдаги йўлни яхши билади. У сиз ҳалок бўламиз.

Борис қаршилиқ кўрсатмади.

– Правилно. Кейин ундан қутулиш қийин эмас. Менга қўйиб берасан.

Бориснинг сўнгги гапи Шодининг ҳамма режаларини ўзгартириб юборишига бир бахия қолди. Чунки, у йўлларда тўғаноқ бўлаётган тўнкани бир ўзи суғуриб четга чиқармоқчи, Ҳатто, ишбошининг ёрдами ҳам керакмас.

Лекин, бу хаёл қай тезликда келган бўлса яна шу тезликда уни тарк этди. Козим ёмон овчи. Истаса жуда узоқдан отади. Беҳудага ҳамма жиноятни ўз бўйнига олмади. Борис ҳали ўзига қазилган чоҳдан беҳабар. Қачон қулашини билмайди. Шундай бўлгач, ҳали бир кемани бошини тутишга эрта.

– Менда бир таклиф бор, – дея Шоди уйчага кирди. У ердан сафар халтачасини кўтариб чиқди. Ундан оғзи маҳкам боғланган шишача олди. Қуёшнинг нурига тутиб, шишадаги суюқликни ҳажмини текширди. Кўнгли тўлди шекилли, Борисга тикилди.

– Шуни бир томчиси отни ўлдиради. Ярим томчисини ароққа солиб кўямиз. Нима дединг? Фойдаси бўлармикин?

Ишбоши топган шумлик Борисга ёқди.

– Бўлади-ю, билиб қолса-чи?

Шоди кескин бош чайқади.

– Билмайди. Заҳарни ҳиди йўқ.

Борис иккиланди. Козим сезиб қолгандек юрагига гулгула тушди. Кейин бармоқ тишлаб қолмаслик мақсадида ўз фикрини ўртага ташлади.

– Яхшиси, надо проверит. Бу шутка эмас.

Шоди хонтахта устида турган товоққа тўлатиб сув қуйди. Шишачадаги суюқликдан бир томчи томизиб, чўп билан аралаштирди. Сўнг Борисга тикилди. Буни бошқача тушунган шеригининг ранги оқариб кетди.

– Мен... ме...н, не хочу. Нима қилмоқчисан?

Шоди жавоб бермади. Бир товоқдаги сувга, бир чор арофга олазарақ тикилди. Унинг совуқ нигоҳи тахта уюмлари соясида иссиқдан тилини осилтириб ётган итга тушди.

Лабини пастки қисмини тишлаб турди-да, ўша томонга қараб бақирди.

– Йўлбарс! Бу ёққа кел!

Эгасини товушини эшитган ит ўрнидан турди. Осмонга қараб икки-уч хурди-да, Шодининг оёқларига келиб суйкалиб эркаланди. Шоди хонтахта устидаги товоқни итнинг олдига қўйди. Йўлбарс узун тилини осилтириб, чопиллатиб сувни ича бошлади. Сув яримлаганда ит бошини кўтариб лунжини ялади. Зум ўтмай ўқ егандай ожизгина хуриб қўйди. Бир-икки қадам олдинга ташламоқчи бўлди. Оёқлари қалтираб, мувозанатини тутиб туролмади. Эгасининг оёғи остига ўзини ташлади. Шодининг керза этигига бошини қўйиб, орқа оёқлари билан ер тимдалади. Оғриқнинг зўридан бўлса керак, тепалик томонга югурмоқчи бўлди. Бироқ, эплай олмади. Оёқлари чалишиб, ерга гурсиллаб йиқилди-да, тинчиб қолди.

Шоди итнинг азобидан юзи тиришиб турган шеригига буюрди.

– Кўзимдан йўқот. Бизсиз барибир аламзада бўрилар гажиб кетарди.

Борис эгасининг оёғига бош қўйиб ётган итнинг орқа оёғидан ушлаб тортди. Хали танаси совумаган Йўлбарсни уйча ортидаги чуқурликка ташлаб қайтганда Шоди кўлида ароқ ушлаб турарди.

– Назаримда, у ярамас ароқни яхши кўради, шекилли. Бир томчи қўшсак етар? Жони итникидан қаттиқ эмасдир?

Борис ишбошини маслаҳатлашиб иш тутаётганидан хурсанд бўлиб, ташаббусни қўлга олди.

– Шиша билан битадиган ишни менга қўйиб беравер. Дорингдан кружкага томизсанг бас. Ароқга ўзим қўшаман. Қопқоғини шундай беркитайки, шубҳаланиш у ёқда турсин, тиши билан зўрга очсин. Нечаво Шадик. Вот, вот, уни боши узилган товуқдек оёғинг остида типирчилашини томоша қиласан. Кайфуеш!

Шоди кружкага суюқликдан томизиб, Борис ишни тугатгунча қараб турди. Ароқни қайта кўлига олар экан, шеригига буюрди.

– Менимча, тоғда камида уч кун юришимизга тўғри келади. Халтани тўлдириб егулик ол. Термосга чой дамлаб олишни унутма. Кейин шошиб қоламиз.

Шу пайт бочкадаги сувга қўлини юваётган хайдовчининг товуши эшитилди.

– Иш битти, укалар. Марказга борадиганларинг кабинага чиқинглар. Бечора йигит нима бўлди экан-а? Ишқи-

либ худо ёмон кунлардан юзини тескари қилсин. Бир му-
сулмон боласи-я?

Шоди ҳайдовчини кузатиб қўйди.

– Сиз кетаверинг. Биз чўпон акани кутамиз. Укол-пу-
колини қидириб, қайтса керак.

Машина қиш бўйи уйқуда ётиб уйғонган айиқдек оғир
наъра тортиб, жойидан қўзғалди.

Узоқдан от етаклаб олган отлиқ кўринди. Шоди
таниди. У Козим эди.

Сафар халтага емиш солаётган Борис ўзи билган ҳолда
гирромчиликка қўл урди. Олтинни бўлмаслик ниятида
кружкада қолган охирги томчи заҳарни термосдаги чойга
томизди. Ва отлиққа пешвоз чиқаётган ишбошига қараб
ўзича шивирлади.

– Сенлар ахтарган аҳмоқ менмас...

* * *

...Лейтенант Муродов мардикор йигитнинг ўлимидан
ташвиш чекиб ўтирарди. Қанчалик уринмасин, бошлиқ
айтган ўхшашликни бу мудҳиш воқеалар замиридан топол-
масди.

Темирчи-ку, илонни устига тойиб йиқилгандир? Ле-
кин бу йигит-чи? Унга нима жин урди. Нима қилиб илонни
навбатдаги қурбони бўлиб юрибди. Билмасдан босиб олди-
микан? Шуниси ҳақиқатга яқинроқ. Бўлмаса, илон тўпиғи-
дан юқорини чақмасди”.

Изқувар ўйлаган сари тахминларида шубҳа уйғонарди.
Бошлиқнинг гаплари эсига тушиб, бошқатдан ўйлашга
мажбур бўларди.

Эшик тақиллади. Остонада котиба қиз кўринди. Изқу-
варнинг хаёли бўлинди. Котиба олдинга юрди.

– Ўшга сўроқнома юборган экансиз.

Лейтенант ҳушёр тортди.

– Ҳа, эсимда.

Котиба қўлидаги варақни стол устига қўйиб, қайднома-
ни очди.

– Жавоби келибди. Олганлигингиз ҳақида фамилиян-
гизни тўғрисига имзо чекинг.

Эшик ёпилди. Изқувар котиба қолдирган варақни қў-
лига олиб, кўз югуртирди.

ТУМАН ИЧКИ ИШЛАР БЎЛИМИНИНГ БОШЛИГИГА

Сизнинг 2112 рақамли хатингизга қуйидагиларни маълум қиламиз.

Козим Тўйчиев 196. йилда Ўш вилоятига қарашли Лайлак туманида тугилган. Ўзбек. Маълумоти ўрта. Хизмат бурчини Афғонистонда ўтаган. Қамалгунча вилоят циркида илон ўргатувчи бўлиб ишлаган. 199. йил Ўзбекистон жумҳуриятига кўчиб кетган. Шахсини тасдиқловчи паспорт Лайлак тумани ички ишлар бўлими томонидан берилган бўлиб, рақами XII ЮС-151785.

Лейтенант ҳаяжонланганидан “илон ўргатувчи бўлиб ишлаган” жумласидан кўзини узолмай қолди. Демак, улар ечаётган жумбоқнинг учи асаларичига келиб тақалади. Демак, бошлиқ кечадан бери икки мудҳиш воқеада ўхшашлик бор, деб бекорга жон койитмаяпти.

Шу куни темирчини асаларичи уйдан олиб кетган. Тиббий текширув марҳумни қорин оғриғи безовта қилганини тасдиқлади. Темирчини уйдан Шўрсувнинг катта кўпригигача камида бир соатлик йўл. Қорни оғриган одам шунча муддатга чидамайди. Бундан чиқди, темирчи минган машина йўлда тўхтаган бўлиши керак. Темирчининг анҳор ёқасидаги ўлимга ўша ерда замин яратилган.

Лейтенант бошлиққа уланган телефон гўшагини кўтарди. Жавоб бўлмади. Шу пайт эшик очилиб, остонада милиционер кўринди.

– Уртоқ лейтенант. Бир йигит муҳим масала юзасидан сизга учрашмоқчи экан. Навбатчи сизнинг олдингизга олиб чиқишимни буюрди.

Лейтенант милиционернинг гапига эътибор бермай, стол устидаги қоғозларини йиғиштириб, темир сандиққа солди. Ҳамиша биров эшитмаса-да, қўйувли турадиган радиосини ўчириб, ўрнидан турди. Изқуварнинг шошилаётганини сезган милиционер журъатсизлик билан сўради.

– Нима қил, дейсиз?

Лейтенант эшик томонга юраркан, милиционерни саваolidан тўхтади.

– Мен шошиб турибман. Бошқа йигитларнинг олдига кирит.

Милиционер жойидан жилмади.

– Навбатчи фақат сизга учраши кераклигини айтди. У

кишининг фикрича, сиз учун муҳим янгиликмиш. Хўп десангиз дахлизда турибди. Чақирайми? Айтишига қараганда тоғдаги қишлоқдан келибди.

Тоғ сўзини эшитган изқувар орқасига ўтирилди. Буни тушунган милиционер эшик орқасида турган одамни чақирди.

– Тезроқ кириш.

Хонага Шомурод кирди. Изқуварга салом берди-ю, кўлидаги қоғозни тутди.

– Ўқиб чиқасиз экан. Бош ҳисобчимиз бериб юбордилар. Йўлда мошин бўлмайд базўр етиб келдим. Энди кетсам бўладими?

Изқувар Хасаннинг дастхатини ўқиб, сакраб тушди. Қаршида тек турган йигитдан сўради.

– Ҳисоботни қачон олдиларинг?

Иқтисодчи шошиб қолди.

– Хабарим йўқ. Менга пешинда беришди.

– Тушунарли. Бу қайси қудуқ? У ерда қудуқ кўп бўлса керак? Қандай белги орқали борсак, тез топамиз?

Шомурод бироз ўйланди. Бу орада изқувар темир сандиқни очиб, тўппончасини олиб, елкасига осди. Хат келтирган йигитдан аниқ белги олишига кўзи етмай пастга тушди. Шунда Шомурод ўзлари томонга келаётган одамга кўзи тушиб, машинасини ўт олдираётган изқуварни тўхтатди.

– Қудуқни шу киши билади. Қаранг, худони ўзи етказди-я?..

Бу идорага бориб, олтин дарагини эшитиб қайтган Чўпон эди...

* * *

...Козимнинг кайфияти яхши эди. Устида спортчиларнинг енгил кийими. Ҳар эҳтимолга қарши эгнига иссиқ чопон ташлаб олган. У от жиловларини тахта уюмига боғлади-да, Шоди томонга юрди. Сафар халтасини ҳисобга олмаганда от миниб, дала айланишга чиққан бекорчига ўхшарди.

Кўл бериб сўрашишди. Гўё эрталабки воқеани устида бўлган одамдай Шодига танбех бера бошлади.

– Сендан буни кутмагандим. Бир қумгонда чой ичиб юрган шеригингни ҳеч бўлмаса машинагача кўтариб бормадинг-а? Яхшимас. Бегона бўлсаям бечора йигитнинг кунига ҳайдовчи яради.

Шодининг тили айланмай танглайга ёпишиб қолди. Козимдан томдан тараша тушгандай бу гапни сира кутма-ганди. Нима жавоб қайтаришини билмай қолди. Бутун фикри хаёли тарқаб кетди.

“Бу ё жодугар, ё рух”, ўйлади у.

Ҳамсухбатини ҳайратга тушганини кўрган Козим қудуқ томонга юрди.

– Майли, бу гапларимдан хафа бўлма. Бандаси берган ёрдам нима бўларди. Тез келардим-у, анаву икки отни савдосига келишмай қолдим. Машина билан асалариларни кўтарасига бериб юбордим. Ҳозир икки-уч сўмнй устида тортишадиган пайт эмас.

Козим шундай дея бош бармоғи билан елкасига осиб олган сафар халтасига ишора қилди.

– Харидор жуда майда гап экан. Жинимга ёқмади. Берган пулларини санамай ота-онамдан мерос қолган тилла тақинчоқларга қўшдим, халтага ташладим. Машинамни эски деб, назарим илмаганди. Бир этак пул бўлди.

Улар қудуқ тепасида тўхташди. Гапга берилиб, уйча олдига келиб тўхтаган жигулини кўрмай қолишди. Изқуварнинг овозидан ҳар иккиси тайёрага кечиккан йўловчидек саросимага тушиб қолишди.

– Ҳеч ким жойидан қимирламасин. Мен милицияданман. Атроф бизнинг ходимлар томонидан ўраб олинган. Қаршилиқ кўрсатиш бефойда.

Лейтенант юришдан тўхтаб, асаларичига тикилди.

– Афсуски, сизни бу ерда учратаман деб сира ўйламагандим. Асалдан кўнглингиз қолиб, тоғ илонларини ўйнатгингиз келибди-да. Шунақа дўстим. Ўрганган кўнгил ўртанса қўймас, дейишади. Циркни нонини еган одам асаларини ичида зерикиб қолади. Ё гапим нотўғрими?

Козимнинг оёғида титроқ турди. Ўтмишидан аниқ фол очаётган изқувар кўзига балодек кўринди. Юрагининг тўрида аланга олаётган чўтга шалтоқ хотин мағзава ағдаргандек бўлди. Умидлари пучга чиқиб, тишлари гижирлади.

Лейтенант Козимнинг олдида тек турган Шодига қараб гапирди.

– Кўр кўрни қоронгида топибди-да, қойил. Бухорода қўйган концертингиз эсингиздан чиқмагандир.

Изқуварнинг сўнги гапи оғзида қолди. Кўққисдан бошига тушган зарбдан кўзи тиниб, ерга йиқилди.

Қўлидаги таёқни ҳамон ташламаган Борисга Шодининг меҳри ортиб кетди.

– Яша, оғайни. Агар сен уйчада бўлмаганингда бу сўтак роса бошимизни огритарди. Бопладинг!

Борис изкуварнинг устига энгашди.

– Нима қилмоқчисан? – сўради Козим.

Борис изкуварнинг елкасида кўриниб турган чарм гилофга ишора қилди.

– Тўппончаси керак бўлади.

Козим қаршилиқ қилди.

– Тегма! Учта одамда битта тўппонча бўлиши, орага шубҳа солади. Яخشиси, бу ердан тезроқ кетишни ўйлайлик.

Борис озйқ-овқат солинган халтани қудуқ олдига келтириб ташлади. Шоди сув билан лиммо-лим тўлган қудуқнинг қопқоғини четга суриб Борисдан сўради.

– Кийимингни ечасанми ё шундай тушасанми? Кун иссиқ. Кечгача қуриб қолади. Шундай тушганинг маъқул.

Борис кўйлагини бир-икки тугмасини ечди-ю, ўйланиб қолди. Кўзлари бежо айланиб, кўнглида пайдо бўлган шубҳа ўрнини кўрқув эгаллади. Қудуқ гардишига қўлини тираб турган Шодига тикилди. Шериги унинг кўнглида кечган фикрни англади, шекилли, Козимга билдирмай кўзини қисиб қўйди.

– Бардам бўл, оғайни. Ҳаммаси яхши бўлади. Мен тушардим-ку, сузишни билмайман. Қани бўл, тезроқ. Анавунини шериклари келиб қолмасин.

Шодининг пинҳона кўз қисини Бориснинг кўнглидаги шубҳани четга суриб чиқарди. Уст-бошини ечиб, ўзини сувга ташлади. Лекин сувдан қуруқ чиқди. Тепада турган шерикларига тушунтирган бўлди.

– Қўлим тегди-ю, ололмадим. Нафасим етмади. Чуқурда.

Қудуқ тепасига ўтириб олган Козим унга далда берди.

– Сув совуқ эмасми? Чуқурроқ нафас олиб шўнги. Оёгинг билан илиб чиқсанг ҳам бўлади.

Борис нафасини ростлаб, яна шўнгиди. Зум ўтмай ичи сувга тўлган папкани кўтариб чиқди. Соқларига илашган сувни чап қўли билан сидириб, папкани Шодига узатди. Ишидан кўнгли тўлиб, сувдан чиқиш мақсадида қудуқ гардишига қўлини қўйди. Юқорига сакрашга улгурмади.

Козим қудуқ қопқоғини ташлаб юборди. Огирлиги билан тушган қопқоқ Бориснинг бошини сувга босди. Козим вақтни қўлдан бой бермай, қопқоқ устига чиқиб олди.

Борис елкаси билан туртиб, қопқоқни очмоқчи бўлди. Кучи етмади. Ҳаво тўлган қудуқ ичи тандирдек қизиб,

иложсизликдан оғзини очиб юборди. Сув босими кўтарилиб, қопқоқнинг тирқишидан тошиб чиқди.

Козим ерга сакраб тушди. Қопқоқни четга суриб, сув бетида қалқиб турган Бориснинг жонсиз танасига ишора қилди.

– Лейтенантнинг қотили чўкиб ўлибди, деган фикрга боришади. Тўғрими? Таёқда ҳам шунинг изи. Менга раҳмат десин. Осон қутулди. Ҳарқалай миршаблар ўлган одамни сўроқ қилишмаса керак.

Козим отларни жilовини бўшатар экан, оёқ остида ётган Бориснинг уст-бошига тикилди.

– Иссикда ҳаммаям чўмилади. Терлаб сувга тушган-у, томири ушлаб қолган. Биздан сира шубҳа қилишмайди.

Козим пешонасида муштдек оқи бор отга ўзи миниб, сариқ отнинг жilовини Шодига тутди.

– Тоғни тепасида яланглик бор. Уша ерда тунаймиз. У ёғи сўқмоқ йўл. Отни кераги бўлмайди. Шунинг учун човкарни аямай қамчи босавер.

Шоди Борис қолдирган сафар халтасига олтинни ташлаб, елкасига осар экан, шивирлаб қўйди. “Қонхўр”.

Козим от бошини тоғ томонга буриб, қамчи урди. Ёнма-ён турган отлар шиддат билан олдинга югурди.

Отларнинг дупури тингач, жигулининг эшиги очилиб, бир киши тушди. Атрофга олазарак тикилди. Бегона кимса йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, изқувар томон югурди. Ерга тиз чўкиб, лейтенантнинг бошини кўтарди. Ёмон хаёлга бориб, қулогини чап кўкрагига босиб кўрди. Бошидаги шляпасига сув олиб, беҳуш ётган изқуварнинг юзига сепди.

Лейтенант кўзини очди. Дастлаб бошида ўтирган одамни танимади. Чайқалган хаёлларини йигиб, бўлиб ўтган воқеаларни эсламоқчи бўлди.

– Улар қани? Нега мен ерда ётибман?

– Худо асради, ука. Жонингиз қаттиқ экан. Номард ордангиздан келиб урди-я. Мошиндан тушгани кўрдим. Уриндиққа ётиб олдим. Ҳайрият, кўрмади.

Изқувар ўрнидан турди. Узоқ ухлаган одамдек қўлларини ёзиб керишди. Шунда чап елкаси лўқиллаб оғриётганини пайқади.

– Қайси томонга кетишди?

– Тоғ томонга. Аждар супада дам оламиз, деди. У ёғига яёв кетишади. Йўли тор. От юролмайди. Тик бўлгани учун одам аранг юради.

– Узоқми? Пиёда юрсак қачон етамиз?

– Машинада борса ҳам бўлади. Лекин аждар супага барибир пиёда чиқиш керак. Анча йўл.

– Борадиган йўлни биласизми?

– Шу ерларда катта бўлганман. Бу атрофларда қадамим тегмаган жой қолмаган.

Изқувар машина томон юрди.

– Машинага чиқинг. Улар чегарадан ўтиб кетишмоқчи. Унгача ушлашимиз керак.

Лейтенантнинг хатти-ҳаракати ҳамсуҳбатига ғалати туюлди. У изқуварнинг “касалхона қайси томонда”, деб сўрашини кутганди.

– Сиз жароҳатлангансиз. Улар икки киши. Буқадай бақувват. Кучингиз етмайди. Мен шу ёшга етиб, қўйга бақаришдан нарига ўтмаганман.

Изқувар машинани ўт олдирди.

– Утиринг, тез. Уларни кўздан қочирмаслигимиз керак. Ёрдам керак бўлса рация орқали чақирамиз. Кетдикми?

Чўпон лейтенантнинг ёнига ўтирди...

* * *

...Отларнинг гоҳ югуришидан, гоҳ лўкиллашидан тез чарчашди. Айниқса, умрида от минмаган Шодининг ичи тўкилгандай бўлди. Шу сабаб супадек кенгликка етишгач, ўзини ерга ташлади.

Лекин дам олишга Козим имкон бермади.

– Отларни ҳайдаб юбориш керак. Пастга кетсин. Йўқса, бўрилар ҳид олиб, увлашади. Икки соат дам олиб, йўлга тушамиз.

Устидан паға-паға буг чиқаётган отларнинг ягирига камчи уриб, пастга ҳайдашди.

Аждар супа салқин экан. Арчаларнинг хушбўй ҳиди димоққа урилади. Супа сатҳини ой ёритиб турибди. Пастда тошдан-тошга урилиб оқаётган сувнинг шилдираши эшитилади.

Шоди сафар халтасидан чопонини олиб кийди. Шохшабба йигиб, олов ёқмоқчи бўлди. Козим яна йўлдан қайтарди. Ҳатто, қўлидаги гугуртни олиб қўйди.

– Эсинг жойидами? Биз тоғнинг қоқ белида ўтирибмиз. Олов ёқиш мумкин эмас. Пастдаги одам чақилган гугуртни шуъласини ҳам кўради. Эҳтиёт шарт, огайни. Ортимиздан “дум” эргашган бўлиши керак.

Шоди кўпдан бери кутган куни келганидан ичида қу-

вонди. Энди қаршисидаги ҳар балога калхатдек шай турган рақибини енгса, ошиги олчи. Умр бўйи шохлардек яшайди. Бу ерда ёлғиз оёқ йўл битта экан. Демак, шу йўл уни мақсадига элтади.

У сафар халтасини титкилай бошлади. Бундан Козим хавотирланиб, яқинроқ сурилди.

– Нима ахтараяпсан? Назаримда безовта бўлиб қолдинг?

Шоди шошиб қолди. Шеригини сурбетларча халтасига кўз ташлашини кутмаганди. Шу сабаб оғзига келган гапни қайтармади.

– Қорним очди. От лўкиллатавериб ичагимни узиб юборди.

Козимни кўнглидаги шубҳа чекинди. Шундай бўлса-да, шеригидан кўз узмай жавоб қайтарди.

– Тушунарли. Ундай бўлса, қорнингни тўйдириб ол. Энди пиёда тепаликка юрамиз. Йўл нотекис. Уни устига совуқ. Қорнинг тўйгач, олтинни бўламиз. Кейин бунақа қулай фурсат бўлмаслиги мумкин. Чегара яқин.

Шоди Козимга тикилди. Пойтешаси уйда қолган устадек бўшашиб кетди. Сафар давомидаги ҳар бир юмушни ҳисобга олмаганидан афсусланди.

– Эссиз, олтинни нимада бўламиз? Асбоб олиш эсимдан чиқибди.

Козим елкасига осиб олган халтасини оёғи остига ташлади.

– Мен арра олганман. Аввал қорнингни тўйгазиб ол. Кейин халтадан аррани олиб, тенг ўртасидан бўласан. Гирромлик йўқ.

Шоди кулоқларига ишонмади.

– Иккига дедингми?

Козим кулди. Ой ёруғида тилла тишлари ярақлаб кетди.

– Худди шундай. Олдинги шартимдан қайтдим. Қўлингни қонга булғамасанг ҳам аравани тенг тортдинг. Ҳаммасини кўриб турибман. Сен бўлмаганингда ўрис қудуққа тушмасди.

У шундай дея тоғ чўққилари томон ишора қилди.

– Нариги томонда бир-биримизга керак бўламиз. Одам боласи доим бирдай бўлиб юрмайди. Бошида яхши, ёмон кунлари бор.

Шоди қувонди. Тирик одамни сувга тикиб ўлдирган бу йигитдан бунчалик марҳаматни кутмаганди.

“Кўрқаяпти”, ўйлади у. Чунки Борисни ўлдирди. Ёлғиз

гувоҳ мен. Оғзимни ёпмоқчи. Йўқ, бунақа галамисларни ваҳима босганда вақтдан ютиб, қўл-оёқларини боғлаб олиш керак. Бўлмаса сал ўтмай думини ҳам ушлатмайди. Олтинни бўладиган ахлоқ йўқ. Бўлинган бойлик хосиятсиз бўлади.

Шоди халтадан битта нон, қовурилган гўшт, икки дона пишган картошка олиб, рўмолчасини ёйди. Ароқни олиб, Козимга тикилди.

– Гапинг тўғри. Энди биз битта одаммиз. Ишончинг учун раҳмат. Йўлни совуқ деяпсан. Бир кружкадан отиб оламизми? Юракка далда бўлади. Лекин кружка битта. Борисга иккита солгин дегандим. Айтган ишни чала қиладиган одати бор эди.

Шоди Козимнинг жавобини кутмай шишани қопқогини очди. Афсуски, ердаги кружкани Козим олди.

– Мен ароқ ичмайман. Бошим оғриятти.

Шодини вужуди титраб кетди. Иштонини боғичи узилган одамдай саросимага тушди. Бутун режаси чилпарчин бўлганди.

– Эллик грами бошни тузатади. Қуяйми? Мелисадан қутилганимизни ювмасак уят бўлади.

Шоди кружкага ароқдан қуйди. Бироқ Козим кружкани шеригининг қўлига тутди.

– Ичмайман. Ўзинг ич!

Козим Шодига газак учун бир бурда гўштни олиб узатаркан, халтадан чиқиб турган термосга кўзи тушди.

– У нима?

Шоди совуққонлик билан жавоб қайтарди.

– Чой. Лекин совиб қолган. Термос чатнаган. Яхши ишламайди. Терлаб турибсан. Менимча, ароқ ичганинг маъкул. Ичингни қиздиради.

Козим шеригининг гапига эътибор бермади. Чўзилиб, термосни олди. Қопқоғига чой қуйиб, охиригача симирди. Лунжини енг учи билан артиб, шеригига тикилди.

– Кимни кутаяпсан? Ичмайсанми?

Шодини ваҳима босди. Кружка тутган қўли титрай бошлади. Кутилмаганда Козим қорнини ушлаб, ўқчий бошлади. Бармогини оғзига тикиб қайт қилмоқчи бўлди. Эпложмади. Бор кучини оёқларига тираб, ўрнидан турди. Зум ўтмай оёғи увишгандек йиқилиб тушди. Қорнини ушлаб ерда ҳар томонга ағанай бошлади. Оғриқнинг зўридан кружкасидаги ароқни тўкиб юборган Шодини сўка бошлади.

– Ҳе сени туққан онангни... Мени единг, аблаҳ, единг.

Йўқ, барибир мен ўлмайман. Олтин меники. Фақат меники. Сенга бермайман. Сен, сен барибир ўласан. Эшитаяпсанми, ўласан. Гирромлик қилдинг. Ўласан.

Гойибона келган омаддан Шодининг музлаган вужуди-га илиқлик югурди. Қўлидаги кружкани улоқтириб ўрнидан турди. Чунонан хурсандлигидан икки тиззасига шапатайлаб ўйинга тушди.

– Ҳа, ҳа, сен мени эмас, Борисни онасини сўқишинг керак. Бу иш уники. Менга қазиган чоҳга ўзинг тушдинг. Бир-бирларингни орқама-орқа алдадиларинг. Энди менинг йўлим очик, Эшитаяпсанми, очик. Бойлик югурганники эмас, буюрганники.

Козимнинг оғзида кўпик пайдо бўлди. Охирги марта ёнига ағдарилиб шивирлади.

– Барибир ўласан. Олтин мени... к... и.

Шоди сафар халтачасидан олтинни олиб, бағрига босди. Аллақачоноқ руҳи тарк этган жонсиз тана бошига келиб, баланд овозда гапирди.

– Сен қонхўр эдинг. Тўққан қонларинг ўзингни тортди.

У телбалардек олтин тутган қўлини баланд кўтарди.

– Ҳе... ҳе-й! Тоғ-у, тошлар. Эшитинглар! Кўринглар! Мен дунёдаги энг бой одамман! Меники ҳалол. Мен шоҳман! Меники ҳалол! Ҳа... лол!

Шодининг товушини сойнинг шариллаши ютиб юборди. Ой бир хавфни сезгандек юзини бир парча булут ортига олди.

У сафар халтасини елкасига осди. Олтин ҳайкалчани қўлига ушлаб олди. Унинг юраги қайнарди. Вужудидаги қон анҳордек кўпирарди. У гўё учарди. Тошдан-тошга енгил сакраб, ёлғизоёқ йўлдан юқорига кўтарилди бошлади. Қандайдир пайдар-пай қўшиқни хиргойи қилди.

Кўққисдан хаёлига келган фикр уни юришдан тўхтатди. Орқасига ўгирилиб пастга юрди. Козимнинг жасади олтидан ўтар экан, масхараомуз гапирди.

– Оғайни, машина билан асаларини пулини санамадим деб, армонда юргандинг. Кўнглинг тўқ бўлсин. Армонсиз кет деб орқамга қайтдим. Сенга яхшилик қилмоқчиман. Пулларингни олиб, ўзим санайман. Онангдан мерос қолган олтин тақинчоқлар ҳам сенсиз зерикиб қолмайди. Мендек йигитни кучоғини иситган қизларнинг қулогини ўпади.

Шоди ўзгача шиддат, ўзгача завқ билан оёқ остида ётган кружкани тепди. Кружка йўл-йўлакай тошларга ури-

либ, хазин овоз чиқариб, пастга, сойнинг қайноқ бағрига шўнғиди.

Шоди шошилмади. Уни қўпроқ биронта бойликни унутиб қолдириш ташвишга соларди.

У Козимнинг думалаб ётган сафар халтаси олдига келиб тиз чўкди. Богични ечиб, тумтайиб турган пул ва тақинчоқларни олиш мақсадида қўл солди. Қўли юмшоқ нарсага тегиб завқланди. Оғзининг сўлаги оқди.

“Ярамас. Пишиқ йигит-да. Тақинчоқларни ҳам олтин ҳайкалчадек, увадага ўрабди”.

Шоди увадани сиқди. Кафтига кимдир найза санчгандек бўлди. Қўлини халтадан тортиб олди-ю, оғриқнинг зўридан силтай бошлади. Чап қўлида тутиб турган олтин ҳайкалчани ташлаб юборганини сезмай қолди.

Маст одамдек турган жойида тебранди. Одам боласига хос бўлмаган куч билан бақирди.

– Аблаҳ! Аблаҳ!

Бу сўз ҳайбатли тоғнинг совуқ қояларига урилиб қайтди. Акс садо берди.

“Аблаҳ!”, “Аблаҳ!”

Шоди букилиб, ерга йиқилди. Ой юзидаги булут пардасини бир четга сурди. Гўё ҳеч нарса бўлмагандай тепадан шариллаб тушаётган сой кеча тинчини бузарди.

Аждарсупага чиқиб келган икки киши жойларида тек туриб қолишди. Жонсиз таналарни кўрган чўпон ўзини изкуварнинг панасига олди. Бир зумлик иккиланишдан сўнг лейтенант ҳар икки мурданинг устига бориб энгашди. Оғир нафас олиб, қадини ростлар экан, шеригига қараб гапирди.

– Иккаласиниям кўзи очиқ қолибди. Юмиб қўйдим...

Чўпон изкуварнинг гапини эшитмади. Халтачадан чиқиб, ой нурида симобдек ялтиллаб судралаётган илонга кўзи тушиб, вужуди увишди. Илон ўзига хос тезлик билан олтин ҳайкалча устидан судралиб, пастга, қоронғулик қаърига сингиб кетди...

Муҳаммаджон Совлов
ИЛОН ЎРГАТУВЧИНИНГ ҲАЛОКАТИ

Саргузашт-қисса

Мусаввир *Х. Иногорова*
Муҳаррир *Ёқут Раҳимова*
Расмлар муҳаррири *Ю. Габзалилов*
Техн. муҳаррир *Ульяна Ким*
Мусаҳҳих *Дилфуза Қодирова*

Босмахонага берилди 8.11.97. Босишга рухсат этилди. 4.01.98. Ўлчами 84x108^{1/32} Шартли босма табағи 5,25. Нашр табағи 5,92. Жами нуска 10000. Буюртма 4044. Шартнома 170-96. Баҳоси шартнома асосида.

“Ёзувчи” нашриёти, 700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитаси 1-босмахонасида босилди,
700002, Тошкент, Согбон кўчаси, 1-берк кўча, 2-уй.

Соипов М.

Илон ўргатувчининг ҳалокати: Саргузашт-қисса.–Т.: "Ёзувчи", 1998.–100б.

Тасодифан топилган олтин ҳайкалча унинг хушини ўғирлайди. Қаёққа яширишни билмай, каловланади. Ниҳоят, акасиникига олиб бориб, беркитмоқни хаёл қилади. Йўлда ўзини ўлим кутаётганидан беҳабар олтин ҳайкалчани тўрвага солади. Ҳайкалчага кўзи тушган замон, унга эгалик қилишни ният қилган йигит тўрвага заҳарли илон солиб қўяди. Йўлда... олтин ҳайкалча эгасини илон чақиб ўлдиради...

Ўзбекистон Ёзувчилар ўюшмасининг аъзоси, милиция майори Муҳаммад-жон Соиповнинг мазкур саргузашт-қиссасида ана шу қотилликнинг очилиш жараёни қизиқарли ҳикоя қилинади.